

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİM YÖNETİMİ VE DENETİMİ BİLİM DALI

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KADAR
EĞİTİM SİSTEMİ, YÖNETİMİ VE DENETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adem Ali ŞAHİN
İstanbul 2015

T.C.
SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM YÖNETİMİ VE DENETİMİ ANABİLİM DALI
EĞİTİM YÖNETİMİ VE DENETİMİ BİLİM DALI

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KADAR
EĞİTİM SİSTEMİ, YÖNETİMİ VE DENETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yüksel ERDOĞDU

Adem Ali ŞAHİN
İstanbul 2015

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma jürimiz tarafından Eğitim Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Yrd. Doç. Dr. M. Yüksel ERDOĞDU (Danışman)

Üye Doç. Dr. Mustafa ŞEKER

Üye Yrd. Doç. Dr. Kemalettin PARLAK

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İbrahim GÜNEY

Enstitü Müdür V.

ÖNSÖZ

Eğitim geçmişimizi irdeleyip tekrar görme imknı bulduğum bu çalışmada, eğitimi tarihimiz ve daha da önemlisi Osmanlı Tarihi'nde büyük önem taşıyan medreselerin ve medrese eğitim sisteminin farklılıklarını öğrenme imknı bulmuş oldum. Eğitim tarihimiz açısından Osmanlı eğitim sistemi, başlangıç dönemi itibariyle önderlik etmiş ancak, ok döneminde de yapılan yenileşmelerle günümüz eğitim sistemini hazırlayıcı bir mahiyet kazanmıştır.

Tanzimat Dönemi, Osmanlı'nın okünde ortaya çıkan ve özellikle askeri alandaki ihtiyaçları karşılamak için gereklilik gösteren bir dizi yenileşme hareketiyle kendini göstermiştir. Ancak bu yenileşme hareketlerinin zemininin boş kalması; Avrupa'dan alınacak yeni teknolojiyi kullanacak, orduya bu teknolojinin eğitimini verecek ve en önemlisi, sürekli olabilecek bir bağımlılık zincirinden kurtaracak asker yöneticiler ve eğitimciler ihtiyaını gündeme getirdi. Böylelikle Tanzimat, askeri yenileşme hamlesi olarak ortaya çıkmış olup ihtiyaçlardan ötürü başı başına bir eğitim hamlesi olarak Türk tarihinde yerini almış oldu.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e eğitim sistemimizi ele almaya gayret gösterdiğim bu çalışmada engin bilgi birikimini ve deneyimlerini, bunların yanı sıra ve daha önemlisi sabrını benden esirgemeyen, hoşgörü ve tevazusuyla bu çalışmanın şekillenmesinin yegne unsuru olan değerli tez danışmanın ve hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yüksel ERDOĞDU'ya teşekkürlerimi borç bilir, arz ederim.

Bunun yanı sıra, çalışma sürecinde maddi manevi katkısı olan ve ismini burada zikredemediğim herkese ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

Adem Ali şahin

İstanbul, 2015

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı Osmanlı Devleti'nin Tanzimat öncesi dönemi de kapsayacak şekilde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki (1839-1923) eğitim sistemini, yönetimini ve denetimini inceleyip, ortaya koymaktır.

Bu sebeple bu araştırma kaynak tarama yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini İstanbul ili Fatih ilçesinde bulunan Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki mevcut konu ile ilgili kaynaklar oluşturmuştur.

Altı asır dünyaya hükmetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sistemindeki mükemmeliyetin temelinde disiplinli bir yapı ve liyakat sahibi eğitimci yer almaktaydı. Öyle ki medreselerin bu yapısı ve bu yapı paralelinde yetiştirdiği öğrenciler, devrin tarih yazmış askerleri, hakimleri, mimarları, doktorları ve kısaca bilim adamları olarak her daim karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Selçuklularından örneklenen medrese yapısı, devrin şeyhülislamına bağlı olarak ve padişahların da ilgisinde eğitim vermişler ve Osmanlı'nın gerileme devrine kadar nitelikli kimseler yetiştirmişlerdir.

Tanzimat'a gelindiğinde, maalesef ki bu yapı liyakat ve medreselerin çatısı altında yer aldığı vakıf yapısı bozulmaya uğramış, dolayısıyla eğitim sistemi ağır bir yara almıştır. Tanzimat'ın ilanı, askeri alandaki ihtiyaçlardan kaynaklı olmasına karşın, eğitim yapısının doğrudan etkilediği, ülkenin tüm karolarında yapılması planlanan yenilikler, eğitimden bağımsız düşünülemedi ve başarıya ulaşamayacağına kanaat getirilmiştir. Böylelikle, askeri ihtiyaçlarla yola çıkan Tanzimat hareketi, kelimenin tam anlamıyla bir eğitim hamlesine dönüşmüştür.

Başta, medreseler ve sıbyan mekteplerinin alternatifleri aranmış, sonrasında da eğitim sisteminin iyileştirilmesi için diğer seviyede okullar hayata geçirilmiştir. Ancak hayata geçirilen bu okulların nitelikli öğretmenlere olan ihtiyacı, gelişimin eğitimci alanında da yapılmasını zorunlu kılmıştır. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, ülkenin bugünkü yapısına temel teşkil eden bir eğitim teşkilatı ve

okulları oluşmuş olmakla birlikte, gösterilen çabaların ilk meyveleri de toplanmış olmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti 17. Yüzyıldan itibaren eğitim alanında çeşitli düzenlemeler yoluna gitmişse de bunlar daima eski eğitim sisteminin üstüne inşa edilmeye çalışıldığı için çok da verimli sonuçlar elde edilememiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, tüm bu yenileşme çabaları günümüz eğitim sistemi ve yönetimine yol gösterici mahiyettedir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Eğitimi, Medreseler, Enderun, Sıbyan Mektepleri, Tanzimat Meslek Okulları

ABSTRACT

The main objective of this research to include pre-Tanzimat period of the Ottoman Empire until the Tanzimat Republic (1839-1923) education system, examine the management and control is to demonstrate.

Therefore, this research was carried out by literature methods. The research population in the Fatih district of Istanbul province has established resources on current issues in Istanbul Beyazit State Library and the University Library.

Six centuries of the Ottoman Empire, which ruled over the world on the basis of excellence in the education system has a disciplined structure and merit trainers were located. So this structure, and the structure of madrassas that train students in line, who wrote the history of the transfer of soldiers, judges, architects, doctors and scientists briefly emerges as always. Sampled from the Anatolian Seljuk madrasas structure, depending on the speed of the Sheikhulislam and in the interest of education gave the sultan and the Ottoman era until the decline of the qualified persons reared.

When it comes to the Tanzimat, unfortunately, under the roof of this building madrassas where merit and foundation structure degraded, so the education system has taken a severe wound. The proclamation of the Tanzimat in the military field needs to be sourced from, but which directly affect the educational structure of the country, in all the tiles planned innovations in education, could not be considered independent and has been convinced not succeed. Thus, the Reform movement road with military necessity, in every sense of the word has evolved into an educational campaign.

At first, seeking alternatives to the madrasas and primary schools, and subsequently at other levels of the education system for the improvement of schools was implemented. However, realization of the need for qualified teachers of these schools, educators in the field of development has to be made mandatory. When it

comes to the Constitutional period, the country's present structure underlying a training organization, and schools have been formed, but the first fruits of the effort are also collected.

As a result, the Ottoman Empire proceeded to 17. Although various arrangements in the field of education from Century they could always obtain very efficient results to be to try to build on top of the old education system. Despite all these difficulties, all these reform efforts, guiding with nature and management of the education system today.

Key Words: Tanzimat Education, Madrasahs, Enderun School, The Sibyan Schools, Tanzimat's Vocational Schools.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ.....	1
1.1.Problem	1
1.2.Amaç	4
1.3.Önem.....	4
1.4.Varsayımlar	5
1.5.Sınırlılıklar	5
1.6.Yöntem	5
1.7.Tanımlar.....	6
1.8.Kısaltmalar.....	7
1. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ	8
1.1. Tanzimat Öncesi Eğitiminin Özellikleri	9
1.2. Tanzimat Öncesi Eğitim Kurumları	12
1.2.1. Enderûn Mektebi	13
1.2.2. Mektepler	16
1.2.3. Medreseler	18
1.2.4. İlk Çağdaş Eğitim Kurumları	23
1.2.4.1. Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn	23
1.2.4.2. Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn	25
1.2.4.3. Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahâne-i Ma'mure	25
1.2.4.4. Mekteb-i Ulûm-i Harbiye	26
1.2.4.5. İlk Rüştîye Okulları	27
1.3. Osmanlı Devleti'nde Eğitim Yönetimi	28
2. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E EĞİTİM SİSTEMİ VE GELİŞİMİ..	36
2.1. Tanzimat Dönemi Eğitimi Merkez Teşkilatı.....	37

2.2. Tanzimat Döneminde Açılan İlk Çağdaş Eğitim Kurumları.....	43
2.2.1. Tanzimat Dönemi İlköğretim Kurumları	44
2.2.1.1. Sıbyan Okulları	45
2.2.2. Tanzimat Dönemi Ortaöğretim Kurumları.....	47
2.2.2.1. Rüştîye Okulları	47
2.2.2.2. Darû'l-maârif	49
2.2.2.3. Kız Rüştîyeleri	50
2.2.2.4. Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi)	50
2.2.2.5. Darü'ş-şafaka	52
2.2.2.6. İdadiler	53
2.2.3. Tanzimat Döneminde Yüksek Öğretim.....	54
2.2.4. Tanzimat Dönemi Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumları	57
2.2.4.1. Ziraat Mektebi.....	57
2.2.4.2. Öğretmen Okulları	58
2.2.4.3. Sanayi Mektebi	60
2.2.4.4. Orman ve Maden Mektebi	61
2.2.4.5. Mekteb-i Mülkiye	62
2.2.4.6. Tanzimat Dönemindeki Diğer Mesleki-Teknik Okullar ve Kurslar	63
2.2.5. Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar	64
2.2.5.1. Azınlık Okulları	64
2.2.5.1.1. Rum Okulları	64
2.2.5.1.2. Ermeni Okulları	65
2.2.5.1.3. Yahudi Okulları	66
2.2.5.2. Yabancı Okulları.....	66
2.2.5.2.1. Fransız Okulları	67
2.2.5.2.2. İngiliz Okulları.....	68
2.2.5.2.3. Amerikan Okulları	69
3. TANZİMATTAN CUMHURİYETE EĞİTİM SİSTEMİNDE YÖNETİMİ VE DENETİM	70
3.1. Eğitim Yönetimi ve Tarihçesi	70

3.2. Okul Yönetimi.....	71
3.3. Sınıf Yönetimi.....	72
3.4. Tanzimat'ın Günümüz Eğitim Sistemine Etkileri.....	72
3.5. Tanzimat Dönemi Eğitim Bilimleri ve Öğretim Yöntemlerindeki Gelişmeler	76
3.5.1. Eğitim Bilimlerindeki Gelişmeler	76
3.5.2. Öğretim Yönetimindeki Gelişmeler	77
3.5.3. Disiplin Anlayışı ve Ödüllendirmedeki Değişmeler	79
3.6. II. Meşrutiyet Dönemi Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler.....	80
3.6.1. II. Meşrutiyet'in İlanı (23 Temmuz 1908)	81
3.6.2. II. Meşrutiyet'in Getirdikleri.....	84
3.6.2.1. II.Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler	86
3.6.2.2. II. Meşrutiyet Döneminde Maarif Teşkilatı	88
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	94
KAYNAKLAR	99

1.GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın problemi ve bu çerçevede; araştırılan konunun kuramsal çerçevesi, araştırmanın amacı, önemi, varsayımlar, sınırlılıklar ve bu araştırmayla ilgili tanımlara yer verilmiştir.

1.1.Problem

Tanzimat Fermanı(3 Kasım 1839) ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan eğitim sistemi de; her ne kadar Tanzimat'ın odak noktalarından olmasa da eğitim alanında da yeniliklerin gerekliliği düşüncesinden nasibini almıştır. Osmanlı İmparatorluğu, kurulduğu günden itibaren, kaliteli bir eğitim sistemi ile dünyaya hükmeden padişahlar ve onların devlet kadrolarını başarı ile yetiştirmiştir. Bu sistemin temelinde ise Selçuklulardan gelen medrese sistemi yatmaktadır. Ancak zamanla bozulan bu sistem, faydadan çok zarar üretir hale gelmiş hatta üretkenliği durmakla birlikte olumsuz sonuçlara giden bir seyre girmiştir.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kaçınılmaz olan bir yenilikler sürecidir. Değişen dünya düzenine askeri, sosyal ve eğitim alanında ayak uydurmanın gerekliliğine inanan aydınlar, mevcut sistemi revize etmek ve daha da iyileştirmek gayretini göstermişlerdir.

Özellikle askeri alanda alınan yenilgiler ve hissedilen eksikliklerin giderilmesi ihtiyacı, kalifiye asker ve askeri yönetici ihtiyacını gündeme getirmiştir. Ayrıca yeni çağın teknolojilerinden uzak kalmanın hazin sonuçları da yine ordunun eğitim anlamında yeniliğe ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Bu anlamda başlanan eğitim reformları, tüm eğitim sistemini doğrudan etkilemiş ve bu yönde hareket edilmesi gerekliliğiyle yeniden şekillendirilmiştir. Askeri temelli bir devlet olan Osmanlı Devleti, eğitim sistemini de bu temel üzerine

kurmuştur. Haliyle askeri eğitimin iyileştirilmesi hamlesi, eğitim sisteminin temelden iyileştirilmesi hamlesine dönüşmüştür.

Tüm bu gerekliliklere bir de temel eğitim kurumları olan mektep ve medreselerdeki düzensizlikten doğan bozulmalar eklenince, Tanzimat hareketi ile kanayan parmaklar kesilmiş; çağın gerekliliklerini karşılayacak olan askeri, tıbbi, mesleki okullar açılmıştır. Artık Tanzimat eğitim sistemi hayata geçmiş ve modern eğitime göre şekillenme gayretine girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yedi yüz yıllık hükümlanlığının çöküş sürecinde süregelen eğitim sistemi nasıldı? Bu sistemin devletin bekâsına etkisi nasıl olmuştu? Sıbyan Mekteplerinin, Medreselerin, Enderûnun, Azınlık Okullarının eğitim sistemi ve bunların yönetiminin Osmanlı Devleti'ne gerek olumlu gerekse olumsuz yönden etkilerinin ortaya çıkması, günümüz eğitim sistemine de bir ışık tutacak mahiyettedir.

Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de dediği gibi "Tarihini bilmeyen milletler yok olmaya mahkûmdur."Elbette ki Türk Eğitim Sisteminin geçmişten günümüze kimi zaman doğru kimi zaman yanlışları olmuştur. Bunlara objektif bir gözle bakmak, incelemek ihtiyacıyla ortaya çıkan bu çalışmayla geçmişimizden ders alıp, eğitim sistemi yönetimi ve denetimi alanında geleceğe daha sağlam adımlar atılabilmesine olanak sağlayacaktır.

Osmanlı Eğitim Sistemi'ne baktığımızda Tanzimat'a kadar programlı bir müfredatın bulunmadığı; hatta ezbere dayalı bir dinî eğitim verildiği için yazı dersinin bulunmadığı; kalem, defter,yazı tahtası gibi unsurlara gerek duyulmadığı görülmektedir (Cihan,2007:33).

Eğitim yönetiminin ise, medreselerde yetişmiş uzmanlaşmamış kişilerin yanında, müezzin, imam gibi kişilerin elinde olduğu görülür. Vakıfların idaresindeki mekteplerde görevlendirilecek kişiler kadı tarafından ya da şeyhülislâm veya kazasker tarafından onaylanmaktaydı (Cihan,2007:33).

Önceden belirlenmiş yıllık sınıf sistemi, bina,sınıf ve sıra mevcut değildi.Gözlem ya da tartışmaya bağlı geliştirici bir öğrenme sistemi yerine ezbere dayalı dinî bir eğitim veriliyordu (Cihan,2007:33).

Fatih ve Kanunî devirlerinde cebir, felsefe tıp gibi mevcut dersler,daha sonraları medreselerdeki taassup ve cehalet yüzünden eğitim programlarına alınmamıştır.Batı dünyası birçok ilmî eserin yabancı dillere çevrilmesiyle ilmî bir Rönesans yaşarken medreseler birer cehalet ocakları haline dönüşmüşlerdir.Batı dünyası ise her gün yeni bir devrim, yeni bir keşifle ilerlemektedir.Bu durum medreselerde kayırma ve rüşvet de eklenince Osmanlı Devleti'nin çöküşü her geçen gün biraz daha ivme kazanmıştır (Koçer,1991:17).

Tanzimat Devri, Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında adeta seferberlik yaptığı bir süreçtir. Bu dönemde çeşitli okullar açılmıştır. Maarifin merkez ve taşra idaresi de belirli bir sisteme oturtulmuştur. Öğretmen yetiştirme konusunda önemli adımlar atılmıştır (Taşer,2010:482).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaptığı eğitim alanındaki yeniliklerle birçok aksaklık giderilmeye çalışıldıysa da Osmanlı yöneticilerinin başta askeri-teknik eğitim alanında yaptıkları yeniklere rağmen, kurumların bu yeniliklere adaptasyonu kısmen başarılı olmuştur. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanmaktan kurtaramamıştır (Cihan,2007:108).

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan dönemdeki eğitim sistemi, yönetimi ve denetiminin incelendiği bu çalışmanın birinci bölümünde Tanzimat öncesi dönemin eğitim yapısını incelemeye çalıştık. Osmanlı dönemindeki mevcut eğitim sistemi ve işleyiş yapısı, Tanzimat ile birlikte gelen değişikliklerin gerekliliklerini gözler önüne sermektedir. Bu dönemin en belirgin eğitim kurumları olan medreseler, mektepler ve Enderun, dönemin eğitim sistemini ortaya koymaktadırlar. Daha sonra bu müesseselerde yaşanan bozulmalar ve yıpranmalar da Tanzimat'la gelen yeniliklerin gerekçelerini ifade etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Tanzimat dönemi eğitim sistemi irdelenmiştir. Tanzimat'la birlikte açılan okullar ve bunların işleyişi, yeni eğitim sisteminin ilk mektepleri ve bugünkü anlamıyla ilköğretim ve orta öğretim düzeyinde açılan ilkokullar ele alınmış, bu okulların yönetim ve denetim yapısına değinilmiştir.

Üçüncü bölüm, Tanzimat sonrası ve II. Meşrutiyet(1908) yani Sultan Abdülhamit döneminde yapılan çalışmaları içermektedir. Bu bölümde de Tanzimat'ın eğitim sistemine etkileri ve II. Meşrutiyet döneminde yapılan katkılar ele alınarak mevcut değişim süreci ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.2.Amaç

Bu araştırmanın temel amacı “Tanzimat'tan Cumhuriyete kadar Eğitim Sistemi, Yönetim ve Denetimini” ortaya koymaktır.

Yapılan çalışmalarda araştırmanın genel amacı doğrultusunda aşağıdaki sorular yöneltilmiş ve bu sorulara cevap aranmıştır.

- 1) Tanzimat öncesi Osmanlı eğitim sisteminin özellikleri nelerdir?
- 2) Medrese eğitiminin Osmanlı eğitim sistemindeki yeri ve önemi nedir?
- 3) Tanzimat Dönemi ve sonrasında eğitim alanında yapılan yenilikler nelerdir ?
- 4) Maarif alanında yapılmış olan tanzimatlar günümüz eğitim sistemini nasıl etkilemiştir?
- 5) Eğitim yönetimi ve denetiminde Tanzimat öncesi eğitim sistemi ile Tanzimat sonrası eğitim sistemi arasında ne gibi benzerlik ya da farklılıklar mevcuttur?

1.3.Önem

Eğitim ile ilgili çok sayıda tez çalışması bulunmasına rağmen Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki eğitim sistemi, yönetimi ve denetimini inceleyen çalışmalar oldukça azdır.

Bu çalışmada, geçmişimizdeki eğitim sistemine farklı bir bakış açısıyla bakılmıştır. Geçmişte ortaya çıkan aksaklıkların belirlenmesi ve günümüz eğitim sisteminde de aynı hatalara tekrar düşülmeyeceği düşünülmektedir.

Bu çalışma çeşitli eğitim kurumlarına, yöneticilerine, öğretmenlere hatta öğrenci ve velilere de yol gösterecek mahiyettedir.

Çalışmada Osmanlı Devleti'nin son dönem eğitim tarihine objektif bir bakış açısıyla bakılmıştır. Böylece literatüre eğitim sistemimize dair yeni bir kaynak kazandırılmaya gayret edilmiştir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki süreçte eğitime dair yapılan yeniliklerin yer aldığı bu araştırmanın, geçmişten günümüze eğitimin realitesini gözler önüne sererek doğru ve tarafsız bilgilere ulaşılması hususunda araştırmacılara ve literatüre kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir.

1.4.Varsayımlar

Bu çalışmanın varsayımı aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

1. Osmanlı Eğitim Sistemi'ne yönelik yazılı kaynaklara başvurulmuş ve elde edilen bilgilerin gerçeği yansıttığı varsayılmıştır.

1.5.Sınırlılıklar

Bu çalışmanın sınırlılıkları şunlardır:

1. Araştırmada kullanılan kaynaklar, kütüphanelerde yararlanılmış olduğum yazar, eser ve yayınevleri ile sınırlıdır.

2. Araştırmada, Osmanlı Eğitim Sistemi ile ilgili varılan yargılar şimdiye kadar yapılan araştırmaların sonuçları ile sınırlıdır.

3. Araştırmaya konu olan eğitim sistemi, yönetim ve denetim ile ilgili kuramsal bakış açısı Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadar olan süreçle sınırlıdır.

1.6.Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar Eğitim Sistemi, Yönetim ve Denetimini” ortaya koymaktır. Bu nedenle bu araştırmanın verileri ve bulguları tarama yöntemiyle elde edilmiştir.

Konuyla ilgili kaynakların tespiti için de bibliyografya taraması yapılmıştır. Literatür taranarak verilerin toplanması yöntemi kullanılmıştır.

1839-1920 yılları arasını kapsayan bu tez çalışması tarihi araştırma özelliği taşımaktadır.Elde edilen bilgiler ve bulgular sentezlenerek değerlendirilmiştir.İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi,İ.Üniversitesi Merkez Kütüphanesi,İstanbul Orhan Kemal İl Halk Kütüphanesi’nde katalog taraması yapılmıştır.

1.7.Tanımlar

EĞİTİM: Kişinin zihnî, bedenî, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının en uygun şekilde veya istenilen doğrultuda geliştirilmesi, ona birtakım amaçlara yönelik yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılmasını amaçlayan çalışmaların tümüne “eğitim” denilmektedir (Akyüz,2000:2).

ÖĞRETİM: Bir öğretim kurumunda öğretmenler tarafından, öğrencilere, araç gereç kullanılarak bilgi aktarılması ve öğretilmesi çalışmalarının tümüne “eğitim” denir (Akyüz,2000:2).

MEKTEP: Osmanlı eğitim sisteminde ilköğretim kurumlarına verilen isimdir. Arapça “ketebe” kökünden gelir.Yazı yazmayı öğrenilen yer anlamındadır.Bu kelime Kur’an öğrenilen yer anlamında da kullanılmıştır(Bilim,2002:1).

MEDRESE: Arapça “ders” kökünden türemiştir.Ders yapılan yer anlamındadır. İlk medreseler cami ve mescidlerin yanında kurulmuştur. İslamiyetin doğuşuyla birlikte medreseler, dinî bilgilerin öğretildiği ve dinî propogandaların yapıldığı yerler olarak kullanılmıştır (Bilim,2002:5).

RÜŞDİYE: İlk öğretimle yüksek öğretim arasındaki boşluğu doldurmak amacıyla kurulmuştur. Osmanlı eğitim sisteminin orta öğrenim kurumlarıdır (Bilim,2002:223).

ENDERUN: Saray mektebi anlamındadır. Enderun, Kapıkulu Teşkilâtı ve Devşirme sisteminden oluşur. Enderuna alınan devşirme çocukları her yönüyle mükemmel ve üstün yetenekli olanlar arasından seçilirdi.Bu çocuklar hem orduya kaliteli asker olarak yetiştirilir hem de devletin en üst makamlarına çeşitli makamlara yönetici olarak yerleştirilirdi.Yine Yeniçeri Ocağında ve saray hizmetlerinde de enderunda yetiştirilen devşirmeler kullanılmaktaydı (Bilim,2002:11-13).

MÜHEDİSHANE-İ BAHR-İ HÜMAYUN: Osmanlı Deniz Harp Okulu'dur(1775).Osmanlı-Rus Savaşı'nda Çeşme Limanı'nda yapılan deniz savaşıyla Osmanlı donanması tamamen yanınca(1770) deniz mühendishanesi kurulma ihtiyacı ortaya çıkmıştı.1775 yılında bu ihtiyaca binaen Mühendishane-i Bahr- i Hümayun kurulmuştur (Bilim,2002:24).

TANZİMAT FERMANI: 3 Kasım 1839'da yeni padişahın II.Mahmut'un ölümünden beş ay sonra yayımladığı bildiridir. "Tanzimat",düzen, nizam verme anlamındaki "tanzim" kelimesinin çoğul halidir.Bu fermanla başta askerî olmak üzere çeşitli alanlarda düzenlemeler ve yenilikler yapılmıştır (Berkes,173:213).

MAARİF NEZARETİ: Osmanlı hükümetlerinin Eğitim Bakanlığı (Akyüz,2000:495).

1.8.Kısaltmalar:

A.e.	: Aynı Eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa

1. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ

Eğitim ve öğretim sisteminin, bir toplumun yükselmesinde olduğu gibi, bazen de geri kalmasında önemli rol oynadığı muhakkaktır. Bu sistem çağın gereksinimlerine ayak uydurabildiği ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebildiği sürece yaşamış ve toplumu yükseltici görevini yerine getirebilmiştir. Bu iki gerekliliği karşılayamayan eğitim ve öğretim sistemi ise, toplumun geri kalmasında ve hatta yıkılmasında çok önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim ve öğretim sistemi, böylesine yıpranmış, faydasız ve hatta zararlı bir hal aldığı anda, ya ıslah edilmiş ya da yerine yeni bir sistem getirilmiştir. Fakat tarihte, özellikle Osmanlı İmparatorluğu tarihinde mesele bu kadar kolay ve basit olmamıştır. Zira eğitim ve öğretim işi bir felsefe, zihniyet, din ve siyaset vasfı daima taşımıştır. Böyle olunca, eski zihniyeti, eski dünya görüşünü değiştirmek ve yerine yeni bir dünya görüşünü ve yeni bir zihniyeti bütün kurumları ile birlikte yerleştirmek ve kabul ettirmek ciddi bir çaba ve mücadele gerektirmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda bu değişim süreci, Tanzimat'la birlikte, diğer sahalara da sirayet ederek, İmparatorlukta siyasî bir mücadele biçimine bürünmüştür. Bu tarihten itibaren, eğitim ve öğretimde yenileşme hareketi bütün olarak “Batılaşma” veya “Modernleşme” hareketinin bir parçası olmuştur (İhsanoğlu,1992:336).

1.1. Tanzimat Öncesi Eğitiminin Özellikleri

Osmanlı uygarlığının temel kaynakları Türk kültürü, İslam kültürü ve yerel kültür unsurlarından müteşekkildir (Lewis,2000:3). Bu üç unsurun etkisi, bulunulan zamana göre değişiklik gösterse de, tarih boyunca İslami kültürün etkisi diğerlerinden daha ağır basmıştır. Hatta o kadar ki Osmanlılar giderek kendilerini İslam'la özdeşleştirmişler ve bu sebeple eğitim kurumlarının temelini İslam dini ve İslam kültürü teşkil etmiştir.

Osmanlı eğitim kurumları olarak, sıbyan okulları, medreseler ve Enderûn Mektebi, uzun yıllar boyunca eğitim sistemi içerisinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Osmanlılar kuruluş ve yükselme yıllarında eğitim-öğretim tarihinin sayfalarına altın harflerle yazılacak davranışlarda bulunmuşlardır. Bu tavrın neticesinde de Osmanlı Devleti, devrin ilim merkezi halini almış, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında devrin büyük bilginleri Osmanlı medreselerinde toplanmıştır(Koçer,1991:10).Tanzimat öncesi dönemin önemli eğitim kurumlarından biri olan Enderun Mektebi'nde Osmanlı imparatorluğunu yüksek dereceli idareci ve komutanları da yetiştirilmekteydi. Bu mektep, Osmanlı'ya 79 sadrazam, 39 Kaptan-ı Derya, 3 Şeyhülislam ve Mimar Sinan gibi birçok değerli ilim ve sanat adamı kazandırmıştır (Wilson Howard ve Başgöz İ. 1968:30).

Osmanlı imparatorluğunun gerileme sürecinin başlamasıyla, eğitim kurumları söz konusu niteliklerini kaybetmeye ve bozulmaya başlamıştır yani eğitim kurumları devletin gerileme sürecine paralel bir gerileme sergileyeme başlamışlardır. Medreseler derslerin uygulanması, programı ders içerikleri yönünden ve bunlara ek olarak ulemânın da gün geçtikçe bilinen yüksek kalitesini yitirmesinden ötürü işlerliğini kaybetmiş ve zamanın gerisinde kalmışlardır (Okumuş,1999:336).

Eğitim müesseselerini dini yapıdan ayırıştıran, bunun yanı sıra Rönesans ve Reform hareketlerinden sonra eğitim alanında ilerleme kaydeden Avrupa devletleri, bilim, teknik, ve mekanik alanlarında önemli aşamalar kat etmişlerdir. Bu duruma en bilinen örneklerden birisi olarak ateşli silahlar verilmektedir. Ateşli silahları ilk

kullanan Osmanlı Devleti olmasına rağmen, Batı bu teknolojiyi geliştirmiş; çakmak taşı ile ateşleme yerine kapsülle ateşlemeyi, kaval namlular yerine yivli namluları ve ileri balistik kurallarını bularak Osmanlı'nın elindeki teknolojiyi tabiri mümkün ise ilkel bırakmıştır (Çağatay,1987:53).

Yaşanan bu gerilemelerin kendini baskın bir şekilde hissettirmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nde reform hareketleri gündeme gelmiştir. XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Avrupa'nın üstünlüğünü yalnız askeri alanda dikkate alan Osmanlı, çağı yakalamak için askeri müesseselerde reform uygulamalarına gitmiş, bu müesseseleri Batı'nın ilim, teknik ve eğitim tarzına göre ıslah etmeyi yeterli saymıştır. Ancak, ilerleyen süreçte devlet adamları, II. Mahmut devrinden sonra durumun ehemmiyetinin daha belirgin olarak farkına varmışlar ve devletin bütün müesseselerinde ıslahat yapma gerekliliğinin varlığını ortaya koymuşlardır (Kodaman,1988:1).

Bu ihtiyaçların en başında gelen eğitimdeki yenileşmeler de yine devlet adamlarının üstünde durdukları hususlardan birisi olmuştur. Nitekim Koçi Bey'in IV. Murat'a sunduğu risalesinde, bozulan düzenin iyileştirilmesi için alınması gereken tedbirlerin yanı sıra ulemanın, bilim işlerinin ve medreselerin bozuk ve karışık durumuna işaret edilmektedir. Yaşanan bu yenileşme sürecinde; Lale Devri (1718-1730), I. Mahmut (1730-1754), III. Mahmut (1757 - 1774) ve I. Abdülhamit (1774 - 1789) zamanlarında girilen ıslahat hareketlerinde artık Batı'nın etkisi derece derece kendini hissettirmiştir. Her ne kadar geç kalınmış olsa da, Lale Devri'nde Türk matbaası, Avrupa'dan üç asır sonra, İstanbul'da kurulmuştur. III. Selim zamanında yapılan köklü reformlar içerisinde eğitimin payı ancak askerlik ve askeri maârif alanında kendini göstermektedir (Ayaş, 1948:90).

II. Mahmut'un 1830'dan sonra başlatmış olduğu reform hareketleri, kendisinden öncekilere kıyasla daha şuurlu, amaca yönelik ve nispeten daha cesaretli olduğu görülür. Bu dönemde, Osmanlı toplumunda derin çelişkiler ilk defa görülmüş, muhafazakâr- ilerici çekişmesi başlamış, müesseselerde ikilik ortaya çıkmış ve devlet

Tanzimat'ın ilanına doğru yol almıştır. II. Mahmut dönemindeki yenilikler şu başlıklar altında verilmektedir (Kodaman,1988:2):

- a. Yeniçeri Ocağının kaldırılıp askeri bir kuruluşun oluşturulması,
- b. Avrupa'ya öğrenci ve daimi elçilerin gönderilmesi,
- c. Yeni meclislerin kurulması,
- d. Sadrazam ve Şeyhülislam'ın görev ve yetkilerinin değiştirilmesi,
- e. Rüştîyelerin ve mesleki okulların açılması,
- f. İlköğretimin zorunlu hale gelmesi,
- g. Sosyal alandaki reformlar vb. olarak görülür.

II. Mahmut medrese çevrelerinin muhalif tepkilerine rağmen askeri, adli, dini ve eğitim alanlarında yenilikler yapmış; Batı ilim ve tekniğinin, eğitim ve hukuk yoluyla devletimizde kalıcı olacağını savunan bir düşünce sergilemiş ve eyleme geçirmiştir. Bunu halktan gelen istek sonucu değil, bilakis hem kendini hem de halkı kısmen zorlayarak hayata geçirmiştir (Berkes,1973:172).

XVIII. yüzyıl sonlarında, eğitimdeki ikili uygulamalar, belirgin sorunlar halinde kendini göstermiştir. Yaşanan bu genel tikanıklık neticesinde XIX. Yüzyıl başlarından itibaren orduda ve nihayet mülki idarede modernleşmeye gidilmiştir. Buna paralel olarak, eğitim alanında yapılan yenilikler neticesinde laik niteliğe yakın modern eğitim veren okullar kurulmuş ve dini eğitim kurumlarına zıt bir mahiyette yayılıp gelişmeye başlamışlardır. Ancak bu durumdan şu sonuç çıkarılmamalıdır. Reformistler, din adamları ve dini kurumlarla açıkça savaşmamışlardır. Ulemanın ve medresenin dışında laik eğitimi örgütleyip, laik bir bürokrasi yetiştirme yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla bu laik yapı modernleşmeyle etkileşimli olarak toplum hayatındaki etkisini arttırdıkça, ilmiye sınıfı kenarda kalmış ve yediği bu darbe ile etkinliğini yitirmiştir (Ortaylı,1983:134).

Eğitim alanında modern anlamda yapılan bu teşkilatlanmalar “Meclis-i Umûr-i Nafia” adındaki mecliste gerçekleşmiştir. “Faydalı İşler Meclisi” anlamına gelen meclis dış işleri, içişleri ve maliyenin dışındaki tüm imar ve kalkınma işlerini

düzenlemekteydi. Burada dikkat çekici husus ise eğitim faaliyetlerinin de faydalı işler kapsamına girmiş ve eğitim müessesesinin medrese tekeline çıkarılmış olmasıdır. Artık, eğitimin planlanması, yeni mekteplerin açılması gibi kararları ulema sınıfı yerine meclis tarafından alınmaktadır. Yaşanan bu süreçte maârif, fen, nafia, münevver gibi terimlerin belirlediği ve medrese dışında eğitim işlerini düzenleyen yeni bir kurum ortaya çıkmıştı (Berkes,1973:172).

1.2. Tanzimat Öncesi Eğitim Kurumları

Türklerin Müslüman olmalarından önce eğitim anlayışları ve uygulamaları, yaşama biçimlerinin etkisi ile şekillenmiştir. Her alanda olduğu gibi eğitim anlayışında da, toplumun “töre” si önemli bir rol oynamaktadır. Eski Türklerde önem verilen “alp” insan tipinin temel özellikleri arasında, cesur oluş ve bilgili oluş ilk iki sırada dile getirilmektedir (Akyüz,2000:5).İslamiyet öncesi dönemde, kız erkek ayrımı gözetmeksizin eğitime önem gösterilmiş hatta mesleki eğitim uygulamalarına da bu dönemde oldukça ehemmiyet verilmiştir. Bunların yanı sıra, kalıp baskı ve kağıdın kullanılmasından sonra okuma - yazma ve kültür seviyesi ileri seviyelere yükselmiştir. Hatta Uygurlar zamanında başka devletlere kâtip, bürokrat, çevirmen, danışman, öğretmen olarak hizmet veren bilgili ve kültürlü birçok kişinin varlığı kaynaklarda yer almaktadır (Ortaylı,1983:134).

Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra ise İslam’da bilimin yüce tutulması, töre ile gelen bu köklü bilim sevgisinin sürdürülmesine katkı sağlamıştır. “Ya öğretici ol, ya öğrenen ol, ya dinleyici ol, ya bunları seven ol, sakın başka olma helak olursun” düşüncesi Türklerin bilim ve eğitim anlayışlarıyla birebir benzerlik göstermektedir (Yazıcı,1994:32).

Bu denli önemli bir konuma sahip olan eğitim kavramı, uygulamada da oldukça hassasiyet içeren kurumlarda ve itina gösterilen programlarla uygulanmaktaydı. Eğitim müesseseleri, sarayın kontrolünde ve ehemmiyet merkezinde bulunmakta, yapılanma, eğitim programı ve hatta öğrenci seçimi de bu denli ehemmiyetli bir biçimde ele alınmaktaydı.

Tanzimat öncesinde Osmanlı'nın seçkin ve değerli eğitim kurumlarından birisi Enderun Saray Mektebi'dir. Bu mektebin yanı sıra yine Osmanlı döneminin önemli eğitim kurumlarından olan medreseler ve sıbyan mektepleri de yine Enderun kadar ehemmiyetli eğitim kurumları olarak görevlerini yerine getirmişlerdir. Bu kurumlardan, eserleri günümüze kadar yetişmiş olan onlarca âlim, bilim adamı yetişmiş ve yine bunlar içerisinde namı günümüzde dahi dünyaca bilinen Mimar Sinan gibi eşsiz benzersiz dehaler çıkmıştır.

1.2.1. Enderûn Mektebi

Amacı ve eğitim sistematığı açısından tarihte önemli bir konuma sahip olan Enderun Mektebi, Kuruluşu I. Mahmud (1359-1389) dönemine kadar uzanan, Fatih Sultan Mehmet Han (1451-1481)'ın geliştirdiği; fiziği ve zeka yapısı uygun, devşirme olarak alınmış gayr-ı müslim çocuklarının saray hizmetleri, askerlik ve bazı idari görevler için yetiştirildikleri, amaç olarak çok özel ve eğitim yapısı olarak da nitelikli bir eğitim-öğretim kurumudur (Yazıcı,1994:32).

II. Murat(1421-1444) zamanında açılıp oğlu II. Mehmet(1451-1481) zamanında sistemleştirilen bu okul, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştur. Enderun bu özelliği ile resmi Osmanlı ideolojisi veya zihniyetinin öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimini teşkil ettiği gibi idari ve siyasi hedeflerin tayininde, devletin ana kurumlarının işleyişinde de önemli bir yere sahip olmuştur (Taşer,2010:24).

Bu kurumun teşkilinde esas hedef, askeri temele dayanan Osmanlı Devleti'ne yetenekli kumandanlar yetiştirmek ve sürekli büyüyen topraklarda yaşayan farklı din, dil ve kültüre mensup tebaayı idare edecek sağlam yönetici kadroları temin etmektir(İslam Ansiklopedisi:185-186).Kaynaklarda da ifade edildiği gibi gayri mütecanis bir yapıya sahip olan devlet; Enderun Saray Okulu için ırk veya kan bağı yerine kültür ve disiplin kavramlarını temel prensipler olarak benimsemiş ve yetiştirdiği seçkin mensuplarını bu anlayış içerisinde eğitmiştir (Kına,2006:14).

Enderun mektebine öğrenci seçiminde zihinsel ve bedensel açıdan kusursuzluğa önem verilmekteydi. Devşirme usulü ile toplanmış “acemi oğlanlar” arasından seçilen zeki ve fiziki olarak en iyi olan çocuklar alınır, yüksek askeri ve mülki mevkiler için, özel bir eğitimle yetiştirilirdi. Enderun, katı disiplin kuralları üzerine inşa edilmiş, öğretim kalitesi de seviyesi de yüksek ve imtiyazlı bir mektepti (Kodaman,1988:11). Enderun Mektebinde öğrencilerin sıkı bir disiplin içinde yetiştirilmesine büyük önem verilmiş, öğrencilerin en küçük kusurlarına dahi göz yumulmamıştır. Enderun mektebinin tahsil süresi on dört yıldır. Mektebin öğrencilerine de “ağa” adı verilirdi (Karamuk,1989:42).

Öğrencilere Kur’an, ilmihal, Arapça, Farsça, Fıkıh’ın yanı sıra hattatlık, ciltçilik, oymacılık gibi sanatlar, ayrıca müzik, resim ve spor gibi derslere de yer verilmektedir. Enderun Mektebi’nde ok ve cirit atma, ata binme, güreş gibi sporlar yaptırılmaktaydı. Beden eğitimi bir ders olarak olmasa da tâlim şeklinde gösterilmekteydi. Bu tâlim, sarayda ve askeri mekteplerde, halk eğitim öğretim kurumlarından ise tekkelerde vardı. Tanzimat döneminde ise bu uygulama “Beden Eğitimi” dersi olarak okutulmaya başlamıştı. (Bilge,1989:42) Enderun eğitiminin diğer okullardaki eğitimden farklılığı ise, burada askeri ve idari konularla ilgili eğitimin daha ağırlıklı olarak işlenmesidir (Zengin,2004:28),(İnalçık ve Renda,2003:358).

Ders hocaları arasında sanatkârlar, tabipler, şeyhlerin yanı sıra müderrisler de bulunmaktadır. 1719 yılında III. Ahmet (1703-1730)’in Enderun mensupları için Topkapı Sarayı içinde yaptırdığı kütüphanede çeşitli ilimlere dair pek çok eser bulunmaktadır. Vakfiyesinde, kütüphanenin pazartesi ve perşembe günleri açık olup Enderun’da bulunanların istifade edebilecekleri, aynı günlerde görevlendirilecek bir müderrisin öğrencilere Tefsir, Hadis ve Fıkıh dersleri okutacağı belirtilmektedir (Yaltkaya,1940:463-467).

Fatih Sultan Mehmet, babası İkinci Sultan Murat devrinden kalma Enderun teşkilatını genişletmekle beraber İstanbul’un fethinden sonra Edirne saray teşkilatını hiç bozmaksızın seçtiği bazı Enderunlu gılmanlarla İstanbul’a gelmiş ve

Bizanslılardan kalma mevcut saraya yerleşmiştir. Ancak, bu saraydaki Enderun mektebi, zamanla eğitim ihtiyaçlarını karşılayamaz bir hal almıştı. Enderun mektebi içerisindeki bu sayı artışı Osmanlının büyümesi ile doğru orantılıdır. Zira Fatih Sultan Mehmed Han, Enderunlulardan görmüş olduğu bağlılıktan ve faydadan ötürü bu kuruma daha çok önem göstermek niyetindeydi. İşte bu sebeple hem Osmanlının büyümesini hem de devlete faydalı insanları yetiştirmek amacıyla geniş bir eğitim teşkilatı oluşturmak istemiştir (Baykal,1953:29-30).

Fatih Sultan Mehmed Han Edirne sarayında uygulanan tahsil, terbiye ve teşkilatı temel alarak -uygulanan yöntemlerde herhangi bir değişiklik yapılmamak üzere- Topkapı sarayı yapılırken daireler yaptırmış buradaki eğitimin yönetimi ve denetimi için hazine tarafından desteklenen ve ulema sınıfından değerli, bilge kimselerden bir Encümend-i Daniş (İlim Adamları Kurulu) kurulmasını sağlamıştır. Öğrencilerin motivasyonlarını ve şevklerini artırmak için de kapısına (Darül-İlm)levhasını astırmıştır. İkinci Sultan Beyazıt'ta bu mektebin gelişimi için çaba sarf etmiş ve mektebe önem göstermiştir. Mezunlarına gösterdiği ehemmiyete paralel olarak ta, bu mektepten çıkanlara müezzin başılık, berber başılık, tüfenkçi başılık, lala başılık, üzengi ağalığı gibi memuriyetler vermiş ve öğretmen sayısı ile birlikte kitapların miktarını da artırmıştır (Ali Seydi Bey,1972:130).

Enderun mektebinin tarihini gözden geçirdiğimiz zaman talim hayatına ait gelişmelerde öncelikli olarak Galatasaray Mektebi'nin açılışı gözümüze çarpar. Fatih Sultan Mehmet'in açmış olduğu Enderun saray mektebi içerisinde görülen eksiklikler oğlu II. Sultan Beyazid tarafından giderilmeye çalışılmıştır (Baykal,1953:98).

17. Yüzyılın sonlarına kadar devşirme kökenli zeki ve genç kadrolara dayanan bu kurum, devletin yönetim ve ordu kademelerine sürekli olarak başarılı elemanlar vermiştir. Ama devşirme sisteminin bozulması, hazırlık okullarına ve saray Enderun'una devlet ileri gelenlerinin çocukları, padişaha yakın kişilerin oğullarının alınmaya başlanmasından sonra giderek yozlaşmış ve amacından uzaklaşmıştı (Sakaoğlu, 2003:40).

Enderun Osmanlı'ya kul yetiştirmek maksadıyla kurulmuş olan bir kurumdur. Kapı kulu dendiği zaman aklımıza gelen ilk unsur sadakattir.

Özellikle fetih politikasının yoğunlaştığı bölgelerden devşirilen öğrencilerde liyakat hep ön planda olmuştur. Değişen dünya düzeni içerisinde sosyal ve siyasi hadiseler de bir manada seyirci kalan Osmanlı Devletinde sosyal devlet anlayışı zamanla özelliğini kaybetmeye başlayınca Enderun'da ve devşirme sisteminde büyük aksaklıklar meydana gelmiştir.

Enderun-u Hümayun mektebinin tahsil usulü II. Mahmut(1808-1839) devrine kadar sürmüş, Yeniçeri ocağı lağvedilerek yerine teşkil olunan Nizam- Cedid'in takım ve bölüklerine küçük ve büyük subay olarak Enderunluların tayini üzerine Enderun okulunun önemi azalmıştır. Daha sonra açılan Mekteb-i Harbiye ile öteki okulların birbiri ardı sıra açılması Enderun okullarının ehemmiyetini ikinci dereceye düşürmüştür (Ali Seydi Bey,1972:132).

Enderun Mektebi, Sultan Abdülmecid (1839-1861) Dolmabahçe sarayını yaptırdınca oraya taşınmıştır. Bundan sonraki dönem, Enderun mektebinin zayıflamaya başladığı dönem olmuş ve amacına hizmet edecek nitelikte insan yetiştiremez duruma gelmiştir. Bu dönemde Hırka-i Saadet ve Hazine Hümayun'u görevleri Hazine Kethüdası'na bırakılmıştır. II. Abdülhamid zamanında(1876-1909)ise Enderun tamamen ihmal edilerek hem önemini hem de tarihi boyunca sergilediği faydasını kaybetmiştir.

1 Temmuz 1909 tarihinde kararname doğrultusunda bir talimatname yayınlanarak Enderun mektebi lağvedilmiştir. Aynı zamanda Has oda, Hazine odası, Seferli Koğuşları da adları ve vazifeleriyle birlikte kaldırılmıştır (Akkutay,1984:29).

1.2.2. Mektepler

Osmanlı eğitim sistemine bakıldığında ilköğretim kurumlarını mekteplerin oluşturduğu görülmektedir. Arapça" ketebe" kökünden türeyen mektep, kelime anlamı itibariyle yazı yazmanın öğretildiği yer manasını taşımaktadır. Bunun yanı

sıra, Müslüman zümrenin Kur'an okunan yer anlamında da kullandığı görülmektedir. Selçuklulardan Osmanlı'ya aktarılan diğer sosyal ve kültürel kurumlar gibi mekteplerde, Osmanlı imparatorluğu döneminde birçok kent, kasaba ve köylerde faaliyet göstermiştir (Bilim,2002:1).

Zaman içerisinde, Darü'l-ilm, Muallimhane, çoğunlukla taş binalardan yapılmış olmaları hasebiyle Taş Mektep, Mektephane, Mahalle Mektebi ve 5-6 yaş aralığındaki çocukların parasız okudukları, giyim ve yeme içmelerinin de buralardan karşılandığı(Koçer,1991:7).Sıbyan Mektebi gibi değişik isimler almışlardır (Ergin,1977.82-83). Temel eğitimin mihenk taşlarından olan mekteplerin ehemmiyeti, halk diline yerleşmiş olan "mektep bir mekseb-i edeptir" yani "okul edep öğrenilen yerdir" sözüyle kendini göstermektedir (Akyüz,2000:84).

Ziya Paşa(1825-1880) Geleneksel Osmanlı eğitim sürecini şöyle özetler:"Bizde bir çocuk 5-6 yaşında mektebe başlar. Karşısına evvela "ebced" çıkar.Ne olduğunu ne hoca bilir,ne kimse anlar.Sonra çocuğa ancak bülûğa erince fayda edecek anlamını bilmediği dualar ezberletilir.Oyun çağındaki çocuk böyle soyut şeylerden hiçbir zevk almaz.Sonra Kur'an okumaya geçer ve bu senelerce sürer.Çocuk hâfız olur.Mahalle mektebindeki bu çalışmalar 13-14 yaşına kadar aralıksız devam eder.Aile imkân hazırlarsa gencin cami derslerine oturması mümkündür."Nasara yansuru" ya (Arapça fiil türev çekimleri) başlar.Binâ'ya çıkıp otuzbeş bâbı sayar.Maksud'da ilâllere geçer.İlm-i sarf,şöyle bir karanlıkla atlatılır.Avamil'e çıkılır.Âmil ,mâmûl ,irâb gibi aşamaları görür.İsagocî veya istiare risalelerine sarılır.Nihayet,Mutavvel önüne çıkar.Orada da bedii ve beyan zihnini perişan eder.Bu arada ikinci derslerinde Halebî ve Kudurî ile biraz fıkıh okursa artık kimsenin abdestini namazını beğenmeyecek bir gurura düşer.Eğer tatil derslerinde bir de Kazimir görüp cüzülâyetecezza ve heyülâ bahislerine dalarsa İbn-i Sina'yı kendine şakirt(öğrenci) etmeye tenezzül etmez! Oysa,Arapça bir gazeteyi okuyamaz.Hukuk meselesi sorulsa'fıkıhla teveggulüm yok' der.İngiltere,Japonya neresi bilmez.Türkçe yazmayı bilmez,askerlikten memurluktan anlamaz" (Hürriyet,Londra basımı,27 Temmuz 1864) (Sakaoğlu,2003:13).

Osmanlılarda mekteplerin programının büyük bir kısmını Kur'an okumak ve hafızlık dersleri oluşturmakla birlikte, elif-ba, Kur'an, tecvit, ilmihal, namaz usulleri ve sureleri de yine öğretilen dersler içerisinde yer almıştır. I.Mahmut ve I.Abdülhamit dönemlerine gelindiğinde ise yazı ve kitabet derslerinin de müfredata eklendiği görülmektedir (Bilim,2002:2)

Kız çocuklarının, aileleri istese dahi, 1847'de yayınlanan talimnameye kadar sıbyan mekteplerinden sonra okula devam etmesine izin verilmiyordu (Sakaoğlu,2003:13).

Sıbyan mekteplerinin bu durumu, XIX yy başlarına kadar aynı şekilde sürdürülmüştür. Daha sonraları bozulmalara uğrayan bu mekteplere ilişkin ilk düzenleme girişimleri, II.Mahmut zamanında yapılmış; 1824'de "Talim-i Sıbyan" hakkında yayınladığı fermanda, çocukların 5-6 yaşında usta yanına verildiğinden ve bunların cehalet içinde yetiştiklerinden söz etmiştir. Bu nedenle, çocukların mutlak surette anne babaları tarafından okula gönderilmelerini istemiş ve esnafı da ilk mektep diploması olmayan çocukları çırak olarak almamaları konusunda uyarmıştır. Böylelikle, yapılan bu ıslahat girişimi, mecburi eğitim noktasındaki hassasiyetinden ötürü önem taşımaktadır. 1838'de yine II. Mahmut'un, sıbyan mekteplerinin eğitimcileri ve eğitim programı hakkında hayata geçirmek istediği ıslahatlar, yeni çeri ocağı ve devrin uleması tarafından engellenmiş; baskılar yüzünden etkili olarak bu hayata geçirilememiştir (Bilim,1984:3).

1.2.3. Medreseler

Hemen hemen her alanda döneminin en parlak örneğini temsil eden Osmanlı Devleti'nde kuruluşun gerileme dönemine kadar din ve bilim eğitimine hükümdarlarca ehemmiyet gösterilmiştir. Eğitim müessesesine verilen bu önem doğrultusunda, Anadolu Selçuklularından örneklenen medreseler, yaygın bir biçimde hayata geçirilmiş, idamesi ve ilerlemeleri sağlanmıştır (Koçer,1991:9).

Ders okutulan yer anlamına gelen medrese, İslam dünyasında eğitim-öğretim faaliyetlerine tahsis edilen ve bu amacın gerçekleşmesi için hem fiziki hem de

yönetimsel alt yapıyı mükemmel bir biçimde ihtiva eden bir anlam taşımaktadır. Bu yönüyle medrese, hem bir eğitim mekânını hem de eğitim yöntemini ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan birkaç asır önce faaliyete geçmiş olan medreselerin, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları devirlerinde hem teşkilat ve program hem de öğrenci ve öğretmenlere sağlanan maddi-manevi imkanlar ve ayrıcalıklar bakımından önem arz eden kuruluşlar olduğu görülmektedir (Baltacı,2005:34).

Kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük önem taşıyan medreseler, eğitim mekanizmasının en tepesinde yer almaktaydı ve yönetim üzerinde de önemli bir etkiye sahiptiler. Osmanlı tarihinde uzunca bir bölümünde, sivil ve askeri kurumların beklentilerine uygun yöneticiler, hekimler ve çeşitli alanlarda söz sahibi uzmanlar bu kurumlardan yetişmiş ve yetişen bu değerli kimseler, Osmanlı İmparatorluğuna birçok bakımdan yararlı hizmetler sunmuşlardır. Osmanlı dönemi ilk medresesi, Orhan Gazi döneminde 1330 yılında İznik'te kurulmuştur (Özkan,2014:19).

Medreselerde eğitim içeriği bakımından dini konuların ağırlıklı olmasının yanı sıra, işleyiş bakımından da vakıf sisteminin içinde yer alan, mali yönden özerk olup işleyişi devlet denetiminde olan kurumlardır. İlk Osmanlı medreselerinde eğitim, geleneğe dayalı olarak vakıfların (vakıf sahiplerinin) koymuş oldukları şartlar çerçevesinde tayin olunan müderrislerin inisiyatifine bırakılmıştır. Ancak bu kişiler, sıradan kimseler olmamanın yanı sıra, alim-ulema sınıfından seçilen ve döneminde bilim adına rüştünü ispatlamış kimselerdir. Nitekim ilk açılan medresenin başına dönemin önemli bilginlerinden olan Davud-ı Kayseri(Karadağ,2006:1-18) getirilmiştir. Sonraki dönemlerde de yine bu itinalı seçim devam etmiştir (Özkan,2014:19).

Ser'i ve Arabi ilimlerin eğitimi için kurulmuş olan İznik medresesinden başka 1401 tarihlerinde Yıldırım Bayezid'in Bursa'da kargir olarak bir hastane inşa ettirdiği ve ihtiyaç olan hekimleri yetiştirmek üzere de ayrıca bir medrese inşa

ettirdiği, gösterilen bu önemin bir başka işareti olarak sayılabilecektir (Koçer,1991:10).

Fatih Sultan Mehmed Han'ın İstanbul'u fethinden sonra genişleyen sınırları çerisinde hakimler, askeri doktorlar ve mühendislerin yetiştirmek üzere eğitim kurumlarının dolayısıyla medreselerin hem eğitim muhtevası bakımından hem de idaresi bakımından yeniden düzenlenmesi gerekmiştir. Bu ihtiyaç doğrultusunda sarayda görevlendirilen Ali Kuşçu ve Molla Hüsrev'in gözetimlerinde Fatih medreseleri teşkilatı kurulmuş ve beklenen eğitim kalitesini içerecek şekilde ihtiyaç olan kimselerin yetiştirilmesi sağlanmıştır (Özkan,2014:20). Osmanlı'nın eğitime verdiği bu ehemmiyetin meyvelerini günümüze kadar gelen kaynaklarda ve eserlerde görmek mümkündür.

Tüm bunlar, medreselerde dini ilimler yanında, fen bilimlerine de (ulum-ı dahile) (Yazıcı,1994) gösterilen ihtimama işarettir. Nitekim, fen bilimleri de dini muhteva kadar ehemmiyetle işlenmiş ve bilhassa müderris, kadı, müftü, hekim gibi fenni bilimlerin kazandıracığı meziyetlere ve bilgiye haiz devlet görevlileri yetiştirilmiştir. Ayrıca, ihtisaslaşma bakımından önem arz eden; Daru'l-Hadis'ler, Tıp Medreseleri ve ağırlıklı olarak Kur'an-ı Kerim temelli eğitim-öğretim veren ve din görevlileri yetiştiren Daru'l-Kurrallar'da hem fenni bilimler hem de ihtisaslaşma açısından medreselerin yüksek kalite düzeyine birer işarettir (Yazıcı,1994).

Osmanlı medreseleri, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Süleymaniye Medreseleri'nin kurulması ile zirve noktasına ulaşmış ve bundan bir süre sonra idari yapının bozulmasına bağlı olarak gerilemeye yüz tutmuştur. Medreselerdeki usulsüzlüklerin önüne geçilmesi amacı ile yapılan ıslahat çalışmaları XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamış olsa da bozulmanın ortaya çıkışının bundan daha önce başladığını söylemek mümkün görünmektedir. Nitekim, II. Bayezid (1481-1512) ve Kanuni dönemlerinde bizzat padişahın isteği üzerine iltimasla müderris tayinlerinin yapıldığı vakiidir (Koçer,1991:12). Neticesinde de bu uygulamalar medreselerin bozulmalarında önemli bir unsur olarak kendini göstermektedir.

Yaşanan bu bozulma süreci; sadece öğrenci alımı ve idareci atamalarındaki kayırmalara bağlı olmamakla birlikte beraberinde birçok sebebi de içermektedir. Medrese sistemindeki bu bozulma nedenleri şu başlıklar altında ifade edilmektedir:

- a. “Medresenin iç dinamiklerinin gelişmeyi zorlaştırıcı nitelikleri,
- b. Bilimin temelinde imanın aranması, imanın temelinde bilimin olduğunun unutulması
- c. Siyasetin bilim anlayışını baskı altında ve dar kalıplarda tutması
- d. Batı ile karşılaştırma yapılmaması adına, eğitim ve öğretim yönünden zamanın gereklerinden uzaklaşılması
- e. Devletin çeşitli kurumlarındaki bozulmalar (maliye, ordu vb.)
- f. Duraklama ve gerileme dönemindeki yenilgiler yüzünden geriye doğru göçler ve nüfusun düzensiz yoğunlaşması
- g. Rüşvet, adam kayırma vb. uygulamalar” (Akyüz,2000:67-68).

Bu bozulmaların yansımaları, eğitimcilerden öğrencilere kadar tüm medrese unsurlarında kendini göstermiştir. Çözüm arayışları içerisinde, bu bozulmalar için tebliğle çıkarılmış, öğrencilerin derslerini tam olarak ve gerektiği gibi tamamlamadan her dersten birer kitap ve her kitaptan birer bölüm okuyarak, kıdem/paye aldıkları vurgusu ile birlikte derslerin gerektiği gibi ve tam olarak okutulması istenmiştir. Yine müderrislerin, gereğinden fazla öğrenci kabul etmemeleri ve öğrencilerin ders devamı konusundaki eksikliklerinin giderilmesine değinilmiştir. 1574 ve 1576 yıllarında yayınlanan yönetmeliklerde, medrese öğrencilerinin geceleri medreselerinden ayrıldıkları ve çeşitli disiplinsiz davranışlarda buldukları, dersleri ile yeterince ilgilenmedikleri, ayrıca mülazemet usulüne uyulmadığı ve derslerin acele ile okutulup üzerinde yeterince durulmadığından bahsedildiği bu hususlarda uyulması gerekli kuralların hayata geçirilmesi gerekliliğinin varlığı vurgulanmaktadır (Zengin,2004:21).

XVII. yüzyıldan itibaren devletin zayıflamaya, sosyal ve ekonomik düzeninin bozulmaya başlamasını takiben bu bozulmadan vakıf müessesesi de nasibini almıştır. Vakıf müessesesi sonra da ona bağlı eğitim ve öğretim sistemi çökmeye yüz tutmuştu (Kodaman,1988:10).

Vakıf sisteminde yaşanan bozulmaların medreselere olan doğrudan etkisi neticesinde, medreseler de ilim yuvası olmaktan çıkmış ve birer işletme yapısına

dönüşmeye başlamışlardır. Hal böyle iken, vakıf yönetimleri ilk zamanlardaki gibi kabiliyete ve donanıma bakmaksızın, hısım akrabalarını veya günümüzde olduğu gibi düşük maliyetle çalıştırabilecekleri kimseleri müderris veya hoca olarak tayin etmeye başlamışlardır. Bunların yanı sıra vakıf yönetimleri, medreselerde okutulacak dersleri de kendi keyfiyetleri dairesinde belirlemekle beraber, yeni ders ve içeriklerin konulmasını da engelliyorlardı. Yaşanan bu düzensizlikler nedeniyle, medreseler zamanla donanımsız kimselerin eline geçmiş oldu ve her türlü yeni ve müspet düşünceye kapılarını kapatmış oldu. Böylelikle medreseler fasit bir dairenin içerisine hapsedilerek faydadan çok zarar üreten birer yapı halini almış oldular. Bir diğer deyişle ilim yapılan/üretilen yer olmaktan çıkıp, ilim tarihi okutulan eskinin tekrar edildiği yer halini almış oldu (Koçer,1991:12).

Tüm bu olumsuz gelişmelerin ardından, medreseler asli görevleri olan ilim üretmeyi bırakıp siyasete girmişler, yaşanan gelişmelerin ardından eğitim kurumundan ziyade siyaset ve siyasilerin emrinde faaliyet gösteren kurumlar halini almışlardır. Artık, medrese idarecileri mevcut durumu şahsi menfaatleriyle tevhid etme gayretine girerek ilim ve bilimden uzaklaşmışlar, müderrislik ve hocalık saygın bir meslek olmaktan uzaklaşıp siyaset kadroları için bir basamak halini almıştır. Bu şekilde çöken medrese sistemi, kendisiyle birlikte devletin ve toplumun da çöküşe sürüklenmesinde büyük rol oynamıştır (Kodaman,1988:11).

Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren memleketin irfan ve adalet hayatına doğrudan doğruya hakim olan; sivil ve askeri hayatın ihtiyacı olan idarecileri, hekimleri, hakimleri yetiştirmek üzere vatana yararlı hizmetler görmüş medreseler, sonradan her türlü ilerlemeye engel teşkil eden taassup ve cehalet ocakları şekline bürünmüşlerdir (Koçer,1991:14).

Yaşanan bu buhran ve tetiklediği diğer buhranlar yenilikçi ve mevcut çürük yapıyı düzene sokacak yeni kurum ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu ihtiyaca bağlı olarak, ihtiyaçlar ve eksiklikleri giderecek doğrultuda çağdaş eğitim kurumlarının gerekliliği hissedilmiştir. Akabinde, içi boşaltılmış ve zarar üreten kurumlar revize

edilerek yerine, askeri eğitim başta olmak üzere diğer alanlarda da eğitim verecek olan çağdaş eğitim kurumları tesis edilmiştir.

1.2.4. İlk Çağdaş Eğitim Kurumları

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemindeki savaşlarda aldığı yenilgiler ve buna bağlı olarak ta yaşanan toprak kayıpları, dikkatleri askeri alandaki eksikliklere çekmiştir. Bu eksikliklerin başında da devrin yeniliklerine ayak uyduramayan bir yapının varlığı, askeri eğitimin yetersizliği ve yeni silahları, harp stratejilerini uygulayamayan bir ordunun olduğu tespiti ortaya konmuştur. Bu nedenlerle ve Avrupa'dan alınan yeni askeri teknolojiyi kullanmak ve geliştirmek için daha etkili bir askeri eğitim verebilecek, çağın yapısına uygun okullara ve eğitim sistemine ihtiyaç olduğu ve bu ihtiyacın karşılanması gerekliliği doğrultusunda bir dizi mektepler açılmasına karar verilmiştir (Başaran,1999:92).

Bu yeni açılacak olan okullarda, eğitim kalitesinin ihtiyacı karşılaması ve ülkenin özellikle askeri unsurlarını daha da ileriye taşıması odağında bir eğitim standardı olması beklenmektedir. Bu nedenlerle bu mekteplerde öğrenciye yüksek ilimler öğretmek ve onlara kaliteli ve yüksek bir meslek eğitimi verebilmek için öncelikle "hendese" adı altında matematik derslerinin verilmesi öngörülmüştür. Bundan dolayı ilk açılan mekteplere "hendesehane" veya "mühendishane" adı verilmiştir (Ergin,1977:309).

Bu bahsedilen okulların en önemlilerinden birisi, Mühendishane-i Bahri-i Hümayundur. Bu okul, Osmanlı Donanması'nın yeniden ayağa kaldırılması ve deniz harp unsurlarının iyileştirilmesinde büyük rol oynamıştır.

1.2.4.1. Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn

1769-1774 Rus Harbi'nde, Osmanlı Donanması ağır bir yenilgiye uğratılmıştı. 5-7 Temmuz 1770'de Osmanlı Donanması'nın Çeşme Limanı'nda Rus ve İngiliz Donanmaları tarafından ağır yenilgiye uğratılması sonrasında, donanması hemen hemen yok olan Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul, müdafaasız ve imparatorluk

ta donanmasız kalmıştır. Osmanlı tarihinde bu olay “Çeşme Olayı” olarak anılır (Bilim,2002:25).

Mevcut bu durumun getirisi olarak yeni bir donanmanın hazırlanması ve ihtiyaç duyulan mühendislerin yetişmesi için 1776’da Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn açılmıştır (Wilson ve Başgöz,1968:33).

Osmanlılarda batıya açılan ilk pencere olan bu okula kaynak teşkil edebilecek herhangi bir okul bulunmadığından ilk zamanlarda okuma- yazma bilmeyen çocuklar alınmakta ve çocuklara öncelikle, okuma - yazma, Arapça, Farsça ve Fransızca öğretilir, devamında matematik ve denizcilik dersleri verilirdi. Daha sonraki yıllarda bu okula 13-16 yaş aralığındaki Kur’an okumayı bilen, okuma - yazması olan, asker, subay ve kaptan çocukları alınmaya başlandı. Eğitim süresi üç yıl olan bu okulda, 1 ve 2. sınıflarda ilmihal, Arapça, hendese, hesap, cebir, resim dersleri görülmekteydi. 3. sınıfta uzmanlık branşlarına ayrılan öğrenciler, devam ettikleri branş dallarında ihtisaslaşarlardı. Hedeflenen yeni ve modern donanma için, Avrupa teknik ve metoduna vakıf subaylar yetiştirmek amacıyla hayata geçirilen bu okulun yapılanmasında, Macar asıllı Fransız Baron de Tott yardımcı olmuştur. Tecrübelerini aktarmasının yanı sıra öğretmenlikte yapmış, Baron de Tott tarafından, bu okulda okuyan öğrencilere denizcilikle doğrudan ilişkili olan trigonometri dersi de verilmişti (Akyüz,2000:133).

İlk defa ders araçlarının kullanıldığı, tercüme kitaplarının ve Batı dilinin okutulduğu, yabancı öğretmenlerin de ders verdiği bu okul, dönemin eğitim anlayışı açısından Batı’ya açılan bir kapı olmuştur. Bu okul, yalnızca Fransızca bilen, batı metotlarına yatkın bir grup subay yetiştirmekle kalmadığı gibi, oluşturduğu atmosfer ile çağdaş eğitiminde öncülüğünü yapmıştır (Berkes,1973:86).

Dönemin günümüz tabiri ile deniz harp okulunun açılmasının ardından, kara kuvvetleri için de bu hamlenin gerekliliği hissedilmiş ve kara kuvvetlerine nitelikli personel yetiştirmek için Mühendishane-i Berri-i Hümayun kurulmuştur.

1.2.4.2. Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn

Dönemin askeri personel ihtiyaçları göz önüne alındığında, deniz kuvvetlerinin yanı sıra kara kuvvetlerin de istihdam edilmek üzere mühendisler yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu ihtiyacı karşılamak üzere; karacı, topçu, istihkâm subayları ve askeri mühendisler yetiştirilmek amacıyla 1795 yılında İstanbul Hasköy’de Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn açılmıştır (Koçer,1960:28).

Eğitim süresi 4 yıl olan bu okulun öğrenci kapasitesi, 50’si istihkâm ve 30’u Humbaracı (topçu) olmak üzere toplam 80 öğrenci olarak belirlenmişti. Mühendishanede geometri, aritmetik, coğrafya ve felsefe konularının okutulması ve savaş taktik sanatı eğitiminin verilmesi hedeflenmiştir. Okulda, Salı ve Cuma günleri dışında yüz yüze eğitim verilmekte ve Pazartesi ve Perşembe günlerinde ise uygulamalı eğitim için sahaya inerek öğrendikleri teorik bilgilerin pratik uygulamaları yaptırılmaktaydı (Akyüz,2000:336).

III. Selim zamanında açılmış olan ve “Mekteb-i Sultani” adıyla bilinen bu okul; özellikle fen derslerinin ağırlıklı olduğu kaliteli bir eğitim programına sahip olup, 1871’e kadar eğitim vermiş ve daha sonra Harbiye Mektebi bünyesine dahil edilmiştir (Okumuş,1999:336).

1.2.4.3. Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahâne-i Ma’mure

Osmanlı İmparatorluğu’nda da gerileme dönemine kadar tıp eğitimine büyük önem verilmiş ve bu alanda ünü günümüze kadar gelen önemli bilim adamları yetişmiştir. Tıp eğitimi anlamında; bu alanda eğitim yapmak için tesis edilmiş ve müfredatı tıp üzerine olan ilk kurum, Süleymaniye Medresesi içinde açılmış olan “Tıp Medresesi”dir. Tıp alanında modern ve güncel metotlar örnek alınarak, Batı tıbbı ile ilk temas XVIII. yy.da olmuş ve Osmanlı tıbbı büyük gelişmeler göstermiştir. 1807 ‘de III. Selim’in çıkardığı nizamname ile İstanbul Tersanesi içinde Tıp Mektebi kuruldu ise de çok uzun soluklu olamamıştır.

II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması(15 Haziran 1826)sonrasında kurulmuş olan “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye” nin hekim ihtiyacını karşılamak için 14 Mart 1827’de günümüz tıp fakülteleri dengi eğitim veren “Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahâne-i Ma’mure” ismiyle yüksek bir askeri okul statüsünde tıp mektebi açıldı. 4 yıllık eğitim süresi olan bu okulda, Arapça, Fransızca, Türkçe, sarf ve nahiv, kitabet, imla, ilaçların-bitkilerin ve hastalıkların Arapça ve Türkçe adları, din dersleri, cerrahi uygulamaları, Fransızca olarak anatomi ve tıp bilimine giriş dersleri okulun müfredatını oluşturmaktaydı (Ergin,1994:135-136).Yeniçeri ocağının lağv edilmesinin ardından önem gösterilen ordunun iyileştirilmesi noktasında sadece tıp fakültesi değil, benzer şekilde bir çok alanda ihtiyaca cevap verecek eğitim atılımları yapılmış; bu atılımların önem arz edenlerinin birisi de yeni ordunun subay ve teknik kadrosunu yetiştirecek olan Mekteb-i Ulûm-i Harbiye olmuştur.

1.2.4.4. Mekteb-i Ulûm-i Harbiye

1826’ da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni ordu “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye” ismiyle teşekkül ettirilmiş ve Sultan II. Mahmut ordunun eğitimine ve yenileşmesine büyük ihtimam göstermiştir. Bu okuldan mezun olan küçük yaştaki yetenekli, er, onbaşı ve çavuşlar içerisinde seçilenler Talimhâne adı verilen, uygulama eğitimi için tesis edilmiş binada, dini bilgiler, okuma-yazma ve harp dersleri verilmiş, bu derslerden harple ilgili olanlarını vermek üzere Avrupa’dan eğitim subayları dahi getirtilmiştir. Ancak gösterilen bu gayretler bile Mühendishâne-i Berri-i Humayûn’dan yılda yetişen birkaç subayın eğitimci olarak, Osmanlı ordusunun tamamı için eğitim vermeye yeterli olamamıştır (Akyüz,2000:135).Eğitimci ve diğer branşlardaki subay ihtiyacı konusunda yaşanan bu açığı kapatmak için 1834’te orduya subay yetiştirmek üzere Mekteb-i Harbiye kurulmuştur. Mekteb-i Harbiye, hazırlık sınıfı ve meslek sınıfı olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Bu okulun kurulması, modernleşme faaliyetlerinin ve yeni kurulan ordu için teknik, çağın gereksinimlerine uygun ve askeri bilgi düzeyi yüksek personel sağlama amacına ulaşma gayretinin bir sonucudur (Bilim,2002:74). Bu

okul, Mustafa Kemal Atatürk'ün de yetiştiği okul olması hasebiyle Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bu yönüyle de ayrı bir önem taşımaktadır.

1.2.4.5. İlk Rüştüye Okulları

Görüldüğü üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde; özellikle yüksek kaliteli askeri personel ihtiyacına binaen kurulan modern eğitim kurumların nerdeyse tamamının askeri eğitim odaklı oldukları görülmektedir. Ancak bu okullarda verilen derslerin Arapça ve Farsça ağırlıklı olması, yabancı dil eğitimi verebilecek nitelikte ve yüksek askeri okullara öğrenci hazırlayacak olan orta öğretim kuruluşlarına ihtiyacı gündeme getirmekteydi. Gerek bu okullara öğrenci hazırlamak ve gerekse bununla birlikte yüksek donanıma sahip memurlar yetiştirmek amacıyla; reşit çağa erişmiş çocukların okutulacağı okul anlamına gelen rüştüye okullarının açılması için 1838 yılında “Meclis-i Umûr-ı Nafia” ve “Meclis-i Ahkâm-ı Adliye” meclislerince karar alındı. Başlangıçta iki yıl süreli eğitim veren bu okullara öğrenciler, devlet hizmetinde veya tanınmış ailelere mensup olup sıbyan mektebini bitirmiş olan çocuklar içerisinde seçilerek alınmaktaydı. Bu okullarda sıbyan mekteplerindeki gibi tekli ders sisteminin yerine sınıfça (grup ders) şeklinde eğitim verilmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda açılan ve kendine özgü olan ilk rüştüye mektepleri, Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiye olmuştur (Akyüz,2000:13).

Bu okullardan Mekteb-i Maârif-i Adliye II. Mahmut'un “adli” mahlasından ismini almıştır. Okulun müfredatında, Arapça Sarf ve Nahiv, Farsça Tuhve-i Vehbi, Kara Cümle, Gülistan, Darp Taksim, Hat, Türkçe İnşa gibi dersler bulunmaktaydı. Ayrıca, belirli bir seviyeye ulaşan öğrencilere de temel Hendese, Fransızca gramer, Coğrafya, siyasal bilimler ve Tarih okutulması öngörülmüştür (Ergin,1977:395).

Mekteb-i Ulûm-i Edebiye ise rüştüye düzeyinde eğitim veren bir okul olmanın yanı sıra, bir anlamda edebiyat dersleri veren; memuriyete hazırlık yapanların yanı sıra halktan kimselere de doğru yazı bilgisi, bir konu hakkında kompozisyon yazma gibi konularda eğitim vermek için 1839'da kurulmuş olan okuldur. Bunun yanı sıra

bugünkü ortaokulların karşılığı olarak genel rüştiyelerin kurulması ise Şubat 1839 tarihine terminlenmiş olsa da, hayata geçirilmesi 1846'senesini bulmuştur (Akyüz,2000:138).

1.3.Osmanlı Devleti'nde Eğitim Yönetimi

Kurulduğu günden gerileme dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim konusu, idare şekli ve muhteva bakımından ciddiye arz eden, ehemmiyetli bir husus olarak ele alınmıştır. Bu ciddi müessesenin idame ve idaresi de her ne kadar sonradan bozulmuş olsa da dönemin güvenilir yapıları olan vakıflar tarafından yerine getirilmekteydi. Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı eğitim sisteminde okullar vakıflara bağlı olarak kurulmuş ve devam ettirilmiştir(İlgar,2005:19).

Çöküşe kadarki dönemde eğitim müesseselerinde liyakata önem verilmiş ve bunun sonucunda da beklenen sonuçlar elde edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin parlak dönemlerinde eğitim yapısının iki temel özelliği bulunmaktaydı. İlki eğitimin vakıflar kanalıyla yürütülmesi ve diğeri de, eğitimin usulüne uygun bir şekilde ve suistimale mahal vermeksizin devam edilmesidir. Bu iki özelliğin zamanla bozulmaya uğraması; kabiliyet, yetenek ve liyakata bakılmaksızın ve belli hassasiyetlere uyulmaksızın hareket edilmesi neticesinde eğitim kalitesi kökten sarsılmıştır. Bu sarsıntının sonrasında zaruret olarak karşımıza çıkan ve eğitimde yaşanan yenileşme hareketleri çerçevesinde, eğitim yönetimi doğrudan nezarete bağlanmıştır. Bunun en büyük sebepleri arasında, bozuk sistemini getirisi olan eğitimin tekelleşmesi ve kaynakların çarçur edilmek suretiyle harcanması gösterilmektedir (Taşer,2010:27).

Yaşanan bu yenileşmeler sonrasında Osmanlı Devleti'nde eğitim yönetimi Maarif Nazırlığına (Erdoğan,1997:247-285) bağlandığından başında 1857'den sonra maarif nazırı bulunmaktaydı. Maarif nazırına yardımcı olarak, merkez teşkilatında eğitimle ilgili meselelerin görüşüldüğü maarif meclisi teşekkül ettirilmişti. Eğitimin merkez teşkilatının yanı sıra taşra teşkilatları da yine bu yaşanan modernleşme sürecinde kurulmuştu. Vilayetlerde, liva, kaza ve nahiyelerde ise eğitimle ilgilenen

görevlilerin başında, Maarif müdürleri yer almıştı. Vilayetlerde de maarif meclisleri veya komisyonları hayata geçirilmişti.

1838 yılında eğitim sisteminin düzenlenmesini sağlayacak olan ilk resmi kurum olarak sayılabilecek olan Meclis-i Umur-ı Nafia kurulmuş ve eğitimde uygulanmak istenilen yenilikler ve yapılacak çalışmaların düzenli bir şekilde yürütülebilmesi amaçlanmıştır. Meclis, eğitim sisteminin düzenlenmesinin yanı sıra öğrencilerin bir anlamda yeteneklerine göre eğitim kariyerlerinin planlanmasını da ön gören düzenlemeler gerçekleştirmiş; yeteneklerine, eğilimlerine göre okutulmaları gerektiğini, sınıflara ayırmanın doğru olacağı gibi birçok iyileştirmeyi padişaha sunup kabul ettirmiştir. Aynı yıl içerisinde eğitim alanlarında yapılacak yenilik hareketlerinin hayata geçirilmesi, okul sayısının artırılması gibi hususların takibi için Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuştur. 1845'te, yine okul sayısının artırılması ve eğitim içeriğinin kontrolü bakımından geçici bir maarif meclisi "Meclis-ı Maârif-i Muvakkat" kurulmuş ve 1846'da bu meclis Meclis-i Maarif-i Umumiye olarak daimi hale getirilmiştir. Devam eden süreçte, 1847 yılında, Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin aldığı karara göre; o güne kadar Evkâf Nezareti'nin yönetiminde bulunan okulları ayrı bir idareye bağlamak amacıyla, 1846 yılında ve genel müdürlük düzeyinde faaliyet gösteren, aynı zamanda bugünkü eğitim teşkilâtımızın da çekirdeğini oluşturan Mekâtib-i Umûmiye Nezareti kuruldu(Kodaman,1988:7).Meclis-i Maarif-i Umumiye, devlet kurumları içinde milli eğitim işlerinden doğrudan sorumlu ve hükümete bağlı bir kurum olmakla birlikte bu meclise bağlı olarak bir yürütme organı mahiyetinde Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulmuş oldu ve bu meclis okullar genel müdürlüğü düzeyinde görev yapmıştır (İlgar,2005:22-24).

Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasının ardından, bu kurumun başına Esat Efendi getirilmiştir. Yardımcısı Kemal Efendi'dir. Koçer (1991)'e göre, Kemal Efendi öğretmen yetiştirme konusunda ilk adımı atan kişidir. Sıbyan ve rüşdiye mektepleri ile ilgili çalışmaları sonrasında öğretmen okulunun kurulmasında da katkıları görülmektedir (Koçer,1960:9).

Kurulan bu meclisler dairesinde Osmanlı Devleti'nde eğitim yönetiminin teşkilat yapısının şekillenmesinde öncelikle meclis ve genel müdürlüklerin oluşturulduğu görülmektedir. Eğitimin tam anlamıyla ve tüm kurumları ile idaresi ise Maarif-i Umumiye Nezaretinin kurulması ile mümkün olmuştur. Maarif-i Umumiye Nazırlığı kurulmadan önce eğitim idaresinin medreseler bölümünde de ifade ettiğimiz şekilde şeyhülislama bağlı olduğu görülmektedir (Akyüz,2000:84). Dönemin eğitim yönetimi sistemi analiz edildiğinde, kurumsallaşma aşamalarının aşağıdan yukarıya doğru yapılandığı görülecektir. Bakıldığında, rüşdiye mekteplerinin idaresinin sağlanması için “Rüşdiye Mektepleri Müdürlüğü”, ardından rüşdiye mektepleri dışında kalan okulların genel idaresini sağlayacak olan “Genel Mektepler Müdürlüğü” kurulmuştur. Son olarak da maarifin tüm işlerinin yürütülmesinde yetki alanı geniş olan bir maarif bakanlığı oluşturulmuştur. Aynı zamanda genel bir maarif meclisi vardı ve Dâr'ül-Muallimin müdürlüğü görevi de yine maarif meclisi üyelerinden olan Ahmet Cevdet Paşa, tarafından yürütülmekteydi (Taşer,2010:48).

Dâr'ül-Muallimin müdürlüğüne ve Meclis-i Maarif-i Umumiye üyeliğine Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in kararıyla Ahmet Cevdet Paşa getirilmişti (Kodaman,1988:8).Yine bu durum da eğitim yönetim kademelerinde Şeyhülislam'ın etkinliğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1869 yılına gelindiğinde eğitim teşkilatının yapısının tepesinde Meclis-i Kebir-i Maarif veya Meclis-i Mâarif-i Umumiye olduğunu görmekteyiz. Meclisin başında maarif nazırı bulunmaktadır. Maarif Meclisi, İstanbul'da kurulmuş olup, daire-i ilmiye ve daire-i idare olmak üzere iki kısım halinde teşekkül ettirilmiştir. Bu daireler maarifin idari ve ilmi faaliyetlerini düzenlemek üzere iki ayrı birim olarak düzenlenmiştir (Cevad,2002:394).

1884'te ise her vilayette bir maarif müdürlüğünün kurulmuş olduğunu görmekteyiz. Maarif müdürlerinin başkanlığında bir maarif meclisi kurulmakta ve bu başkanlık, sorumluluk alanında yani il merkezinde Dâr'ül-Muallimin açmak, yeni

usulü yaygınlaştırmak, iptidaiyeleri düzenlemek, ehil öğretmenleri seçmek ve görevlendirmek gibi görevleri yürütmektedirler (Sakaoğlu,2003:109).

Osmanlı'da devlet kurumlarının yönetsel yapısında genellikle askeri terimler kullanılmıştır. Bakıldığında, Osmanlı'da toplumu oluşturan iki temel unsurdan birisi askeri sınıf diğeri ise reaya olarak karşımıza çıkmaktadır. Askeri sınıf, seyfiye, ilmiye ve kalemiye şeklinde üç kısımdan oluşmaktadır(Tekeli ve İlkin,1993:4).

Bu paralelde Osmanlı'da eğitim yönetimine bakılacak olursa, organizasyon yapısında askeri ve mülki kavramların kullanıldığı ve devletin yapısı itibariyle de makul olduğu görülmektedir. Keza benzer şekilde, ilmi derecelerin hemen her biri askeri rütbelere karşılık gelmektedir. Buradan hareketle, ilmi rütbelerin askeri ve mülki rütbelerle paralellik gösterdiğini ifade edebilmekteyiz.

Öztuna(2008), durumu eserinde 1876 Osmanlı Türkiye'sinde Devlet Protokolünü şu şekilde ifade etmiştir:

Buna göre,

1. “Merdivenin ilk basamağında mülâzım bulunmaktadır. Mülâzım askeriyede “zabitan” sınıfının ilk basamağıdır. Bugünkü teğmenin karşılığıdır. Hatta bazı yerlerde mülâzım-ıevvel ve mülâzım-ı sani ayrımının yapıldığını görmekteyiz. Mülâzım-ı evvel üsteğmen; mülâzım-ı sani de asteğmen olarak sınıflandırmak mümkündür. Mülâzımın eğitim yönetimi ve ilmi kademelerde de terimsel olarak yer aldığı görülmektedir.
2. Yüzbaşı, hâmise ve hâcegân; zabitan sınıfının orta basamağındadırlar. İlmi derecelerde hâmise kullanılmaktadır.
3. Kolağası, râbia, müderris; Bu üçü kıdemli yüzbaşıya eşit bir rütbedir. Aynı zamanda zabitan sınıfının da en yüksek basamağıdır. İlmi anlamda râbia kullanılmaktadır.
4. Binbaşı, sâlise, kapıcıbaşı, kibâr-ı müderrisin: Binbaşıya eşit olan bu unvanlar aynı zamanda ümera sınıfının ilk basamağını oluşturmaktadır. İlmi sınıflamada kibâr-ı müderrisin geçmektedir.
5. Kaymakam, Sâniye, Mir-i Ümerâ, Mahrec: Bu unvanlar askeriyede yarbaya eşittir. Ümerâ sınıfının orta basamağıdır. Mahrec ilmi ve dini bir rütbedir.
6. Miralay, Mütemâyiz, Hamse rütbeleri: Askeriyede albaya eşittir.”Ümerâ” sınıfının üst basamağıdır. Mütemâyiz idari anlamda kullanılmaktadır. Hamsenin ise ilmiyede karşılığı vardır.
7. Mirlivâ, ûlâ sânisî, mirmirân ve Haremeyn rütbeleri bugünkü tümgenerale eşit askeri, mülki ve ilmi unvanlardır.
8. Ferik, ûlâ, Rumeli ve İstanbul rütbeleri günümüzde korgenerale eşittir.

9. Vezir, müşir ve kazasker: Vezir- mülki; müşir- askeri; kazasker- ilmi rütbelerin karşılığıdır.
10. Sadaret: Sadrazama karşılık gelir. Şeyhülislam ilmi olarak bu rütbeye eşittir.” (Öztuna,2008:207-208)

Tanzimat dönemine gelindiğinde rüşdiye, idadi ve sultanilerin kurulduğu görülürken, taşrada bu okulların idaresi için maarif müdürlüklerin teşkil edildiği görülmektedir. Vilayetlerde eğitim yönetimini maarif müdürleri yürütür ve eğitim meseleleri maarif meclisinde görülürdü. Günümüze kadar gelen bu yapı; il ve ilçelerde milli eğitim müdürlüğü, ilköğretim müfettişliği, halk eğitim merkez müdürlükleri şeklinde devam etmektedir. İllerdeki milli eğitim müdürü, doğrudan bakanlığa bağlı resmi ve özel tüm eğitim kurumları ve uygulamalarını; kitaplıkları, özel dershaneleri, müzeleri, okuma odalarını, öğrenci pansiyonlarını ve okulları denetleme yetkisine haizdir. Bunların genel eğitim politikalarına; kanunlara ve yönetmeliklere uygun bir şekilde faaliyette bulunmalarından sorumludur. İllerde Milli Eğitim Bakanlığını temsil etmekle birlikte, koordinasyon ve karar verme, planlama ve denetleme merkezi konumundadır. İlçe milli eğitim müdürleri de, il milli eğitim müdürü teklifine binaen bakanlık tarafından atanmaktadır (Ilgar,2005:89).

Tanzimat dönemine bakıldığında ise vilayetlerde eğitimle ilgili sorumlu görevli maarif müdürleridir. 1 Kanun-ı evvel 1312 (13 Aralık 1896) tarihinde illerde görev yapan maarif müdürlerinin görev tanımlarının yapıldığı bir talimatname yayınlanmıştır. Talimatnamede beş bölüm altında altmış bir madde bulunmakta ve ilk bölüm, maarif müdürlerine yöneliktir. İkinci bölüm, maarif meclisleri hakkında olup, üçüncü bölüm maarif gelirleri, dördüncü bölüm mektepler, beşinci bölüm ise diğer hususlar hakkında tanzim edilmiştir (Taşer,2010:50).

Yayınlanan bu talimatnameye göre, vilayetlerde maarifin bizzat memuru ve sorumlu mercii maarif müdürleridir. Maarif müdürleri eğitimle ilgili tüm işleri nizamname hükümleri, talimat ve emirlere göre uygulamakla mükelleftirler. Ayrıca, kendisine bağlı memurların yetkileri dairesinde yaptıklarını kontrol etmekte yine maarif müdürünün görevlerindedir. İllerde memur ve muallimlere ilişkin resmi

işlemler, maarif müdürleri vasıtasıyla yürütülmektedir. Bu memur ve muallimlerin bakanlıkla doğrudan iletişim kurma izinleri yoktur. Maarif müdürlerinin, memurların, kabahat doğuracak davranışlarda bulunmamaları gerektiği hususu da yine bu talimatla düzenlenen konulardandır. Memurların, memuriyete aykırı ve hoş olmayan davranışta bulunmaları halinde; maarif müdürü tarafından sözlü ve yazılı uyarı ve tembihle bulunulacak, bu davranışlarında ısrarcı olan memurların olması halinde de bakanlığa şikâyet yoluyla bildirecektir. Maarif müdürleri görevden alınmasına karar verdiği memur, muallim ve diğer görevlilerden suçu sabit olanlara sorumluluk kendinde olmak şartıyla görevlerinden ihraç edebilecektir. Ancak, bunu yapması halinde gerekçeli kararını aynı gün bakanlığa bildirmesi gerekmektedir.

Talimatnamede, maarif müdürlerinin üçer aylık faaliyet raporlarını bakanlığa göndermeleri yönünde düzenleme bulunmakla beraber, her eğitim-öğretim dönemi başında kendilerine bağlı bulunan resmi, özel, milli veya yabancı tüm okullar hakkında da defter tutmaları ve her türlü bilgiyi bu defterlerde toplayıp, mekteplerin derecelerine göre tasnif edilmek suretiyle ayrıştırarak bakanlığa bildirmeleri hususu da karara bağlanmıştır. Ayrıca, mekteplerin gelir-gider durumlarına ilişkin bildirimlerin gerekçe ve delilleriyle sunulması istenmiştir. Bununla birlikte bakanlığın bir örnek formla bildirdiği biçimde istatistik düzenlemeleri ve bakanlığa bildirmeleri de yine bu talimatla bildirilen hususlardandır (Taşer,2010:51-52).

Talimatname gereğince maarif müdürleri, bölgelerindeki tüm okulların denetlenmesinden ve teftişinden, talimat ve nizamname hükümlerine uygun bir şekilde eğitimin sürdürülmesinden, sorumluluk bölgelerindeki matbaaların nizamname hükümlerine bağlı kalarak çalışmalarından ve aksi halde uyarılmalarından da sorumludur (Taşer,2010:3).

Vilayet Maarif müdürlerinin görevlerine ilişkin talimatnamede maarif meclisine de değinilmektedir.

Talimatnameye göre, meclis başkanı maarif müdürü ve üyeleri de, eğitime gönül veren ve kabiliyetli kişilerden seçilen kimselerdir. Üyeler, maarif müdürlerinin

raporları doğrultusunda, vali tarafından atanmaktadırlar. Liva ve kaza merkezlerinde bulunan komisyonların başkan ve üyeleri ise idare meclislerince seçilmektedir ve yine maarif müdürü onayından geçtikten sonra vali tarafından atanırlar Bu komisyonlar altı ayda bir maarif müdürüne, faaliyetlerini, gelir-gider cetvellerini ve harcamalar listesini rapor etmek zorundadırlar (Taşer,2010:53).

Maarif müdürlerinin görevlerine ilişkin talimatnamede, Osmanlı Devleti'nde bulunan mektepler iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan devlet idaresinde olanlara resmi mektepler denmekte ve diğeri cemaatler veya yabancı kişiler tarafından kurulan ve öğretmenleri de kurucular tarafından temin edilen okullara da gayr-ı resmi mektepler adı verilmekteydi. Resmi mektepler, vilayetlerde ibtidâi, rüşdi ve idadi derecesindeydiler. Tüm mekteplerin programları (Taşer,2010:53) ve ders kitapları maarif müdürlerince değerlendirilip onaylandıktan sonra öğrencilere gösterilebilirdi (Taşer,2010:54).

Maarif müdürleri, darulmuallimlerin yönetimlerinden de sorumluydular. 30 Kanun-ı evvel 1331 (12 Ocak 1916) tarihinde maliye bakanının, dâhiliye bakanına gönderdiği yazıda, darulmuallimin ve darulmuallimat'ların idarelerinin doğrudan doğruya eğitim bakanlığına bağlanması söz konusu edilmiştir. Bu durumun memleketin menfaati için gerekli olduğundan ve Osmanlı Devleti'ndeki tüm darulmuallimin ve muallimatların masrafı olan 43.880.000 kuruşun il özel idaresine ait aşar hissesi karşılığı olarak maliye bütçesine konulan miktarın, maarif bütçesine aktarılmasından bahsedilmiştir (Taşer,2010:55).Dolayısıyla vilayetlerdeki eğitim için belirlenen bütçeler, merkezden karşılanır olmaktadır.

Maârifte Tanzimat döneminden itibaren teşkilâtlanmayı şöyle özetleyebiliriz:

1839 Meclis-i Umûr ı Nâfia: Her çocuğun mesleğe atılmasında ilgi ve yeteneği dikkate alınmalı;eğitimde maddî ceza kaldırılmalı;eğitim kurumları düzenlenmeli;öğrenciler sınıflara ayrılmalı...gibi teklifleri padişaha sunmuş ve padişah da uygun görmüştür.

1839 Mekatib-i Rüşdiye Nezareti: Bu tarihte rüştiyeler henüz açılmamıştı. Maarif-i Adliye ve Sıbyan Mekteplerini yönetmekle görevliydi.

1845 Meclis-i Maârif i Muvakkat: Eğitim ve öğretimi düzenlemek, okul sayılarını arttırmak amacıyla kurulan meclis.

1846 Meclis-i Maârif-i Umûmiye: Bu meclis sürekli olarak eğitim işlerinin düzenlenmesi amacıyla kurulmuştur. 7 yaşından itibaren okula devam zorunluluğu, dayağın yasaklanması, 4 yıllık zorunlu eğitimin ardından yıl sonu sınavları yapılması ve başarılı olanlara rüştiyelere devam hakkı verilmesi hep bu meclis ile sağlanmıştır.

1846 Mekâtib-i Umûmiye Nezareti: Bu tarihe kadar Evkâf Nezâreti kontrolündeki okullar günümüz genel müdürlüğe eş olan bu nezarete bağlanmıştır.

1851 Encümen-i Dâniş: Darülfünûn'da okutulacak fen kitaplarının yazılması ve bazı eserlerin belirlenerek Türkçe'ye çevrilmesi amacıyla kurulan bu akademinin çoğu ünlü Türk, Ermeni, Rum ve yabancılardan oluşan 30 fahrî üyesi bulunmaktaydı.

1857 Maârif-i Umûmiye Nezâreti: Bu tarihten itibaren günümüz Milli Eğitim Bakanlığı'nın görev ve yetkilerine haiz bir teşkilât kurulmuş oldu. 1861'de yani dört yıl sonra Milli Eğitimin Esaslarını ortaya koyan Ta'limat yayımlandı.

1864 Maârif-i Umûmiye Heyeti: Lağvedilen Meclis-i Maârif ve Meclis-i Muhtelit yerine kurulmuştur.

1870 Telif ve Tercüme Dairesi: Okullarda okutulacak olan ders kitaplarının hazırlanması amacıyla kurulmuştur. Yayınladığı "Telif ve Tercüme Nizamnamesi" adı 35 maddeden oluşan yönetmelik ile Eğitim tarihimiz açısından önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

1869 Meclis-i Kebir-i Maârif: İlmî ve idarî olmak üzere iki daireye ayrılan Meclis-i Kebir-i Maârif, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar maarifteki düzenleme organı olmuştur. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamname'nin hazırlanmasıyla

Osmanlı Eğitim Sistemi'nde Batılı ülkeler örnek alınmıştır. Merkez ve Taşra Teşkilatı'nın işleyişi kanunî bir statüye kavuşmuştur. Her vilayete Maârif Müdürü başkanlığında birer Maârif Meclisi kurulmuştur. (Levent,2015).

2. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E EĞİTİM SİSTEMİ VE GELİŞİMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan önce askeri okullar açılmış eğitim modernleşmeye başlamıştı. Tanzimat'la beraber sivil bürokrasinin ihtiyacına yönelik personel yetiştirilmesi için yeni okullar açılmaya başlanmıştır. “Okullar, Cumhuriyete kadar din eğitimi veren Mahalle ve Sıbyan Mektepleri ile yan yana kurulmak suretiyle yaygın hale getirilmiştir (Mutlu,1997:8).

II.Abdülmecit 1839'da tahta çıkınca, Mustafa Reşit Paşa'nın da tesiriyle Tanzimat Fermanı adı verilen bir forma yayınlamış böylece siyasal ve sosyal düzenlemelerin yapılacağını duyurmuştur (Akyüz,2000:145).3 Kasım 1839'da resmen okunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Osmanlı imparatorluğu yönetiminde büyük bir mihenk taşı, aynı zamanda birkaç yıllık bir süre içinde ülkenin kurumsal, iktisadi ve sosyal görünümünü altüst edecek geniş bir reformlar programının çıkış noktasıdır (Mutlu,1997:8).

Ancak, Gülhane Hattı Hümayunu'nda eğitim ve okul hususlarına değinen, ne bir söz ne de bir işaret vardır (Ayaş,1948:90). Ancak Hat'ta işaret edilen prensiplerin, bu prensiplere bağlı Tanzimat düzeninin hayata geçirilme başarısı Milli Eğitim karakterine bağlıdır. Diğer bir deyişle bu yeni prensipler, yeni bir hayat görüşü ve yeni bir sosyal düzen anlamına gelmekteydi. Osmanlı cemiyetinin bunları benimsemesi, duygu ve düşünce sisteminde yeni değerlerin meydana gelmesi ile olabilecekti. Bu değerleri meydana getirebilecek başlıca araç ise “Milli Eğitim” olarak ifade edilmekteydi (Karal,1999:181).

2.1. Tanzimat Dönemi Eğitimi Merkez Teşkilatı

Tanzimat fermanının ana hedefi orduda yenilik olmasına karşın, eğitim mekanizmalarındaki aksaklıkların sonuçları ve yansımaları, eğitim alanındaki ıslahatlar da Tanzimat içerisinde kendisine yer bulmuştu. Tanzimatçılar, eğitim alanında hayata geçirilecek olan bütün yeniliklerin bir bakan ve bakanlık dairesinde olmadan sağlıklı yürümeyeceği konusunda birleşmişlerdi. Tanzimat Fermanı'nın kendisinde eğitime ilişkin ilkeler olmamasına karşın, eğitimin örgütlenmesi, eğitim sisteminin düzenlenmesi konularında önemli atılımlar yapılmıştır. Bir siyasi belge niteliğinde olan ve Osmanlı İmparatorluğunu muasır medeniyetler seviyesine taşıyacak olan Tanzimat Fermanı; teknoloji, bilgi ve yetişmiş kalifiye elemanların gerekliliğinin hissedilmesine paralel olarak, ülkenin kötü gidişatının en önemli etkenlerinden birinin de iyi yetişmiş asker ve yönetici eksikliğinin olduğu kanaatine varılmış ve bu alandaki reformların acilen hayata geçirilmesi için harekete geçilmiştir (Kodaman,1988:9), (Sakaoğlu,2003:70).

Tanzimat döneminde, aşağıdaki nedenler doğrultusunda eğitim alanında yenileşmelere gidildiği sonucuna varmak mümkün olacaktır.

- a. Değişen dünya düzeni içerisinde teknolojinin, bilimin ve diğer alanlarda yaşanan gelişmelerin, ülkenin geleceği açısından zaruri uygulamaları olduğu ve bu yeniliklere ilişkin uygulamalar bağlamında halkı eğitmenin “Devletin ve hükümetin önemli bir görevi” olduğu düşüncesi.
- b. Osmanlı Hükümeti'ne karşı olan Avrupa kamuoyunu kazanmak maksadı veya Avrupa'dan gelen baskılar.
- c. Eğitimsiz bir ordunun, her ne kadar gelişmiş olursa olsun beklenen başarılarla ulaşamayacağı fikri.

Eğitimin ve eğitim kurumlarının geliştirilerek iyileştirilmesi, felakete sürüklenmekten kurtaracak olan yegane yol olarak görülmeye başlanmıştır. Eğitimin, siyasal ve toplumsal bir fonksiyonunun olduğunun fark edilmesi, eğitim tarihimiz açısından oldukça önemli bir teşhistir ve yapılan bu teşhis, günümüzde de önemini korumaktadır. Hissedilen bu ehemmiyet, ailenin ve devletin eğitim görevini, çocuklara ve topluma karşı sorumluluk olarak kabul edilmiş, bunun yanı sıra eğitim, bir bilim olarak anılmaya ve eğitim bilimi kitapları yazılmaya başlanmıştır. Okul ve sınıf ortamının düzenlenmesine, yeni ders araç gereçlerin kullanılmasına, genel ve özel yeni öğretim yöntemlerinin denenmesine karar verilmiştir. Örgün eğitim alanında İstanbul'da ve taşrada büyük atılımlar yapılmış ve bazıları günümüzde de etkisini sürdüren birçok okul kurulmuştur. Tüm bunların yanı sıra mesleki ve teknik eğitimin temelleri de o dönemde atılmaya başlanmıştır. İlk kez öğretmen yetiştirmek üzere eğitim veren meslek okulları açılmıştır. Öğrenci ve öğretmenlerin kılık - kıyafetleri ve disiplin cezaları yeniden düzenlenmiştir (Akyüz,1994:145-147).

Tüm bu faaliyetler, topyekün eğitim seferberliği olarak kabul edilmelidir. Devlet, yeni yetişen neslini eğitime zaruretini hissetmiş ve bunun için tüm kurumlarını harekete geçirmiştir. Ayrıca var olan eğitimsiz halkın eğitim ihtiyaçları da ihmal edilmemiştir.

Halkın da eğitim sürecine dahil edilmesinin önemi kavrandığından, kızlar için yeni okullar açılmış, kadınlara uygulanan eski yasaklar büyük oranda yumuşatılmış, fikir ve edebiyat alanında kadınların hak ve yetkileri lehine yazılar kaleme alınmıştır (Arıkan,1994:323-326).

Eğitim sistemindeki bu gelişmeler, daha önceki sistemin etkisi altında yaşanmıştır. Var olan medrese sisteminin bu gelişmelere karşı olması ve tepkilerinden ötürü, yapılan iyileştirmelerde nizami bir sıra izlenememiştir. İlköğretime hiçbir el atılmadan orta ve yüksek öğretime geçilmiştir. Yapılan bu yenileşme hareketi, eldeki malzeme ile yeni bir şeyler yapmak olduğundan; medreselerin yeni okullardaki etkisi kısmen de olsa mevcuttur. Henüz, öğretim alanında kurumsal birlik olmadığından uzun yıllar, medrese, askeri okullar, Tanzimat

mektepleri, azınlık ve yabancı okullarından birbirinden farklı düşünce, bilgi, ideal ve dünya görüşüne sahip insanlar ortaya çıkmıştır (Akyüz,1994:146).

Osmanlı Devletinde XIX. yüzyıla kadar eğitim kurumları Şeyhülislamlık makamına bağlıydı. II. Mahmut Dönemi'nde eğitimle konuları Meclis-i Vâlâ' da görüşülürdü. Yukarıda da bahsedildiği üzere 1839'da ise memleketin ziraat, sanayi, bayındırlık, sanat ve her türlü fenniyle ilgilenmek üzere Meclis-i Umûr-i Nafia kurulmuş ve eğitim konuları da faydalı işlerden sayıldığı için bu meclise bağlanmıştır ve eğitimin müstakil bir yönetime sahip olması önerisi de yine bu meclis tarafından sunulmuştur (Unat,1964:18-19).

Tanzimat'ın eğitim alanındaki atılımları ancak 1845'ten sonra ivme kazanabilmiştir. Eğitim tarihimiz açısından mihenk taşlarından biri olan Abdulmecid'in 1845 yılındaki fermanında, ülkenin ilerlemesi, mamur olması ve halkın refaha ulaşmasının yolu eğitimden geçmektedir. Bu bağlamda, halkın din ve dünya işlerini anlamak adına bilgilendirilmesi gerekmektedir. İlimin ve fennin kaynağını okul olarak ifade eden bu fermanında, ülkenin her yerinde gerekli okullar açılarak halkın eğitiminin çaresine bakılması gerektiği vurgulanmış ve eğitim konularına eğilme de bu fermanın ardından başlamıştır. Devam eden süreçte 1845 yılında Muvakkat Maârif Meclisi kurulmuştur (Berkes,1973:161).

Geçici Maârif Meclisi'nin raporu doğrultusunda 1846 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiye kuruldu. Devlet kuruluşları içinde milli eğitim işlerinden sorumlu ve hükümet başkanına bağlı ilk örgütün çekirdeğini bu meclis oluşturur. Onun gösterdiği lüzuma dayanarak, kendisine bağlı bir icra organı olmak ve üyelerinden biri tarafından meclise bağlı olarak idare edilmek üzere aynı yıl Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kuruldu. Adının nazırlık olmasına karşın konumu bir genel müdürlük mahiyetindeydi (Akyüz,2000:174).

Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nin kuruluşunda başkanlığın vak'anüvis (Pakalın,1993:436)Esat Efendi atanmıştı (Akyüz,1982:126). Nezâretin görevi, sıbyan okullarında reform yapılması ve rüştiyelerin çoğaltılması idi. 1847'den itibaren önce

İstanbul’da olmak üzere rüştiyeler aşılmaya başlandı. 1849’da Mekâtib-i Rüştiye Nezâreti’nin işleri tamamen Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti’ne devrolundu nezâretin biri rüştiyeler diğeri sıbyan okulları olmak üzere iki kola ayrıldığı ve nezaret tarafından bu okulların teftiş ve denetimine “muin”adı verilen amirler atandığı görülmektedir (Su,1974:2).

1851’de Maârif-i Umûmiye Darü’l-fünûn kuruluşunu gerçekleştirdi ve burada okutulacak fen kitaplarını teklif ya da çeviri olarak hazırlayacak olan Encümen-i Dâniş kuruldu.

Genel hatlarıyla, çağdaş anlamda açılan eğitim kurumlarını idare eden teşkilat önce Mekâtib-i Rüştiye Nezâreti sonra Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti olmuştur. Nezârete bağlı Mekteb-i Maârif-i Adliye ile Mekteb-i Ulûm- Edebiye adlı iki rüştiye okulu vardı. Halbuki o günden sonra rüştiyelerin sayıları çok artmış, meslek okulları açılmış, Encümen-i Dâniş kurulmuş, Islahat Fermanı ile eğitim anayasaya girmiş hatta Darü’l-fünûn için bina yapımına girişilmiştir. Böylece Nezâretin bünyesine çeşitli okullar ve Encümen-i Dâniş gibi okul olmayan unsurlar girmiştir. Tüm bu unsurların idaresi adı “Okullar Nezâreti” olan bir teşkilat ile olamayacaktı (Koçer,1991:64).

15 Mart 1857’de İlk Maârif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa ve ilk müsteşar Hayrullah Efendi yönetiminde kurulan Maârif-i Umûmiye Nezâreti, Türkiye’de gerçek anlamda bir Milli Eğitim Bakanlığı’nın temelini teşkil etmektedir (Öztuna,1994:172).

Bu hamleyle, eğitim kurumları artık devletin resmi kuruluşları ve eğitim meselesi de devletin resmi politikası haline gelmiştir. 1861 yılına gelinceye kadar teşkilat ve faaliyet yapısında herhangi bir yenilik yapmayan Nezâret, bu zamana kadar sadece mevcut eğitim durumunu düzenlemiş ve çeşitli rüştiyeler açmıştır. Sonrasında, 3 Mart 1861 tarihinde “Maârif Nezâreti’nin vazifelerine dair mevad” adı altında hazırlanan yönetmelik ile Nezaretin görev ve sorumlulukları şu şekilde belirtilmiştir (Karal,1999:170-172).

1. “Harbiye, Bahriye ve Tıbbiyeden maâda bütün okullar Maârif Nezâretine bağlı olacaktır.
2. Okullar üç dereceye ayrılacaktır: a) Sıbyan b) Rüştîye c) Çeşitli fenlere ait okullar (Mekatib-i Fünûn-i Mütenevvia) Birinci derece okullar okumak, yazmak ve din esaslarını bellek esas olduğundan Müslim ve gayri Müslim ayrı olacaktır.
3. Rüştîyelerde öğrenciler karışık olacak ve devlete yararlı fenlerle, üst dereceye gitmek isteyenler için temel bilgiler öğretilecektir.
4. Üçüncü derecedeki okullarda her türlü ilim ve fenler okutulacak ve bu okullar da karışık olacaktır.
5. Sınıf geçme imtihanla olacaktır.
6. İkinci ve üçüncü dereceli okullarda eğitim dili Türkçe olacak ve öğretmenlerin bu dili iyi bilmeleri şartı aranacaktır.”

Tüm bu yapılanmalara rağmen, mevcut ve açılan okullar, çeşit ve derece bakımından eğitimin yayılması için yeterli olmamaktadır. Meslek elemanı ve devlet memur yetiştirmek amacıyla yüksek öğretime kaydedilebilecek yeterli sayıda orta öğretim ve hatta rüştîye mezunu yoktu. Ayrıca, müfredatta ne kadar değişiklik yapılırsa yapılsın, eğitimci medreseden yetişmiş kimseler olduğu için eğitim dini nitelikliydi. Rüştîyeler, sıbyan okullarının üzerinde olmasına rağmen, bu okulların müfredatını tekrarlamaktan öteye gidemiyorlardı. Çeşitli ilim ve fenler için yeterli yüksek okullar da yoktu (Koçer,1991:82-83).

Osmanlı yönetimi ilk kez bu tüzükle eğitim işlerine ciddi bir biçimde eğilmiş; düzensiz, sistemsiz ve günün gereksinimlerine göre belirlenmiş kurumlaşma, ilk kez bu tüzükle kurallara bağlanmıştır. Nizamname 198 maddelik 5 bölüm halinde hazırlanmıştır. Birinci bölümde okulların kısımları ve dereceleri, ikinci bölümde Maârif-i Umûmiye Teşkilatı, üçüncü bölümde Okulların imtihan ve diploma usulleri, Dördüncü bölümde muallimler, Beşinci bölümde Maarif teşkilatının mali cephesi ele alınmıştır. Nizamnameye göre Merkez Teşkilat şu şekildedir (Kına,2006:41).

A- Merkezi Maârif Teşkilatı

- 1- Maârif-i Umûmiye Nezareti
- 2- Meclis-i Kebir-i Maârif
 - a- Daire-i İlmiye

b- Daire-i İdare

3- Tahrirat Kalemi

4- Muhasebe Kalemi

B- Vilayet Maârif Teşkilatı

Bu düzenlemeye göre Meclis-i Kebir-i Maârif, eğitim yönetiminin genel merkezi durumunda olup, ilmiye ve idare olmak üzere iki daireye ayrılmıştır. Bu meclis Maârif Nazırı Başkanlığında yılda iki defa toplanarak kararlar alma yetkisine sahiptir. “Daire-i ilmiye” okullara lazım olacak eserleri tercüme veya telif yoluyla Türkçe’ye çevirip hazırlayacaktır. Daire-i İdare ise okulların, Maârif Meclisinin, müze, kütüphane ve matbaalardaki öğretmen ve diğer memurların tayin ve terfilerini planlamak ve yapmakla mükellef olan dairedir. Ayrıca her gün toplanarak maârifile ilgili yönetmelik, talimatname ve kararnamelerin taslaklarını hazırlayıp Meclis’in genel kuruluna taşıyacaklardır. Vilayetlerde ise İstanbul’daki “Meclis-i Kebir-i Maârifin”in şubesi ve icra mercii olması için, başkanlığında “Maârif Müdürü” olarak atanmış olan bir memurun bulunduğu “Meclis-i Maârif”ler kurulacaktır. Bu meclislerin daimi üyeleri; 1 Başkan, 2 başkan muavin, 2 muhakkik (araştırmacı-soruşturmacı, Müfettişler, 1 Muhasip, 2 Katip ve Sandık emini’dir. 4-10 arasında daimi olmayan mahalli üyeler bulunacaktır. Başkan dışındaki tüm üyeler Müslim veya gayr-i Müslim olabilecekti. Maârif Meclisi’nin genel görevleri: Nezaret emirlerini vilayette uygulamak, bütün maârif müesseselerini teftiş etmek, vilayetin maârif durumunu ve ıslahı yönündeki fikirlerini rapor halinde Nezarete bildirmek, vilayet maârif bütçesini düzenlemektir. Nizamname merkezi teşkilattan ziyade taşra teşkilatlarında büyük hamleler yapmıştır. Vilayetlerdeki Maârif Meclisleri, Maârif müdürleri, müfettişleri, muhakirler, ilk defa olarak resmi görevliler aracılığı ile ülkenin her yerindeki bütün okulların teftiş ve denetim yolunu açmıştır (Su,1974:4-5).

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’yle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bütün okullar verdiği tahsile göre sınıflandırılmıştır. Fransız sisteminin örnek alındığı sınıflandırma yapılırken her tahsil derecesinde uyulması ve yapılması gereken işler maddeler halinde belirtilmiştir. Sınıflandırma şöyledir (İhsanoğlu,1999:315):

A-Mekâtib-i Umûmiye

1- Mekâtib-i Sıbyaniye

- a- İslam Okulları
- b- Gayr-i İslam Okulları
- c- Kız Sıbyan Okulları

2- Mekâtib-i Rüştıye

- a- İslamlar için Rüştıye
- b- Hıristıyanlar için Rüştıye
- c- Kız Rüştıyeleri

3- Mekâtib-i İdadiye

4- Mekâtib-i Sultaniye

a. Kısım-i Âdi

b. Kısım-i Âli

I.Edebiyat Şubesi

II.Fen Şubesi

5- Mekâtib-i Âliye

a. Darü'l-muallimin

I. Rüştıye Kısım

II. İdadiye Kısım

III.Sultaniye Kısım

b. Darü'l-muallimât

I. Sıbyan Kısım

II.Rüştıye Kısım

c.Darü'l-fünûn

I. Edebiyat ve Felsefe Şubesi

II.Hukuk Şubesi

III. Fen Şubesi

B. Mekâtib-i Husûsiye

1- Müslüman Tebaanın Açtığı Okullar

2- Gayr-ı Müslim Tebaanın Açtığı Okullar

3- Yabancıların Açtığı Okullar

Nizamname yönetim örgütünün, tüm öğrenim işlerinin, teftiş yoluyla izlenip denetlenmesini sağlamış, her ne kadar mali imkansızlıklar, yetişmiş eleman eksikliği nedenlerinden ötürü yavaş bir ilerleyiş söz konusu olsa da, Nizamnâme'nin hükümleri milli eğitim hayatımız açısından bir dönüm noktası teşkil etmiş ve sistemli bir eğitim yönetimi yapısının temelleri bu nizamname ile atılmıştır (Unat,1964:23-24).

2.2. Tanzimat Döneminde Açılan İlk Çağdaş Eğitim Kurumları

Tanzimat fermanı ile yenileşme sürecine giren eğitim teşkilat yapısında, yeniden yapılanma ve çağın gereksinimlerini karşılayabilecek olan okulların

kurulması gündeme gelmiştir. Bu ihtiyacı karşılayacak olan okullar, eski yapıdan uzak ve süregelen bozulmuşlukları hem giderecek hem de engelleyecek mahiyette ve yenilikçi bir yapıda olmalıydı.

2.2.1. Tanzimat Dönemi İlköğretim Kurumları

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllardan itibaren öğretimin ilk basamağını sıbyan okulları oluşturmaktadır; ancak bu okullar Osmanlı dönemine has kurumlar olmayıp İslam dünyasının ilk dönemlerine kadar geçmişe sahip olan kurumlardır.

Tanzimat döneminde sıbyan okullarının düzenlenmesi ve ıslah edilmelerine yönelik bir dizi çalışmalar mevcuttur. Yeni açılan ilköğretim okullarında, sıbyan mekteplerinden edinilen tecrübeler doğrultusunda davranılmış; eğitime kabul edilen öğrencilerde bir dizi özellikler aranmış, sınıflara ayrılmış ve eğitim içeriği yeniden düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra, süregelen okullar orta ve yüksek öğretimde olduğu gibi ortadan kaldırılmayıp, yaşanan sıkıntılar dairesinde ıslahı cihetine gidilmiştir.

İlköğretimin ıslahına yönelik gayretler ve çalışmalar, bu alanda yapılması zaruri görülen başlıca düzenlemeler ise şöylece sıralanabilir:

- a) Eğitimciler, müfettişler tarafından denetlenmeli, başarılı ve yetenekli olanları görev başında tutulmalıdır.
- b) Öğrenciler, bilgi seviyelerine göre sınıf veya gruplara ayrılmalı ve her bir grubun seviyesine uygun olacak biçimde ders müfredatı hazırlanmalıdır.
- c) Herkes çocuğunu dört veya beş yaşlarında okula başlatmalıdır.
- d) Yoksul ve kimsesiz çocuklar için yatılı okullar açılmalıdır.
- e) Mevcut okullar ikiye ayrılıp, mahalle arasındaki küçük olanları Kur'an ve ilmihal öğretimine, büyük olanları ise daha geniş bir program ile okuma yazma, ahlak kitapları ve ilmihal öğretimine tahsis edilerek, mahalle mektebini bitirenler burada öğrenimlerine devam ettirilmelidirler (Zengin, 2004:37-38).

Görüldüğü üzere, sıbyan okulları programına önemli dersler ve yenilikler getirilmiştir. Çocukların farklı yetenek ve eğilimlerinin fark edilip bunların eğitilmesine gayret gösterilmesi ve yazı yazmanın okuma ve öğrenmeyi kolaylaştırdığının anlaşılması günümüz pedagoji ve eğitim biliminin yaklaşımları ile paralellik arz etmektedir (Akyüz,2000:140).

2.2.1.1. Sıbyan Okulları

Sıbyan okullarını, çağdaş eğitim kurumları haline getirmek için girişilen çabalar, Tanzimat hareketini takiben başlamaktadır. Tanzimat döneminde, sıbyan okullarının ıslahıyla ilgili olarak yapılan üç önemli çalışma vardır. Bunlardan birincisi 8 Nisan 1847 tarihinde sıbyan okullarının ıslahıyla ilgili olarak yayınlanan “Effalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Hacerleri Efendilere İta Olunacak Talimat” başlıklı talimatname, ikincisi 1863 yılında yayınlanan “İrade-i Seniyye” üçüncüsü ise 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi’dir.

1847 tarihli talimatnamede; okula devam zorunluluğu, ilköğretim mecburiyeti, hocaların uygulamaları gereken yöntemler, okuma-yazmanın birlikte öğretilmesi, dönemlik planların yapılma esasları, verilmesi gereken dersler gibi konular yer almaktaydı. Bu bağlamda, sıbyan okullarında Kur’an, Elifba, İlm-i hal, Ahlak Risalesi ve Türkçe okuma ve yazma derslerinin okutulması öngörülmekteydi. Ayrıca öğrenim süresinin dört yıl olduğu, derslerin sınıf esasına göre yapılması gerektiği, mezuniyet ve sınıf geçmenin sınavlarla olacağı ifade edildiği gibi öğretmenler ve yardımcıları hakkında da düzenlemelere yer verilmiştir (Sakaoğlu,2003:76). Ancak, talimatnamede belirtilen hususların pek çoğu hayata geçirilememiş; bunun nedenleri arasındaki önemli olanları ise öğretmen ve ödenek yokluğu gibi sebepler olarak ifade edilmiştir.

1863’te ilköğretim sahasında yapılacak düzenlemeyle ilgili olarak yayınlanmış olan, İrade-i Seniyye ile ortaya konulan çabalar daha hayata geçirilebilir mahiyettedir. Öncelikli olarak İstanbul’un birçok semtinde ve Balkanlar’ın değişik

bölgelerinde, örnek okullar açılmak suretiyle çalışmalar başlatıldı. Kısa zaman zarfında, bu uygulamaların meyveleri toplanmaya başlandı. Ancak, Maarif Nezareti'nin tüm gayretlerine karşın 1847 tarihli nizamname öngörülerinin uygulanamamasında olduğu gibi ödenek ve öğretmen sıkıntısı yaşanıyordu. Sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirecek kurumlar olmamasının yanı sıra, okulların yapım- onarım masrafları, öğretmen ödenekleri ve diğer masraflar için kaynak gerekmektedir. Hazine ise sadece eğitime yetecek kadar kaynak ayırabilir durumdaydı. Bu sıkıntıları aşmak adına velilerden aylık belli bir miktar destek alınması, sahipsiz arsaların okullara bağışlanması gibi yollara başvurulduğu görülmektedir (Bilim,2002:145-146).Yine de yaşanan onca sıkıntıya rağmen, ülkenin birçok yerinde yeni okullar açılmış ve buralara önemli sayıda öğrenci devam ettirilmiştir.

İlköğretim müesseselerinde ve uygulamalarında yapılan en hatırı sayılır düzenlemeler, 1869 Maarif Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra mümkün olmuştur. 4 Mayıs 1870'de, nizamnamenin uygulanmasıyla görevlendirilen bir komisyon kuruldu. Burada önemli olan konu, komisyon üyelerinden Cezayir Bahrisefid Vilayeti Maarif Müdürü Selim Sabit Efendi'nin hazırlayıp sonradan Maarif Nezareti tarafından kabul edilen Rehnûmay-ı Muallimin (Öğretmenlere Kılavuz) adlı pedagojik eseri, yapılan yeniliklerde gösterilen itinanın ve sürecin başarılı ilerleyişine yapılan katkıların bir göstergesi sayılmaktadır. Bu nizamname ile dört yıllık ilköğretim için kızlar için 6-10, erkekler için ise 7-11 yaşları arasında devam mecburiyeti getirilmiştir. Mevcut şartlar dahilinde, birbirine yakın aynı bölgedeki iki okuldan birisi kızlara diğeri erkek öğrencilere tahsis edilmiştir. Bu okullarda dini derslerin yanı sıra basit hesap, Osmanlı Tarihi ve coğrafyası ile ilgili derslerin okutulması da karara bağlanmıştı (Akyüz,2000:181-182).Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Maarif Nizamnamesi'nin sıbyan okullarına sağlamış olduğu en önemli yenilik, eğitim müfredatı konusunda olmuştur. Dini içerikli dersler yanında diğer bilimlerden dersler gösterilmek suretiyle daha kaliteli mezunlar vermesi sağlanmıştır.

Yeni yöntemlerin uygulanmasına öncelikle İstanbul'da başlanmış; 1872'de Nur-u Osmaniye'de bir "Numune Mektebi" açılmıştır. Bununla birlikte, halkın eğitim seferberliğine katılmasını sağlamak maksadıyla yeni kurumsal düzenlemeler getirilmiş ve Tedris Meclisleri oluşturulmuştur. Meydana getirilen yeni kurullar vasıtasıyla belirlenen bölgelerde okulların kurulması, öğretmen tedariki, öğrencilerin devamlılıklarına itina gösterilmesi, eğitimin belirlenen hatlar içerisinde sürdürülmesi ve en önemlisi masraflarının karşılanması bu kurullara bağlanmıştı. Tüm bunlarla birlikte bahsedilen bu kurulların işleyişleri de ortaya konmuştur (Alkan,2009:135). Bu talimatnamenin uygulanması, II. Abdülhamit döneminde olmuştur (Koçer,1991:127-128). Fakat bütün bunlar zamana ihtiyaç duyan yenilikler ve oluşumlar olduğundan ve daha da önemlisi güçlü finansal kaynağa ihtiyaç olduğundan ötürü, işleyişin nizami ve planlı olması kat'î surette şarttı.

2.2.2. Tanzimat Dönemi Ortaöğretim Kurumları

Tanzimat döneminde eğitim alanında yapılan yeniliklerde ortaöğretim kurumları da ele alınmış ve bu kurumlara ilişkin düzenlemeler de yine diğer okullar gibi aynı sebeplerden gündeme gelmiştir. Ülkenin yaşadığı eğitim hamlesi, kazanılmak istenen kaliteli, bilgili ve çağın gereksinimlerini karşılayabilecek mezunlar için ortaöğretim kurumlarını da kapsamıştır.

2.2.2.1. Rüştüye Okulları

II. Mahmud dönemine gelinceye kadar eğitim sisteminin en altında yer alan Sıbyan mektepleri ile üst düzeyde eğitim veren askeri okullar arasında; askeri okullar ilk başlayan öğrencilere Türkçe ve matematik dersleri vermekte ve bu derslere hazırlık yapmalarını hedefleyen, bu yönde eğitim veren ara kademe okulları yoktu (Memioğlu,2003:243). Aradaki bu açığı kapatmak için sıbyan mektepleri ile askeri okullar arasındaki açığı kapatmak adına rüştiyelerin kurulmasına karar verilmiştir (Akyüz,2000:137).

Bu okulların ödenekleri devlet hazinesinden karşılanırdı. Rüştiyelerin yeri ve durumu 1845'te toplanan Muvakkat Maarif Meclisi'nde belirlenmiş; sıbyan

okullarının üstünde, Darülfünun'a öğrenci yetiştiren orta dereceli okullar olarak nitelendirilmiştir 1846'da Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla açılmaya başlamıştır (Unat,1964:42). Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi'nin çabaları neticesinde Usûli Cedid'e uygun eğitim yapacak ilk Rüşdiye Davut Paşa Mektebi'nde eğitim hayatına başlamıştır (Öztürk,2005:204).

İlk kuruldukları zaman sıbyan mekteplerinindaha üst düzeyde eğitim veren üst sınıfları gibi algılanan rüşdiyeler, Tanzimat döneminde çok geçmeden genel orta öğretimin en alt düzeyde okullar haline gelmiştir. Sıbyan mektebinden mezun olanlar, rüşdiyelere sınavla alınırlardı. Bu okullarda öğretim süresi iki yıldır ve dersler yeni usule göre okutulmaktaydı. Coğrafya dersi de ilk olarak bu okullarda müfredata dahil edilmiştir (Memioğlu,2003:244). Ancak, Türkçe ve matematik dersleri daha ön planda tutulmaktaydı. Askeri eğitim verenlerin dışındakilere Mülkiye Rüşdiyeleri de denmektedir. Mekatib-i Umumiye Nazırlığı kurulduktan sonra bu okullar açılmaya başlamış ve gün geçtikçe sayıları artırılmıştır (Unat,1964:43).

1848'de eğitime başlayan Darümuallimin-i Rüşdi mezun vermeye başladıktan sonra, taşra ve büyük kentlerde de rüşdiyelerin açılmasına hız verilmiş ve bu dönemde 25 rüşdiye eğitime başlamıştır. Bu yeni orta öğretim kurumlarının kurulması ve öğrenci yetiştirmeleri sonrasında yapılan mukayese neticesinde, yüksek askeri okullara daha vasıflı bir eğitime sahip olmaları bakımından kıdem kazanmışlardı. Mülkiye rüşdiyeleri mezunları genel olarak kalem personeli açığını kapatırcasına, buradan mezun olanlar daha ziyade kalemlerde görevlendiriliyorlardı. Ancak, ordunun ihtiyacı olan yetişmiş ve nitelikli subay ihtiyacını karşılamak adına daha fazla öğrenciye; askeri rüşdiyelerde gösterilen eğitime hazırlık aşamasından geçmiş ve bu eğitimle pekişecek olan öğrencilere ihtiyaç vardı. İşte bu ihtiyacı karşılamak ve askeri yüksek okullara, bir anlamda hazırlık eğitiminden geçerek başlayacak olan öğrenci kaynağını sağlamak adına 1875'ten itibaren askeri rüşdiyeler açılmaya başlandı (Ergin,1977:506-507).

O tarihlerde sıbyan mekteplerinde kız öğrencilerin sayısı erkek çocuklara göre azdı ve sıbyan mekteplerinin üstünde de kız öğrenciler için herhangi bir öğretim

kademesi söz konusu değildi. Kız öğrenciler için 1859'da açılan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi hayata geçirilmiş ve 1870'ler itibariyle kız rüştiyeleri taşrada önemli bir yayılım göstermiştir. Ancak, özellikle kadın öğretmen bulunmasındaki güçlük nedeniyle bu okulların taşrada gelişmeleri yavaş olmuştur (Akyüz,2000:143).

Bu durum içerisinde 1858'de İstanbul'da bir kız rüştiyesi açılması, ülke eğitimi açısından önemli bir devrim niteliği taşımaktadır (Memioğlu,2003:244).

“1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile rüştiyeler tam bir düzene kavuşturulmuştur ve şu maddelere yer verilmiştir:

- 1) 500 haneden fazla olan her kasabada birer Rüştiye Okulu açılacaktır.
- 2) Rüştiyelerin her türlü masrafı vilayet maarif sandıklarınca karşılanacaktır.
- 3) Rüştiye binaları Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından gönderilen plana göre yapılacaktır.
- 4) Her rüştiye yeöğrenci sayısına göre bir veya iki öğretmen ve ayrıca bir gözetmen bir hademe tayin olunacaktır.
- 5) Rüştiyelerin öğretim süresi dört yıldır.
- 6) Rüştiyeyi bitirenler idadiye imtihanla kabul edilecektir.
- 7) Başöğretmen 800, ikinci öğretmen 500, gözetmen 250 ve hizmetli 150 kuruş maaşla istihdam edilecektir.
- 8) Her rüştiyenin genel harcamaları için 4000 kuruş ödenek ayrılacaktır.”(Saydam ve Kodaman,1992:483-484).
- 9) Öğretim süresi dört yıl olan rüştiyelerin öğrenim süresi 1863'ten önce altı yıla çıkarılmış, fakat 1863'te tekrar beş yıla indirilmiştir. Rüştiyelerin sayısında 1870 yılından itibaren büyük bir artış olmuştur. 1877 yılına gelindiğinde sayıları 423'e ulaşan bu okullarda yaklaşık yirmi bin öğrenci öğrenim görmekteydi(Saydam ve Kodaman,1992:484).

2.2.2.2. Darû'l-Maârif

Devlet memuru yetiştirmek maksadıyla 1849'da 3 yıllık eğitim veren Darû'l maârifler, devlet memuru yetiştirmek maksadıyla kurulmuşlardır. SultanAbdülmecid'in annesi Bezmialem Valide Sultan tarafından kurulduğu için onun ismiyle anılan bu okul, Sultan Mahmut Türbesi' nin yanında bulunan vakfedilmiş bir arazi üzerine inşa edilmiş, asıl adı Valide Mektebi iken daha sonra

Darü'l-maârif olarak değiştirilmiştir. 1850 yılında ve rüştiye mektepleri ile aynı statüde eğitime açılan okulun eğitim öğretim seviyesi diğer rüştiyelerden daha üst düzeydeydi. Edebiyat ve Fen Şubelerinden oluşan Darü'l maârif, rüştiyelere nazaran gelişmiş program ve öğretimiyle 1873'e kadar faaliyetine devam etmiş, bu tarihteki ilk idadi açma girişimlerinden sonra idadiye çevrilmiştir (Ergin,1977:453-454).

2.2.2.3. Kız Rüştiyeleri

1838'den beri maârif sahasında yapılan hizmetler ve açılan okullar hep erkek çocukların okutulması ve yetiştirilmesi gayelerine göre idi. Kaldı ki o dönemde kız çocukların okutulması da pek istenen bir durum değildi. 1858'e kadar kız çocukları için sadece sıbyan okulları mevcuttur (Ergin,1977:455).

1858 yılında Maârif Nezâreti'nden Sadaret'e yazılan tezkerede, milletin kalkınması ve müreffeh hale gelmesinin eğitimle olacağı, okulların ıslah edilip yenileştirildiği bu zamanda kızların da eğitilmesinin zaruret arz ettiği ve kız öğrenciler için de Rüştiye mekteplerinin yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu zaruret dairesinde Sadaret'ten kızlar için Rüştiye mektepler kurulması teklif ve talep ediliyordu. Teklif Sadaret'çe uygun bulunarak, milli eğitim tarihimiz açısından önemli bir hamle olarak tarihe geçen ilk kız rüştiyesi 1859'da İstanbul Sultanahmet'te açılmış oldu (Kuran,1997:170).

İlk kız rüştiyeleri açıldığı zamanlarda kadın muallimler yeterli gelmediği için nakış dersinden başka dersleri erkek muallimler okutmuşlardır. 1869'da Darü'l-muallimât'ın açılması da yine ilk kız rüştiyesinin açılmasına benzer olarak eğitim hareketi açısından önemli bir adımdır.

2.2.2.4. Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi)

Sultani terimi, günümüzde de hala aynı isimle faaliyetini sürdüren ve Galatasaray'da gerçek anlamı ile kurulan ilk liseye verilen Mekteb-i Sultani adı ile ortaya çıkmıştır (Akyüz,2000:145).

İlk olarak Galatasaray Sultanisi adıyla 1868’de açılan ve Rüşdiye üstü lise öğrenimi veren okulların varlığı Tanzimat’ın son dönemlerinde görülmektedir. Abdulaziz’in 1867’de Avrupa gözlemleri ve incelemeleri neticesinde hayata geçirilmesine karar verdiği bu okul; Fransa’daki liseler dengi eğitim verecek ve tebaanın her sınıfından memleket hizmetine önemli mezunlar vermesi hedeflenmektedir. Bu okulda, Türkçe ve Fransızcanın eşit düzeylerde okutulmuştur. Mevcut okullardan daha yüksek beklentiler üzerine kurulan Mekteb-i Sultani, tebaanın her kesiminden alınan üç yüz genç ve çoğu yabancı hocalardan oluşan eğitim kadrosu ile 1 Eylül 1868’de hizmete başlamıştır.

Osmanlı tebaasından olan Museviler, okulların Hıristiyan yönetiminde olduğunu bahane etmek suretiyle çocuklarını bu okullara göndermemişlerdir. Bunun yanı sıra Rusya’da bu okulların Avrupa ile olan ilişkilerden ötürü, kendi dillerinde eğitime daha az yer verildiğini bahane ederek karşı olduklarını belirtmişlerdir. Yeni okulun devam edemeyeceği sanılıyor ve bazı kesimlerce ümit ediliyordu ve kısa bir süre sonra bu karşı görüştekiler itirazlara başladı; okulun kuruluş amacı, teşkilat yapısı, imkansızlıkları konu edilerek itiraz edildi (Sakaoğlu,2003:88).

Müslümanlar, yabancılar tarafından kurulan ve hükümet okullarında eğitimin parasız olmasından ötürü usule aykırı olarak öğrencilerden ücret talep edilen bu okula pek de sıcak bakmamışlardır. Ayrıca, İrade-i Seniyye ile atanan bir Türk müdür yardımcısı da Bab-ı Ali’nin müdahalesi ile görevden alınmıştır (Engelhardt,1999:250-251).

Galatasaray Sultanisi, Osmanlıcılık ideolojisinin temsili ve dış ilişkiler bakımından farklılık arz eden ancak geç kalınmış bir Tanzimat ürünü okuldur. Özü itibariyle ideolojisinde uluslararası eşitlik ilkesini bulundurmakla beraber bu ideolojiyi yaşatmak konusunda başarılı olamamıştır. Bu başarısızlığın nedeni ise öğrencilerinin, bu ideolojiden uzak kimselerden oluşmasını engelleyememiş olmasından gelmektedir. Nitekim mezunları listesinde Bulgar bağımsızlık hareketinin birçok ünlü ismi bulunmaktadır. 1870’de Tıbbiye’de Fransızca eğitiminden Türkçe eğitime geçilmesi kararı alındı. Bu uygulama genele yayılıp

Galatasaray Sultanisi de bu duruma dahil edilmiştir. Okulun Fransız olan müdürü ayrılıp, yönetim Osmanlı tebaasına devrolundu. Fransızca eğitimin devam etmesine karşın öğrenci sayısı azaldı, işlevi değişti, ama ayrıcalıklı bir okul olarak varlığını sürdürdü (Tekeli ve İlkin,1993:65-66).

Sultanilerin kurulup yaygınlaştırılması Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde karara bağlanmış olsa dahi Tanzimat döneminde kurulan sultani sayısı ancak ikidir. Rüşdiyeden sonra idadiler ile denk olan ilk kısmı üzerinde edebiyat ve ulum şubelerinden oluşan yüksek kısmı sultanilerin idadilerden daha ileri bir öğretim seviyesinde olduklarına işaret sayılmaktadır (Zengin,2004:48-49).

2.2.2.5. Darü's-Şafaka

1855'de Islahat Fermanı'nın yayınlanmasının ardından, gayrimüslim azınlıkların İstanbul'un çeşitli bölgelerinde kiliseler ve cemaatler yardımlarıyla büyük okullar açarak kendi çocuklarını okuttuklarını ve bu okullardan mezun olanların hayat ve ticaret sahalarında iyi konumlara geldiklerini gören bir kısım Müslüman tebaa da aynen onlar gibi fakir Müslüman çocuklarına yönelik benzer okullar kurak istemişlerdir. Bu fikir öncelikle esnaf çıraklarının durumlarında esinlenilerek oluşmuş; çırakların boş zamanlarında eğitime katılmalarını, okuma yazma öğretmek öğrenmelerini ve toplumsal ahlaki hususları edinmelerini sağlamak amacıyla 1865'de Cemiyeti Tedrisiye-i İslamiye adında bir cemiyet kurmuşlardır. Bu iş için Valide Emetullah Kadın Mektebi tamir ettirilerek bu işe tahsis edilmiştir. Bu mektepte eğitim 1874 senesine kadar devam etmiştir (Ergin,1977:488).

Mektebin açılışında ilk defa 54 öğrenci kaydolunmuş ve bunların imtihanları yapılarak biraz okuma bilen 28 öğrenci ikinci sınıfa diğerleri birinci sınıfa ayrılmıştır. Darüşşafaka anasız, babasız, fakir çocukların alındığı önemli bir lise olmakla birlikte okulda Fransız askeri liselerinin programı izlenmiş, öğretim Türkçe olarak yapılmıştır. Okulda, yıllarca Türk asker öğretmenler para almadan öğretmenlik yapmışlardır (Akyüz,2000:113). Ders veren hocalar arasında Vidinli Tevfik Paşa, Namık Kemal gibi ünlü aydınlar bulunuyordu.

Darüşşafaka'nın telgrafçılığın gelişmesinde oynadığı rol de tarihi açıdan bu okulun önem hususlarından birisidir. Telgrafın Türkiye'ye ordu dışında sivil kesim aracılığıyla girmesine öncülük etmesi ile bilinen Darüşşafaka, 1860'da Türk muharebe memurlarını yetiştirmek için açılıp sonra da kapatılan "Telgraf Mülazım Mektebi"nin yerine, 1880'lerde telgrafçıların yetiştirilmesinde görev almış; öncelikle okulda elektrik dersi verilmeye başlanmış ve 1882'de Telgraf Fen Mektebi haline getirilmiştir. Bu değişiklik Darüşşafaka bünyesinde verilen Matematik ve Fizik eğitimini de güçlendirmiştir. Dönemin Salih Zeki Bey gibi tanınmış bir çok matematikçisi de bu okuldan yetişmiştir (Tekeli ve İlkin,1993:66).

2.2.2.6. İdadiler

İdadi, kendisinden üstün bulunan herhangi bir mektebe öğrenci hazırlayan ve yetiştiren okullara verilen isimdir. Rüşdiye mekteplerinin açılması sürecinde onlara öğrenci yetiştirecek olan sıbyan mekteplerine idadi adı verilmiş olduğu gibi 1849'da açılan Darülmaarif için de idadi adı kullanılmıştır (Ergin,1977:495).

İdadi terimi Harp Okulu ve Askeri Tıbbiye'ye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için de kullanılmış ve 1845'te bunlar ordu merkezleri ile Bosna'da açılmıştır. O dönemki programları rüşdiyelerden çok farklı olmayan ve 11-14 yaş grubundaki öğrencileri alan bu okulların eğitimi; ilk üç sınıfı mahallelerinde, dördüncü ve son sınıfı da birleştirilmiş olarak İstanbul'da yapılmakta idi.Daha sonraları İstanbul'da açılmış bulunan rüşdiyelere, Darülmaarif ve sıbyan okullarından gelen öğrencilerin, bu okulların programlarını takip edebilecek bir seviyeye ulaştırılmaları için açılan özel sınıflara, bir de mezunlarını rüşdiyelere gönderen bazı sıbyan okullarına idadi adı verilmiştir(Akyüz,2000:110).1867'ye kadar devlet dairelerine memur, meslek ve ihtisas okullarına öğrenci hazırlayan müesseseler ancak Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulumi Edebiye ile Darülmaarif ve Mahrec-i Eklam idi. Bunlar dışında hazırlık amaçlı idadiler yoktu (Ergin,1977:495).Daha sonrasında idadi kavramının bir orta öğretim kurumunun adı olarak kullanılması ise 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile olmuştur (Akyüz,2000:110).

Nizamnamenin o tarihlerdeki okulları bugünkü ana, ilk, orta ve lise ayrımına benzemektedir (Ergin,1977:495).

Maarifi Umumiye Nizamnamesi'nde bu okullarla ilgili şu hususlara yer verilmektedir:

- 1) İdadi okulları Rüşdiyelerden mezun olan müslim ve gayrimüslim çocukların bir arada öğrenim gördükleri yerdir.
- 2) Bin haneden fazla ve buldukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birere idadi okulu yapılacaktır .
- 3) İdadilerin yapım masrafları, öğretmen ve hizmetli maaşları ve diğer giderleri vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır.
- 4) Her idadinin muavinleri ile beraber altı öğretmeni bulunacaktır.
- 5) Her idadinin yıllık tahsisatı personel giderleriyle birlikte seksen bin kuruş olacaktır.
- 6) Tatil zamanları aynen rüşdiyeler gibi olacaktır ancak öğrencileri tüm unsurlardan karışık olacağından özel günler için tatillerde eşitliğe dikkat edilecektir.
- 7) Mezuniyet sınavları tüzük çerçevesinde yapılacak ancak başarılı olamayanlar okula bir yıl daha devam edebileceklerdir(Kodaman ve Saydam,1992:485).

1868 nizamnamesine göre hazırlık okullarında okutulan dersler; Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavanin-i Osmaniye, Mantık, Mebadi-i İlmi-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umumi, İlm-i Mevalid, Cebir, Hesap ve defter tutmak usulü, Hendese ve İlm-i Mesaha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya ve Resim. Ancak bu derslerle ilgili olarak gereklilik duyulması halinde Maarif Nezareti'nin izni ile değişiklik yapılabilecekti (Akyüz,2000:111). 1869

Nizamnamesi ile de idadi programlarında bulunan Mantık, İlm-i Mevalit, İlm-i Servet, Hikmet-i Tabiiyye ve Kimya derslerinin çıkarılıp yerlerine Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, Jimnastik ve Trigonometri derslerinin konulmuştur (Kodaman,1988:117).

2.2.3. Tanzimat Döneminde Yüksek Öğretim

Tanzimat dönemi eğitim yeniliklerine bağlı olarak yüksek öğretim konusu, daha 1846 yılında oluşturulan Muvakkat Maarif meclisinde ele alınmıştır. Bu meclisin hazırladığı mazbatada devlet hizmetlerini daha iyi şekilde yürütecek memurların yetiştirilmesi zaruretinin giderilmesi gerektiği hedeflenmiştir.

21 Temmuz 1846'da Darülfünun kurulması gerekliliğiyle ilgili olarak; “...Malumat ve hüsni ahlakça mükemmel olmak isteyen ve bütün ilim ve fenleri okumaya hevesli veya devlet dairelerinde çalışmak isteyen herkese gerekli bilgileri sağlayacak bir kurum...” ifadeleriyle Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından dile getirilmiştir (Ergin,1977:487).

İlk Türk Üniversitesi olan Darü'l-fünûn'un kurulması, Abdülmecit'in 1845 yılındaki kalkınma atılımı dairesinde kurulan geçici meclisin önerisi ile gündeme gelmiştir. Geçici meclis, daimi bir meclis kurulmasını önermiş ve sonrasında İstanbul'da yüksek öğretim programı uygulayacak “Darü'l-fünûn” kurulması kararını almıştır. Akabinde kurulan “Meclis-i Maârif-i Umûmiye” Darü'l-fünûn kurulması için çalışmaları başlatmıştır. Darü'l-fünûn, tüm giderlerinin devlet tarafından karşılanacağı, gece-gündüz öğrencilerin barınabileceği ve çalışabilecekleri bir kurum olarak planlanmıştır (İhsanoğlu,1992:400-430).Yapılan tüm bu uygulamalar, dönemin yönetiminin yüksek öğretime verdiği ehemmiyete bir işarettir. Nitekim Darü'l-fünûn, daha kaliteli ve nitelikli yüksek eğitim ihtiyacını karşılamayı amaçlayan bir hamle olarak apaçık görülmektedir.

Darü'l-fünûn için Topkapı Sarayı bitişiğindeki Cephane Kışlası ve çevresindeki arsalar tahsis edildi. Bu konuda İtalyan mimar Gaspare Fosatti ile sözleşme yapıldı. Darü'l-fünûn'un geniş, sağlam ve güzel bir binası olacak, yeteri kadar oda, derslik, kitaplık ile müze ve deney salonları bulunacaktı(Bilim,2002:324-325).

Bu arada Meclis-i Muvakkat ve Meclis-i Maârif Umûmiye, kurulacak olan Darü'l-fünûn'da okutulacak kitapların hazırlanması için “Encümen-i Dâniş” in kurulması ihtiyacını da gündeme getirmiştir. Meclis-i Vâlâ'dan kabul görüp padişah tarafından izin verilmesi ile Encümen-i Dâniş için 15 Nisan 1851 tarihinde karar alınmış ve Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın çabaları ile 18 Temmuz'da meclis kurulmuştur (Gencer, 1994:31-37).

Encümen-i Dâniş'in faaliyet programını hazırlamak için de Cevdet Paşa görevlendirilmişti. Cevdet Paşa bu kurumu, bilimsel araştırmaları teşvik edecek, fikir tartışmalarını geliştirecek ve cehaletle mücadele edilebilecek bir kurum olarak değerlendirmişti. Özellikle edebiyat, dil ve tarih alanlarında yeni eserler üretilmesi hedeflenmekteydi. Üyeliğe, devrin önde gelen medreseli, medresesiz birçokalimi alınmıştır. Öyle ki, ünlü Osmanlı Tarihi yazarı Avusturyalı Van Hammer, güncelliğini hala koruyan İngilizce-Türkçe ve Türkçe-İngilizce sözlüğün yazarı İngiliz Redhouse gibi yabancı ünlüler de bu kurum üyelerindendi (Berkes,1973:207).

Tüm bu hazırlık ve çabalara karşın Darü'l-fünûn binasının uzun yıllar tamamlanamamasından ötürü derslere belirlenen zamanda başlanamadı. 13 Ocak 1863 'te inşaatın bitmesi beklenmeden tamamlanmış olan odalarda halka açık serbest konferans şeklinde derslere başlandı. Kimyager Derviş Paşa'nın fizik ve kimyaya dair konferanslarıyla ilk dersler yapılmış oldu (Ergin,1977:552).1863 yılı boyunca fizik, kimya, tabii bilimler, tarih ve coğrafya konularında serbest dersler ve konferanslar verildi. Kendisi için yapılan büyük binadan kısmen yararlanan Darü'l-fünûn Nisan 1865'te Çemberlitaş'taki tahta yapılı Nuri Efendi Konağı kiralanmak suretiyle burada derslerine devam etmiştir. Fakat 1865 Eylül'ünde çıkan yangın sonucu 4.000 kitap ile beraber konak yanınca bu okul da yok olmuş oldu (Ergin,1977:552-553).

Daha sonrasında 1873 yılında Maârif Nazırı Saffet Paşa tarafından görevlendirilen Mekteb-i Sultani müdürü Sava Paşa, hazineye yük olmayacak biçimde bir Darü'l-fünûn açmakla görevlendirildi. O da Galatasaray Sultanisi'nin içinde medrese çevrelerinden uzakta Darü'l-fünûn'u üç mektep olarak açmıştır: bunlar Hukuk Mektebi, Turuk ve Meabir (yollar ve köprüler) ve Edebiyat Mektebi olarak hayata geçirilmişlerdir. Bu bölümlerden mezun olanların hangi iş sahasında çalışacağı belirlenmiş ve günün şartlarına göre eğitimde ihtisaslaşma başlamıştır (İhsanoğlu,1999:326).

1877-1878 eğitim öğretim yılında derslere ara verilse de 1878'de tekrar eğitime başlayan Darü'l-fünûn-i Sultani ilk mezunlarını 1879-1880 eğitim öğretim

yılında vermiştir. 1881’de ikinci mezunlarını verdikten sonra kapanmıştır. II. Abdülhamit döneminde kuruluşu hızlanan orta ve yüksek eğitim müesseselerinin yaygınlaşması sonucunda ve yaklaşık elli beş senelik tecrübenin ışığında, yerleşmiş bir Hukuk Mektebinin de bulunduğu, bugünkü Türk üniversitelerinin temelini oluşturan” Darü’l-fünûn-u Şahane” kurulmaktadır (İhsanoğlu,1999:328-330).

2.2.4. Tanzimat Dönemi Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumları

Tanzimat dönemindeki eğitim alanında yapılan atılımlar; ilk,orta ve yüksek öğrenimle sınırlı kalmayıp, mesleki anlamda nitelikli eleman ihtiyacını karşılamak maksadıyla birçok mesleki ve teknik eğitim kurumunun temelleri de yine bu dönemde atılmıştır.

Nitelikli mesleki personel yetiştirme fikri bu dönem aydınlarının; sanayide yaşanan gelişmelerden hareketle üzerinde durdukları önemli konulardan birisidir. Bir plan ve programı olmayan bu girişimlerin mesleki eğitimin başlaması açısından önemi tartışılmazdır (Unat,1964:77).Tanzimat Dönemindeki açılmış olan mesleki ve teknik okullar şunlardır: Öğretmen Okulları, Ziraat Mektebi, Orman ve Maden Okulları, Sanayi Mektebi, Mekteb-i Mülkiye, Diğer Kurslar ve okullar.

2.2.4.1. Ziraat Mektebi

1847’de İstanbul yakınında bir basma fabrikasının kurulması planlanırken, fabrikadan önce bu fabrikada işlenecek olan pamuğun yetiştirilmesi ve yetişenlerin işlenmesinin gerekliliği ve önemi hissedilmiştir. Bunun için fabrikalar müdürü Hüsnü Efendi pamuk ziraati hakkında ihtisası olan Barutçubaşı Ohannes ile görüşmeler yaparak konuya dair bilgiler edinmiş ve bu bilgiler ışığında, pamuk ziraati eğitim ve uygulamasını da kapsayan bir okul açılmasının gerekliliğini dile getirmiştir (Ergin,1977:564).Ortaya konulan bu gerekliliklerin ardından 1847’de İstanbul’da Ayamama Çiftliği’nde “Ameli Ziraat Mektebi” adıyla yeni bir okul açılmıştır (Tekeli ve İlkin,1993:72). Bu okul 1891 yılında Halkalı’daki yeni binasına

taşınmış adı da Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi olarak değiştirilmiştir. Düzenli olarak her yıl yirmi ile otuz arası mezun veren bu okul, Türkiye'nin tarımsal gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır (Sakaoğlu,2003:78).

Hıristiyan öğrencilerin de alındığı bu okulda Amerikalı, Fransız ve Ermeni uzmanlar görevlendirilmiştir. Ancak bu okulun eğitim hayatı dört yıl kadar sürmüştür (Akyüz,2000:149).

2.2.4.2. Öğretmen Okulları (1848)

Tanzimat dönemi eğitim hamlelerinin en önemli ihtiyacı, yeni kurulan okullarda hedeflenen eğitimi verecek kapasiteye sahip öğretmenler olmuştur. Özellikle yeni tarz eğitim anlayışını benimsemiş ve yenilenen teşkilat yapısına uyum sağlayabilecek olan öğretmenler, sistemin başarıya ulaşması için vazgeçilemez gerekliliklerin başında gelmekteydi. Bu itibarla, yapılan yenileşme hareketleri içerisinde öğretmen yetiştirme konusuna son derece itina gösterilmiştir. 1838'den itibaren açılmaya başlanan rüşdiyelerde iyi bir eğitimin temel unsuru iyi yetişmiş öğretmenlerdi ve bu ihtiyaç her daim kendini hissettirmişti. Bu ihtiyaçtan mütevellit 16 Mart 1848'de, Eski Maarif Nazırlarından olan Kemal Efendi'nin gayretleri ve Büyük Reşit Paşa'nın da yardımlarıyla İstanbul Fatih'te Darü'l Muallimin açılmıştır. Okulun müdürlüğüne ilk olarak Ahmet Cevdet Paşa atanmıştır (Koçer,1967:9).

Diğer eğitim kurumları gibi öğretmen okullarının da medreselerin etkisinden uzak kalması mümkün olmamıştır. Okulun, uygunluğu nedeniyle Fatih'te açılması medrese etkisinin ne denli olduğunun işareti olarak ifade edilmektedir. Her ne kadar medreselerden farklı olduğu söylene de medreselerden birçok yönüyle farksız olduğu ortadadır. Nitekim Kansu (2001), "...*hayatı, tabiatı müşahede ve tetkik eden bir felsefeden mülhem terbiye esaslarından mahrum olduğu için ruhu itibariyle medrese...*" şeklindeki ifadesiyle bu okullarında medrese paralelinde yapılar olduğuna işaret etmektedir(Kansu,2001:113-114).Ahmet Cevdet Paşa, bizzat bir medrese mezunu ve o dönemde hala bir ilmiye zümresi mensubu idi. Her ne kadar Reşit Paşa

ve onun reformist grubuyla ilişki kurmuş ve onlardan kuvvetle etkilenmiş olsa da eğitim kökeninden kopması beklenemezdi. (Cihan,a.g.e.s.231).

Eğitim süresi üç yıl olan okulda, bu okulun ilk mezunlarından olan Selim Sabit Efendi'nin şahadetnamesinden anlaşıldığı üzere, Farisi, Arabî ve Riyaziyat dersleri okutulmaktaydı. Bunlara ek olarak Usûl-i Heyet ve Coğrafya dersleri de okutulmuştur. (Akyüz (1994), bu derslerin yanı sıra tarih, yazı, Türkçe inşa gibi derslerinde okutulduğunu ifade etmektedir (Akyüz,1994:506).

1 Mayıs 1851 tarihinde Ahmet Cevdet Paşa, okulun yönetimi ve eğitim felsefesiyle ilgili bir düzenleme kaleme almış; okula kabul şartları, kabul edilecek öğrenci sayısı, eğitim süresi, niteliği ve okutulacak dersler konusunda radikal bazı değişiklikler yapmıştır (Gelişli,2005:136).

Bu okulun ardından yaklaşık 20 yıl sonrasında yeni bir Darülmualimin açma çabası göze çarpmaktadır. İlköğretim okullarına öğretmen yetiştirmek için şimdiki İstanbul Üniversitesi kütüphanesinin bulunduğu binada Darülmualimin-i Sıbyan adıyla iki yıllık eğitim veren bir öğretmen okulu açılmıştır. Bu iki yıllık okulda usûl-i tedris dersinin okutulmaya başlaması pedagoji açısından önemli bir gelişme sayılmaktadır. İlk yıl otuzar kuruş burs ve imtihanla okula 20 öğrenci alınarak eğitime başlanmıştır. Ancak, bir süre sonra öğrenci bulunamaması ve muhalif propagandalar nedeniyle bu okul kapatılmıştır (Özcan,1992:450).

1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin öğretmen okulları ve programları hakkındaki hükümlerine göre; mükemmel öğretmenler yetiştirmek için Rüşdiye, İdadiye ve Sultâniye şubelerine ayrılmış olan büyük bir Darülmualimin kurulması öngörülüyordu. Nizâmname'nin 68 ila 78. maddeleri, bu ilk kız öğretmen okulunun, ders programını, idari yapısını, okula kayıt ve mezuniyet gibi konuları belirtmekteydi. Buna göre; Okulun eğitim süresi 2 yıl olacak ve okul, sıbyan ve rüştiye şubesi olarak ikiye ayrılacaktı. Bu şubeler de Müslim ve gayrimüslim olarak iki bölüme ayrılmıştı. Dersler her cemaatin kendi dilinde

verilecekti. Öğrenci mevcudu 50 olan okulun 1878'e kadar sadece 8 rüşdiye, 5'te sıbyan muallimesi mezun ettiği görülmektedir (Sakaoğlu,2003:80).

Nizamnamenin 69. ve 70. maddelerinde Darülmuallimât'ta şu derslerin verileceği ifade edilmiştir: Sıbyan Şubesinde; Mebâdi-i Ulûm-ı Diniyye, Usûl-i Talim, Kavâid-i Lisan-ı Osmanî ve Kitabet. Her cemaatin kendi dilinde, Risâle-i Ahlâk, Tarih-i Osmanî ve Coğrafya, Hesap ve Defter Tutmak Usûlü, Dikiş ve Nakış, Malûmât-ı Nâfia ve Musiki. Rüştiye Şubesinde; Lisan-ı Osmanî, Mebadi-i Ulûm-ı Diniye, Arabi ve Farsî, Kavaid-i ve İnşa. Her cemaatin kendi dilinde, İlm-i Ahlâk, Tarih ve Coğrafya, Musiki ve Tabiiye, Tedbir-i Menzil, Resim, Mebâdi-i Ulûm-u Riyaziye ve Envâ'-i Ameliyat-ı Hıyyâtiye'dir (Akyüz,2000:33-34).

2.2.4.3. Sanayi Mektebi (1868)

Mekteb-i Sanayi adıyla eğitim veren teknik okullar, açılmasıdır. Barutçubaşı Dadyan Efendi'nin 1848'de fabrikalara teknik eleman sağlamak için Zeytinburnu'nda açtığı ilk sanayi mektebinden sonra özellikle dokuma sanayisinde yetişmiş insana gereksinim arttı. 1850'lerde Zeytinburnu Mektebi'nde matematik, kimya, maden, jeoloji, resim dersleri gösteriliyordu. Bu okul fazla devam edemedi (Sakaoğlu,2003:78-81).

1848'de Zeytinburnu'nda açılıp daha sonra kapanan ilk erkek sanayi mektebinden sonra Mithat Paşa (1822-1884) Rumeli'de vali iken Niş'te (1863) sonra da Tuna vilayetinin merkezi Rusçuk'ta (1864) ve Sofya'da ıslahhane adıyla okullar açtırmıştır. Bu okullar kimsesiz çocuklara mahsustu.

Mithat Paşa bir de Islahhaneler Nizamnamesi yaptırmıştır. Buna göre okullar yatılı idi, beş sınıfa ayrılıyor, öğrencileri iç hizmetlerinin önemli bir kısmını kendileri yapıyorlardı. Sabahları dersanelerde ilköğretim düzeyinde ikişer saat ders gördükten sonra ayrıldıkları dallara göre işyerlerine dağılarak şu pratik zanaatları öğreniyorlardı: Terzilik, kunduracılık, matbaacılık, deri işleme, dokumacılık.

1868'de Sultanahmet'te eski Kılıçhane binasında bir sanayi mektebi açılmıştır. Bu mektep beş sınıflı ve yatılı idi. Bu mektebe Islah-ı Sanayi Mektebi adı verilmişti. Okulun harici ve dahili şubeleri vardı. Harici şubelerine otuz yaşına kadar olanlar, dahili şubelerine ise on üç yaşına kadar olan çocuklar devam edebiliyorlardı. Benzeri okullar Şam'da, Selanik'te, II. Abdülhamit döneminde de belli başlı vilayet merkezlerinde Sanayi Mektebi adı altında açılmıştır. İstanbul'daki sanayi mekteplerinin 1932'ye kadar ancak bin dolayında mezun verdiği saptanmıştır (Akyüz,2000:150).

Kızlar ve kadınlar için ilk mesleki eğitim 1860'larda İstanbul'daki Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'nde verilen elişleri kurslarıdır. Mithat Paşa'nın Rusçuk'ta ilk kız sanayi mektebini açışı 1865'tedir. 1870'de ise Tophane-i Amire Nazırlığı, Yedikule'de boş bir binada 50 öğrencili Kız Sanayi Mektebi'ni hizmete soktu. Burada yetişenler Ordu Dikimevi'nde işe alınıyorlardı. Üsküdar, Aksaray, Cağaloğlu Kız Sanayi Mektepleri, Tanzimat'ı izleyen 1878-1879 yıllarında tesis edilmiştir. Bu okulların beş yıllık öğrenim süresinde okuma yazma, Kur'an, din, hesap, tarih, coğrafya, dikiş, örgü, resim, nakış derslerinin verilmesini; harici kısımda ise uygulamalı dersler gösterilmesini öngörmekteydi (Sakaoğlu,2003:79).

İlk açıldığı tarihten 1908 senesine kadar çıkardığı öğrenci sayısı ortalama senede 11 ve 1908'de milli hükümetin kuruluşuna kadar senede on beş, 1923'ten sonra da senede 39 olmak üzere 1932 senesine kadar 101 öğrenci çıkarmıştır (Ergin,1977:637).

2.2.4.4. Orman ve Maden Mektebi (1872)

Tanzimat döneminde meslek okulları alanında atılan adımların önemlilerinden birisi de orman ve maden okulunun kurulmasıydı. Bu okul, devlet gelirleri arasında ormanların ve madenlerin önemli bir yer tutmasından ve yabancıların maden çıkarma konusunda ki yoğun taleplerinin oluşturduğu dikkatten ileri gelmekteydi. Hem yeni bir istihdam alanı üretmek hem de verilen izinlerde

yabancıları kontrol edebilmek adına memurlar yetiştirilmek istenilmiş ve bu maksatla bu okullar açılmıştır (Ergin,1977:558).

Fransız bir orman mühendisinin 1857’de açtığı ormancılık kursu 1872’de yeniden şekillendirilerek devlet okulu haline getirildi. Yabancıların işlettiği ormanların kontrol edilebilmesi için bu okullarda memurlar yetiştirildi. Aynı nedenlerden 1874’te de maden mektebi açılınca bu iki okul birleştirildi ve öğrencileri Rüşdiye mezunlarından alınmaya başlandı. Öncesinde iki yıllık eğitim veren bu okul daha sonra dört yıllığa çıkarılmıştır. Orman ve maden şubeleri ayrı ayrı eğitim veren okul 1891’de Halkalı Ziraat Mektebi ile birleştirilmiştir. Sonrasında, benzer alanda eğitim veren; 1926’da da Büyükdere’deki Orman Mektebi eğitime sokulmuştur (Sakaoğlu, 2003:79-82).

2.2.4.5. Mekteb-i Mülkiye (1859)

Devlet kademelerinde istihdam edilecek nitelikli personel ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuş olan Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye, 1862’de Mahrec-i Aklam adını alacaktı. Bu döneme kadar, mevcut katip yetiştiren orta dereceli okulların haricinde 12 Şubat 1859 tarihinde kaymakamlık ve müdürlük gibi mülki idari kadrolarda istihdam edilecek memurların yetiştirilmesi için “Mekteb-i Mülkiye” adıyla bir okul kurulmuştur (Unat,1964:70).

İki yıllık eğitim veren ve doğrudan Maarif Nezaretine bağlı olan bu okula 100 öğrencilik kontenjan sağlanmıştır. Okulun ders programı; Nizam-ı Cedide, Tarih, Ekonomi, Coğrafya, Politika, Hesap ve Muahedat-ı Saltanat-ı Seniye derslerinden oluşmaktaydı. Sultanahmet’teki binasında eğitime başlayan okulun öğrenim süresi, 30 Ekim 1867 tarihi itibarıyla 4 yıla çıkarılmış, programına Fransızca, Umûmi Devletler Hukuku, Usûl-i Defteri ve Muhasebe, dersleri eklenmiştir. Okul ilk mezunlarını 1861’de vermiştir (Unat,1964:71).

1876 I. Meşrutiyet’in ilanından sonra okulun müfredat ve işleyişinde yeni düzenlemeler yapılmış; beş sınıflı bir yükseköğretim kurumu haline dönüştürülen bu okulun, rüştiyelilerin alındığı ilk üç sınıfına “idadi kısım” ve sultaniyelilerin alındığı

son iki sınıfa da “yüksek kısım” denmiştir. Okulun adı ise “Mekteb-i Mülkiye-i Şahane” olarak değiştirilmiştir (İhsanoğlu,1999:419).

Tanzimat Dönemi’nden sonra Meşrutiyet Dönemi’nde de oldukça yararlı hizmetler veren bu okul, Cumhuriyet Dönemi’ne kadar ulaşmayı başarmıştır ve 1936’da Ankara’ya nakledilen Mülkiye Mektebi, bugün “Siyasal Bilgiler Fakültesi” olarak Ankara Üniversitesi içinde eğitimini ve kalitesini devam ettirmektedir (Ergin,1977:619).

2.2.4.6. Tanzimat Dönemindeki Diğer Mesleki-Teknik Okullar ve Kurslar

1826’da açılan Tıbhâne’de cerrahi dersleri içerisinde erkeklere ebelik eğitimi verilmekteydi. Dönem şartlarına göre yaşanan bu sıkıntıların giderilmesi adına kadın ebe yetiştirilmesi için, 1842’de, daha ziyade bir kurs niteliğinde olan “Ebe Mektebi” açılmıştır (Ergin,1977:540).

Telgrafın muhaberede kullanılmasından yaklaşık yüzyıl sonra Osmanlı’da Edirne Telgraf Merkezi açılmıştır. İlk olarak Kırım Savaşı’nda Sivastopol’un fethi neticesinde tanışılan telgraf, büyük ilgi uyandırmış ve gerekliliğini ortaya koymuştur. Yaşanan bu gelişmelerin ardından, 1861’de “Telgraf Memur Mülazimi Mektebi” hizmete sokulmuş, telgraf tarihi, telgraf aletleri, elektrik nazariyeleri, ceryanı mıknaşiyel bahisleri, pillerin yapılışı ve kullanışı, şebeke bilgileri gibi konulara ilişkin eğitimler verilmiştir (Ergin,1977:620-621).

1864’te Fransızca, Rumca, Bulgarca vb. dillerin öğretilmesi amacıyla “Lisan Mektebi” açılmıştır (Ergin,1977:639).

Mekteb-i Harbiye’de 1849’dan sonra, ordunun ulaşımında büyük önem taşıyan atların varlığından sebeple baytar sınıfları oluşturulmuştu. İhtiyaç üzerine 1871’den sonra bu sınıflara sivil öğrenci de alınmış, Ancak gerçek anlamıyla “Baytar Mektebi” 1889’da kurulmuştur (Unat, 1964:75-76)

Müzelerdeki eşyaları koruma ve bakımını yapma, kazı yapacak yabancıların kontrolü gibi amaçlarla 1874’te “Müze Mektebi” açılmıştır (Ergin,1977:709).

2.2.5. Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar

Osmanlı padişahları, fetihlerden sonra tebaasına kattığı azınlıkların haklarına her zaman hoşgörü göstermiş ve bu hoşgörünün somut yansıması olarak, dil, din ve eğitim haklarını özgür bırakmışlardır. Böylelikle gayrimüslimler tıpkı Müslümanlar gibi okul ve kültür kurumları açmışlar ve kendi papazları tarafında medrese modeline benzer şekilde eğitim öğretimlerini sürdürmüşlerdir (Taşdemirci,2001:18).

Bu denli serbestlik ve hoşgörü dairesinde çeşitli haklar edinen ve hıyanette bulunmaktan çekinmeyerek, ülke üzerinde hain planları olan devletlerle işbirliği yapmak suretiyle, onların misyoner okullarına eleman, siyasi gayelerine destek vermişlerdir. Azınlıklar duruma göre hareket ederek, Rusya, Fransa, İngiltere, ABD gibi Osmanlı Devleti'ni yıkmak isteyen devletlere imkan hazırlayıp kazanacaklarını zannetmişlerdir(Kılıç,2013).Ancak, Osmanlı devleti, yabancı okulların denetim dışı faaliyetlerde bulunmalarına karşı direnç göstermiş, eğitim dışı maksatla açılan okulların açılmaması adına da yasaklamalar getirmekten ve güçlükler çıkarmaktan çekinmemiştir (Koçak,1985:492).

Nihayetinde, Osmanlı bünyesinde birçok yabancı ve azınlık okulunun varlığı söz konusu olmakla birlikte bunların birçoğu günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir (Kılıç,2013).

2.2.5.1. Azınlık Okulları

2.2.5.1.1. Rum Okulları

Osmanlı döneminde de Tanzimat'tan evvel de bazı Rum okulları olduğu gibi Tanzimat'tan sonra da İstanbul'da üç Rum okulu açılmıştır.

Fener Rum Okulu; İstanbul'daki ilk Rum okuludur. Kendisinden sonra açılan diğer Rum okullarına göre eğitim ve öğretim bakımından üstünlük göstermiş, Rumların kendisine tahsis ettiği menkul ve gayrimenkulların geliriyle faaliyetine

devam etmiştir. Burada Teoloji, felsefe ve tıp eğitimi yapılmaktaydı (Akyüz,2000:196).

Heybeliada Rum Papaz Okulu; 1844'te patriğin girişimiyle Heybeliada'da "tepe manastırı" da denilen Ayatriya manastırının yanında kurulmuştur. Amacı Ortodoks rahiplerin teoloji eğitimlerini sağlamak, bilgili ve aydın nitelikte ruhaniler yetiştirmektir. Kuruluşundan Lozan antlaşmasının sonrasına kadar birinci derecede orta uzmanlık Rum rahiplerini yetiştiren bir kuruluş haline gelmiştir. Okulun yönetimi ve geliri tamamen patrikhaneye bağlı kalmıştır (Koçak,1985:492).

Rum Darülfünunu (Kuruçeşme Rum Üniversitesi); III. Selim tarafından yapımına 1806'da izin verilen bu okul, Kuruçeşme'de içinde hastanesi de olacak şekilde tesis edilmiş ve hükümet tarafından "Millet-i Rum Talimatgahı" adıyla resmi tıp okulu olarak onaylanmıştır (Koçak,1985:492). 1805-1820'ye kadar faaliyetlerini sürdürmüş olan faydalı bir yükseköğretim olan bu okulda (Akyüz,2000:196) lisan, matematik, geometri, edebiyat ve tıp bilimleri verilmekteydi (Sakaoğlu,2003:92).

2.2.5.1.2. Ermeni Okulları

Ermeni azınlığın eğitim alanındaki faaliyetleri ve yapılanmaları 18. yy sonlarında başlamıştır. Ermeni okulları, 18.yy'dan önce Türkiye'nin ancak bazı bölgelerinde bulunmaları ve Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerdeki kontrolünün devam etmesinden ötürü yüzyılın sonuna kadar tehdit olamamışlardır (Kılıç,2013).

Ermeni patrikhanesine göre, Anadolu'da 100'ün üzerinde Ermeni okulu vardı ve bunların birçoğu maddi sıkıntılardan ötürü faaliyete devam etmek güçlüğü yaşamaktaydılar. Bu sebepten, İstanbul Ermeni okulları maddi yardım sağlamak amacıyla "mekteplere yardım cemiyeti"ni kurmuşlardır (Koçak,1985:493).

Ermenilerin iç işlerini düzenlemek için hazırlanan 1860 tarihli Ermeni nizamnamesi ile otorite içerisinde ayrılıklara neden olmuş ve bu okulların yönetimi özel olarak kurulan Maarif Komisyonuna geçirilmiştir. Bu komisyon tarafından 1871'de yayınlanan nizamname ile İstanbul'da bulunan 18 erkek, 13 kız, 17 karışık

toplam 48 Ermeni okulu bulunduğu ifade edilmiştir. Bu okullarda okuyan öğrenci sayısı toplam 5.822 idi. 1874’te bu sayı, Anadolu’da 469 okul ve 100.000 öğrenciye ulaşmış olup 1900’de de 813 okul, 81276 şeklinde değişmiştir (Koçak,1985:493).

2.2.5.1.3. Yahudi Okulları

İstanbul’un fethinden sonra, sayıları az da olsa Yahudilerin buradaki varlığı devam etmekteydi. Bunlarla birlikte 1492 yılında İspanya ve Portekiz’den gelen Osmanlı’dan sığınma talep eden Yahudiler de İstanbul’a yerleştiler. O dönemde Osmanlı sınırları içerisindeki Yahudilerin hem sayıları hem de önemleri artmıştır. Sonradan gelen Yahudilerin kültür ve eğitim seviyeleri yüksekti. Matbaayı getirmişler ve İstanbul’da çok sayıda okullar açmışlardı. Ancak, Yahudi okullarının İstanbul’a gelişlerinden yaklaşık iki yüz yıl sonra aydın Yahudi zümresi ortadan kalkmış, bunun yerini mutaassıp ve içe dönük bir yapı ele geçirmiştir. Bu sebeplerden, Tanzimat’ın ilanıyla gayrimüslimlere tanınan müsaade ve serbestiden Yahudiler hemen yararlandırılmamışlardır(Koçak,1985:494). Yahudi cemaati devletin resmi okullarına olduğu gibi yabancı ülkelerde Yahudi örgütlerince açılan okullara da ilgi göstermişler, bunun yanı sıra 1854’te ilk Yahudi okulu olan “Musevi Asri Mektebi”ni açmışlardır. Daha sonra 1895 yılında, varlık amacı haham yetiştirmek olan “Şule-i Maarif” adlı bir okulu hayata geçirmişlerdir (Sakaoğlu,2003:88).

Yahudiler, başlangıçta Türkçe ve Fransızca okutulmasına karşı çıkmışlar, daha sonra 1875’te Türkçe, Almanca ve İtalyanca öğretimine de yer vermeye başlamışlardır. Devrin ünlü yazarlarından Ahmet Rasim, Yahudi okulunda Türkçe hocalığına atanmış, Rum ve Ermeni okullarının aksine, Yahudi okulları Türkçe öğretimine daha çok yer vermişlerdir. Bunun yanı sıra diğer azınlıklara nazaran Türklüğe daha çok yakınlık ve ilgi göstermişlerdir (Tekeli ve İlkin,1993:111).

2.2.5.2. Yabancı Okulları

Yabancıların Osmanlı sınırları içerisinde okul açmaları, kapitülasyonlarla başlamaktadır (Topçu,2007:117).Yabancı eğitim kurumları; Osmanlı Devleti’nde

yabancı şahıs veya cemiyetler tarafından kurulan ve Osmanlı Devleti'ni herhangi bir şekilde işleyişlerine müdahale etmediği okullardı. Bu işleyiş biçimini fırsat bilen Yabancılar, Osmanlı sınırları içerisindeki azınlıkları yanlarına çekmeyi başarmışlardı. Böylelikle bu iki cenah birlikte hareket ederek Anadolu'da misyoner okullarının açılmasını ve faaliyetlerinin artmasını sağlamışlardır (Kılıç,2013).

“Bu okulların Osmanlı Devleti için anlamı Osmanlı toplumunda yaşayan halkın çeşitli unsurlarının kendi dillerini, kültürlerini unutmamak için gerçekleştirdikleri eğitimi kurumları demektir. Ancak bu anlam değişip birçoğu siyasi açıdan faaliyet gösteren, Osmanlı aleyhine çalışan kurumlar kavramına dönüşmüştü. Eğitim kurumları olmalarına karşın farklı çabalar içinde olmuşlardı. Osmanlı Devleti açısından Azınlık ve Yabancı Devlet Okulları'nın en önemli faaliyeti tabii ki, Osmanlı aleyhine olan siyasi faaliyetlerdir. Eğitim amaçlı bu kurumların bazıları oldukça yoğun ve etkin bir biçimde siyasi faaliyetler içerisinde olmuşlardır. Temelinde dine (mümin) inanan kazandırmak amacı yatan Misyoner faaliyetlerinin siyasi amaçlı desteklenip ele alınması ve bu okullarda etkin olması bu tip çabaların artarak sürmesine neden olmuştur. Bununla doğru orantılı olarak Yabancı Okul sayısı da artmış sayıyla birlikte faaliyette de artış görülmüştür. Yalnızca Amerikalıların 400 civarında ki 1 okulların bulunması bile çok büyük boyutlardaki artışın çarpıcı bir örneğidir ki diğer devletlerin açtıkları okullar da göz önüne alındığında durumun önemi anlaşılabilir. Üstelik bu okulların Osmanlı topraklarındaki dağılımlarının stratejik açıdan önemli olan yerlerde yoğunlaşması, Yakındoğu, Ortadoğu gibi Dünya siyasetinin kilit noktalarını barındıran bölgelerde toplanmış olması da siyasi amaçlı faaliyetler tezimizi destekler niteliktedir.” (Haydaroğlu, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/293.pdf>).

2.2.5.2.1. Fransız Okulları

İlk defa 1583 yılında Fransızlar tarafından açılan okullar, yabancı okullar içerisinde en çok öğrenciye sahip olanlarıdır. Çeşitli tarikatlara mensup Latin Katolik rahip ve rahibelerin İstanbul'a gelmeye başlamaları; açtıkları okullarında tarikat ayırımına göre eğitim vermelerine sebep olmuş ve bu okulların tamamı Fransız

himayesinde kurulmuşlardır. En eski Fransız Okulu 18 Kasım 1583 tarihli olan ve günümüzde halen eğitimini devam ettiren Saint Benoit Fransız okuludur. Bu okul Osmanlı toplumuna birçok açıdan saldıran Fransız misyoner faaliyetlerinin de hareket üssü mahiyetindedir.

Tanzimat'a girilirken İstanbul'daki Katolik okullarının sayısı 40 dolayındaydı. Arkalarında Cizvit, Kapusen, Lazarist Hıristiyan tarikatlarının bulunduğu bu okullara Tanzimat döneminde yenileri eklenmiş olan bu okullar ilk ve orta öğretim düzeyindeydiler (Sakaoğlu,2003:87).

Fransızların açtığı başlıca öğretim kurumları şunlardır;

- a. Saint-Benoit Fransız Okulu
- b. Saint-Georges Fransız Okulu
- c. Saint-Louis Dil Oğlanları Koleji
- d. Saint-Pierre Fransız Okulu
- e. Notre Dame De Sion Fransız Kız Lisesi
- f. Saint-Pulcherie Fransız Okulu
- g. Saint-Joseph Fransız Okulu
- h. Saint-Esprit Fransız Okulu
- i. Immaculée Conception Fransız Okulu (Haydaroğlu,1993:107).

2.2.5.2.2. İngiliz Okulları

İngilizler, Suriye ve Lübnan'da İngiltere ve İngiliz kiliselerinin himayesinde olan birçok izinli/izinsiz okullar açmışlardır. Bu okulların büyük bir kısmı Lübnan olayları ve isyanları nedeniyle valilerce kapatılmış ancak yeniden açılmaları için başta İngiliz konsolosu Sirelliot ve bölgede faaliyet gösteren Protestan kilisesi derneği tarafından, hem İngiliz hükümeti nezdinde hem de Osmanlı hükümeti nezdinde çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. 1856 Islahat Fermanı'nın bazı hükümleriyle, 1868'de Arazi Kanunnamesi'nde yapılan değişikliklerle yabancılara tanınan imparatorluk toprak edinme hakkını kendilerine yasal dayanak olarak

kullanan İngilizler, bunlara rağmen 1874 yılına kadar Suriye ve Lübnan’da okullarını faaliyete geçirememişler, faaliyete geçtikleri bölgelerde de çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. 1864-1874 yılları arasında İngilizlerin Anadolu’dan daha ziyade Ortadoğu’da faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir (Haydaroğlu,1993:119-120).

2.2.5.2.3. Amerikan Okulları

1830 yılında imzalanan ilk Osmanlı-Amerikan anlaşmasından sonra faaliyetlerini artıran Board örgütü, elde ettiği imkanlarla birlikte misyonerlik hareketlerine de hız kazandırmıştır. Hemen hepsi 1830’dan sonra açılmış olan Amerikan Protestan okulları kısaca “Board Okulları” diye bilinmektedir (Kocabaşoğlu,1985:496).

Bu okulların açılışından sonra misyonerlik faaliyetlerinin merkezi İstanbul’a kaydırıldı. Amerikan misyonerler, bir öğretmenin çok sayıda öğrenciyi eğitmesine olanak veren ve ileri sınıflardaki başarılı öğrencilerin de eğitim kadrosu içinde yer almasını sağlayan bir yöntemle, yeni okullar açmaya başladılar. İlk zamanlar Amerikalı misyonerlerin bu girişimlerine Latin mekteplerinin arkasındaki büyük devletler karşı çıkmışlardı. İstanbul’daki Rum Patrikliği de Osmanlı hükümeti nezdinde itirazlarda bulundular. Ancak, tüm bu itirazlara rağmen 1834’te Beyoğlu Amerikan Kız Ortaokulu ve bunun yanı sıra Bursa, İzmir ve Trabzon’da da yeni okulların hayata geçirilmesine engel olamamışlardır (Kocabaşoğlu,1985:496).

19.yy’ın ikinci yarısından itibaren Amerikan misyoner okulları hızla gelişmiş ve 1848’de 34 misyoner, 7 okul, 135 öğrenci varken 10 yıl sonra 58 misyoner, 38 okul, 363 öğrencinin varlığı kayıtlara geçmiştir. 1870-1885 yılları arasında ise çoğu Doğu ve Güneydoğu Bölgesi’nde olmak üzere bu okulların sayısı artmış, 1875’te 137 misyoner, 244 okul, 6253 öğrenci vardı. 1885’te ise 156 misyoner, 390 okul, 13.791 öğrenci yine kayıtlara geçirilmiştir(Topçu,2007:161-169).

Bu okulların yanı sıra, Osmanlı devletinde Alman, Rus, İtalyan, Avusturalya, Bulgar ve İran okulları da faaliyet göstermişlerdir.

3. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E EĞİTİM SİSTEMİNDE YÖNETİMİ VE DENETİM

Tanzimat'a kadar ki dönemde eğitim yönetimi ve denetim mekanizmasına baktığımızda, öncesinde sade ve gayet nizami olan ancak son dönemlerinde tamamen bozulmuş ve hatta neredeyse yok denecek olan bir yapı olduğu görülmektedir. Dönemin hakim eğitim kurumları medreseler, eğitim yönetimi konusunda başlarındaki ehil kimselere tabi olmakla birlikte şeyhülislama bağlı bir denetim mekanizması ile yönetilmekteydiler. Ancak, zamanla bu kurumların teslim edildiği kimselerin ilmi seviyeleri düştükçe yapı bozulmuş tabiri caiz ise fayda yerine zarar üreten bir hal almıştır. Bu yönetimsizlik ve denetimsizlik, Tanzimat ile gelen çözümlerle giderilmeye çalışılmış ve Tanzimat sonrasında eğitimle ilgili işler nazırlık kademesinde bir yönetim yapısına oturtularak düzenlenmiştir. Yapılan bu düzenlemeler, günümüze kadar ulaşan birçok olumlu sonuç doğurduğu gibi olumluluğu tartışmaya açık bazı sonuçları da beraberinde getirmiştir.

3.1.Eğitim Yönetimi ve Tarihçesi

Eğitim yönetimi, ana hatlarıyla eğitim mekanizması içinde yer alan idareci, öğretmen, öğrenci ve ders araç gereçleri ile eğitime ilişkin mali hareketlerin efektif bir biçimde yönetilmesi sürecidir. Bir diğer deyişle yönetsel uygulamaların eğitim alanındaki boyutlarının tümü şeklinde de ifade etmek mümkündür. (İlgar,2005) eğitim yönetiminin kapsamını aşağıdaki ifadeler dairesinde izah etmektedir:

- a) Eğitim sisteminin amaçlarını planlanan düzeyde gerçekleştirebilmek için çalışan bir meslek alanı,
- b) Genel yönetimin eğitim alanında uygulanma süreci,
- c) Kamu yönetiminin özel bir alanı,

- d) Eğitim örgütlerini belirlenen hedeflere ulaştırmak üzere insan, bilgi ve madde kaynaklarını temin ederek, bunları belirlenen politikalar dairesinde kullanmak,
- e) Eğitim sistemini mevcut kaynakları en etkili bir şekilde kullanarak, önceden belirlenen temel amaçlara ulaşabilmek için yapılan etkinlikler (Ilgar,2005:32-34).

Eğitim Yönetimi kavramı yakın bir geçmişte gündeme gelmekle beraber eğitim yönetiminin kurumsallık kazanması, XX. yüzyıl başlarında mümkün olmuştur. Üniversitelerde bu alanda eğitim verilmesi ve paralelinde eğitim yönetiminin yaygınlaşması 1950'lere rastlamaktadır. Bu yıllarda eğitim yönetimi konusunda toplantılar, konferanslar ve seminerler yapılmaya başlanmıştır.

Yapılan tanımlamalar, eğitim yönetiminin iki boyutlu ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu boyutların biri okul yönetimi diğeri ise sınıf yönetimidir.

3.2.Okul Yönetimi

Okul yönetimi, öğrencinin adaylık süreci ile başlayıp mezun oluncaya kadar olan süreç içerisinde öğrenci beklentilerini ve öğrenciden beklenenleri dengeli bir biçimde yürütme çabasının idaresi olarak ifade edilmektedir. Bu çaba, öğrenci başarısının arzulanan düzeye ulaşmasında ve başarının objektif bir biçimde ölçülebilmesiyle doğrudan ilişkilidir (Taymaz,1986:117). Okul yönetiminin amacı, eğitim örgütünü, belirlenmiş olan eğitim politikaları çerçevesinde ve kurumun amaçları doğrultusunda yaşatmak ve faaliyetlerin sağlıklı bir biçimde devamlılığını sağlamaktır.

Okul yönetimi aşamalarını akademik ve idari olarak tanımlayabilmekle birlikte, akademik konular eğitim ve öğretimin işleyişi ile ilgili hususları kapsamakta, yanı sıra öğrenci ve öğretmenlerle ilgili hususları düzenlemektedir. Okulun fiziki durumu, mali konular, ihtiyaçları, memurların idaresi vb. hususlar ise idari konuları teşkil eder (Ilgar,2005:92).

3.3.Sınıf Yönetimi

Sınıf Yönetimi, okul yönetiminden sonra eğitim yönetiminin önemli bir parçasını oluşturur. Sınıf yönetiminin iyi bir şekilde yerine getirilmesi, eğitimin genel yönetimindeki sorunları ve aksamaları da minimuma indirecektir.

Eğitimin amaçlarına ulaştırılabilmesi için sınıftaki kaynakların ve zamanın etkili ve verimli bir şekilde yönetilmesine “*sınıf yönetimi*” denilmektedir. Öğretmenin fonksiyonu yalnızca eğitim vermekle kalmayıp, aynı zamanda sınıfın yönetimi de öğretmenin görevleri arasındadır. Öğretmen sınıf yönetiminde, öncelikle dersin anlaşılması için uygun bir ortamın oluşmasını temin etmeli ve düzen konusunda istikrarı sağlamalıdır (İlgar,2005:160).

3.4. Tanzimat’ın Günümüz Eğitim Sistemine Etkileri

Tanzimat’ı gündeme getiren hususların hemen hepsi askeri yapıya ilişkin gereklilikler olmasına karşın eğitim alanında yapılması gereken yenilikler; her ne alanda yenileşme hareketlerine gidilirse gidilsin eğitimsiz bir sonuca ulaşılmayacağı gerçeği kabul görmüştür. Böylelikle Tanzimat, bir anlamda eğitim hamlesi olarak hayata geçmiştir.

Hayata geçirilen eğitim alanındaki yenilikler, sürekli geliştirilme ihtiyacı dairesinde iyileştirilmiş ve günümüz eğitim sistemine temel teşkil eden uygulamalar hayata geçirilmiştir. Dönemin gereklilikleri üzerine 18. yüzyılın sonlarına doğru, donanmaya ve orduya teknik subay yetiştirmek üzere deniz ve kara mühendishaneleri açılmıştır. Bu okulları, 19. yüzyılın ilk yarısında açılan askeri tıp okulları ve Harbiye Mektebi takip etmiş, ikinci yarıdan itibaren de sivil okullar hayata geçirilmiştir. Bu okullar devlet hizmetinde çalıştırılacak ormancı, madenci, idareci, hekim ve mühendis gibi elemanları yetiştirmek amacıyla kurulmuşlardır. 1860’larda Darülfünun kurulması düşüncesi gündeme gelmiş ve 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yasal dayanağı oluşturulmuştur. Darülfünun kurma

konusunda 1863, 1870 ve 1874'te yapılan 3 girişim kısa ömürlü olmuş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sonunda 1900'deki 4. girişim kalıcı olmuş ve biçim değiştirerek günümüze kadar ulaşmıştır (Dölen,2009:3).

Tanzimat'la gelen eğitim alanındaki yenileşme hareketleri, beraberinde birçok yeni okulu da getirmiş ve milli eğitimin temellerini atmıştır. Bu yenilikler belirli bir sıraya riayet edilerek hayata geçirilmiş ve aciliyet arz etmesinin yanında dış tepkiler de dikkate alınarak işe ortaöğretimden başlanmıştır. Bu bakımdan Tanzimat devrinde ilk, orta ve yükseköğretim için atılan önemli adımlar neticesinde, ilk, orta ve yüksek öğretim hatta mesleki ve teknik eğitimin de temelleri atılmıştır (Baykal,1953:31).

Tanzimat Dönemi'nde, batıdaki düşünsel ve teknolojik gelişmelere karşın eğitimin çağdaştırılmasının gerekliliği ciddi tartışmaların odağı olmuştur. Tanzimat etkisinde yaşanan eğitim reformları Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam etmiştir (Özdemir,2003:99). Halen günümüzde dahi gelişen teknoloji ve yaşanan bilgi çağının getirisi olarak eğitimde her zaman reform ihtiyacı olduğu gerçeği çok büyük ölçüde kabul görmektedir.

Tanzimat reformları için yapılan eleştiriler; dışarıya karşı gösterişten ibaret şeklinde olsa dahi eğitim alanındaki sonuçlarının, ülke eğitiminin yeniden yapılandırılmasında önemli mihenk taşlarının varlığı tartışılmazdır. Geç kalınmış olmasının neticesi olarak Osmanlı'nın çöküşünü engelleyememiş ancak 20. Yüzyıl Türkiye'sinin oluşumunda büyük yararlar sağlamıştır. Sosyal, siyasal ve ekonomik mekanizmalarda devrim niteliğinde sonuçlar üreten Tanzimat, sorumluluk ve karar yeteneğine sahip nitelikli bir idareci zümrenin yetişmesinde önemli rol oynamıştır.

Tanzimat'ın eğitim alanında ortaya koyduğu en önemli sonuçlardan birisi de bakanlık düzeyinde bir milli eğitim teşkilatının kurulmasıdır. 17 Mart 1857 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezareti adında kurulan bu teşkilat ile Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında önemli bir adım olarak nitelendirilmelidir. Ülke'de yeni açılan

okullar ve bir kısım eğitim/kültür kurumları bozulmalara uğramış bir yapının vicdanına terk edilmekten kurtarılmıştır.

Tüm bu olanların yanı sıra yüksekokulların açılması hem ders kitabı ihtiyacını doğurmuş hem de bu ihtiyaca binaen ders kitaplarının üretilmesini sağlayan bir yapıyı teşkil etmiştir. Bunun hatırı sayılır yansıması da 1797’de kurulan Mühendishane Matbaası’dır. Diğer yandan 1. Dünya Savaşı yıllarında Maarif-i Umumiye Nezareti “Telif ve Tercüme Kütüphanesi” adıyla bir yayın dizisi başlatmış ve çok sayıda kitap yayınlanmasını sağlamıştır. Bu atılımların sebep olduğu gelişmeler, Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmış; başta İstanbul Üniversitesine dönüştürülen İstanbul Darülfünun olmak üzere, Yüksek Mühendis Mektebi ve Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi gibi okullar kayıtlı yayınlar çıkarmaya başlamışlardır. 1933’de İstanbul Üniversitesi kurulunca, ders kitapları ağırlıklı olmak kaydıyla “İstanbul Üniversitesi Ana İlim Eserleri” adı altında bir çeviri dizisi yayınlanmıştır. Bunların dışında, Tanzimat ile açılan okullar ve bugünkü durumları için aşağıdaki örnekleri vermek mümkündür (Dölen,2009:4-7):

- 1827’de açılmış olan Tıphane ve Cerrahane’nin birleştirilerek yeniden yapılandırılarak, Fransızca öğretim yapan ve Osmanlı’nın ilk modern tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane kuruldu. Bu okul bünyesinde orduya eczacı yetiştirmek üzere bir de eczacı sınıfı açılarak Türkiye’de eczacılık eğitiminin temelleri atılmış oldu. Okulun öğretim dili 1870’de Türkçe’ye dönüştürülmüş ve 1909’da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ile birleştirilerek Tıp Fakültesi adını almıştır. 1912’de Darülfünun’a bir şube olarak bağlanan okul, 1933’te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’nin temeli olmuştur. Bu fakültenin günümüzdeki devamı İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi’dir ve halen eğitimine devam etmektedir.

- Tophane Mekteb-i Harbiyesi, günümüzde Topçu Harp Okulu olarak eğitim vermeye devam etmektedir.

- Orduya veteriner yetiştirmek amacıyla 1842 yılında Prusyalı askeri veteriner hekim Godlewsky’nin önderliğinde, öğretim süresi 3 yıl olan veterinerlik eğitimi

başlatılmıştır. İlk dönem öğrencisi olan 12 kişi bu okuldan 1945'te mezun olmuşlardır. Bu eğitim 1848'de baytar sınıfı olarak Mekteb-i Harbiye'nin içine alınmış ve 1905'ten sonra da Tıbbiye'ye bağlanmıştır (Erk,1959:81).

- Kırım Harbi sonrasında ülkede ormancılığı teşkilatlandırmak adına 1857'de Fransa'dan getirilen M. Louis Tassy idaresinde iki yıllık eğitim veren orman mektebi hayata geçirilmiştir. 1862'de kısa bir süre ara verildikten sonra 1865'te yeniden öğretime başlamış, 1880'de ise Maadin Mektebi ile birleştirilerek Orman ve Maadin Mektebi halini almıştır. Daha sonrasında bu mektep, 1895 yılında 1893 yılında açılmış olan Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi'ne katıldı (Saatçioğlu,1951:1).

- Tanzimat'ın uygulanması için gerek duyulan sivil yöneticileri yetiştirmek amacıyla ilk sivil yükseköğretim kurumu olan Mekteb-i Mülkiye açıldı. Bu okul varlığını kesintisiz sürdürerek Cumhuriyet döneminde Siyasal Bilgiler Okulu adını aldı ve 1946'da kurulan Ankara Üniversitesi'ne Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak katıldı.

- İlk Darülfünun girişimi serbest derslerle başladı. Çemberlitaş'daki binasının 1865'te bütün araç gereç ve kitaplarıyla birlikte yanması üzerine kapatıldı. Son olarak 1900'de Darülfünun-ı Şahane adıyla yeniden açıldı. 1909'da Darülfünun-ı Osmani adını aldı. 1919'da yapılan düzenleme ile bilimsel ve idari özerklik tanındı. 1924'te İstanbul Darülfünun'u oldu. Bugün İstanbul Üniversitesi olarak eğitimine devam etmektedir (Akyüz,2000:177,222).

- Üçüncü darülfünun girişimi olarak Galatasaray'daki Mekteb-i Sultani içindeki Darülfünun-i Sultani açıldı. Hukuk, mühendislik ve edebiyat şubelerinden oluşan bu okul da varlığını sürdüremeyerek 1882'de kapandı (Dölen,2009:5-6). Ancak, gelecek dönemler için bu okul ve benzer şekilde kapanan diğerleri, tecrübî birer eylem olmuş ve bunlardan alınan dersler, daha iyi okullar için ışık tutucu olmuştur.

Tanzimat ile hayat bulan okullar ve eğitim teşkilatı Türk eğitim sisteminin hem başlangıcı hem de temelini teşkil etmektedirler. Günümüzde dahi birçok önemli

eğitim kurumumuzun geçmişi Tanzimat'ın izlerini taşıtmaktadırlar. Zorunlu ilköğretim, yeni öğretim metotları, yabancı dil eğitimi, kızların okutulmasının teşviki, öğretmen okulları, meslek okullarının hayata geçirilmesi, halk eğitimi ve günümüze kadar uzanan eğitim disiplini gibi birçok konu Tanzimat'la hayat bulmuş ve günümüz eğitim sistemine temel teşkil etmişlerdir (Sakaoğlu,2003:93).

3.5. Tanzimat Dönemi Eğitim Bilimleri ve Öğretim Yöntemlerindeki Gelişmeler

Tanzimat Dönemi'nde eğitim, bir bilim olarak görölmeye başlamış, bu alanda kitaplar ve makaleler yazılmıştır. Selim Sabit Efendi'nin 1870' te Takvim-i Vakayi' de çıkan "İlm-i Terbiye-i Etfâl" isimli yazısı, bu alanda hatırı sayılır gelişmeler içerindeki kapsamlı çalışmalardan birisidir.

Tanzimat ile gelen yenileşme hareketleri, eğitim yapısı ve içeriğinde değişiklikler meydana getirdiği gibi yürürlükte olan yöntemlerin de bu yeniliklere uygun hale getirilmesini de sağlamıştır.

3.5.1. Eğitim Bilimlerindeki Gelişmeler

Eğitim bilimleri alanında hissedilen gerekliliklere binaen atılan adımların hiç şüphesiz önem arz edenlerine örnek olarak Ziya Paşa'nın, pedagoji tarihinde devrim niteliği taşıdığı kabul edilen J.J. Rousseau'nun "Emile" adlı pedagojik eserini Türkçe'ye çevirmesi verilebilir. Bir ocuğun eğitimine ilişkin yazılan bu kitap, muhtevası bakımından bir çocuğun doğumundan 25 yaşına kadar olan eğitim sürecini kapsaması ve alışılagmağ yöntemlerin ötesinde gereklilikleri kapsadığı için pedagojik eğitim açısından önemli görölmüş ve geleneksel eğitim sistemi ise bunu tehdit olarak algılamıştır. Bu nedenle bu eser, yayımlandıktan sonra kilise tarafından toplattırılmış, yazar da ölkeden kaçmıştır. Yaşanan bu süreç, genel olarak eğitim üzerindeki bağnaz yapıların, etkisini kaybetme kaygısına bir örnek teşkil etmekle birlikte, eğitim yönetiminin gelişiminin neden uzun süreçlere yayıldığına da bir işaret teşkil etmektedir. Ziya Paşa, kitabın önsözünü yayınlamış ancak çevirisini yayınlamamıştır. Buna rağmen, böyle çok radikal bir eserin o dönem için

Türkçe'ye kazandırılması gayreti, gelişen eğitimci zihniyetin varlığına işaret etmesi bakımından önem teşkil etmektedir (Sakaoğlu,2003:504-505).

Eğitim bilimi; yaşanan nitelikli eğitimci ihtiyacına bağlı olarak kendini göstermiş ve aşama aşama öğretmen okullarında hayata geçirilmiştir. Tanzimat döneminde, Ahmet Cevdet Efendi tarafından 1851'de yayınlanan nizamnâmesi ile gündeme gelen “Usûl-i İfâde ve Talim”adındaki ders, öğretmen okullarında öğretmenlik mesleğine ilişkin özel bir mesleki ders niteliği taşıması bakımından çok önemlidir. Nitekim günümüzde, atılan bu adımların devamı sayılabilecek mahiyetteki dersler, eğitim bilimleri alanında okutulmakta ve bu paralelde öğretmen yetiştirilmektedir.

Ancak, sonraki yıllarda, öğretmen okullarında öğretmen adayları için zaruri olan pedagojik formasyon dersleri ihmal edilmiş; bu durum Münif Paşa tarafından ehemmiyetle gündeme getirilmiş ve 1862 yılında çıkartılmaya başlayan “Mecmua-i funûn” adlı dergide yayınlanan “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” başlıklı yazısında öğretmen olacıklara pedagojik formasyon meselesine dikkatleri çekebilmiştir (Özcan,1992:441-469).

Pedagoji dersi olan “Usul-i Tedris” dersi, 1869 Nizamnâmesinde Darü'l-muallimât programında “Usûl-i Talim” olarak düzenlenmiş ve1878'de de Darü'l-mualliminlere tam anlamıyla pedagojik ders koyulmuştur (Özcan,1992:441-469).

3.5.2. Öğretim Yönetimindeki Gelişmeler

Tanzimat döneminde, ilköğretimde medrese usulünden gelen geleneksel öğretim modeli olan bireysel öğretim uzunca bir müddet geçerliliğini devam ettirmiştir. Buna göre; her çocuk ayrı ayrı öğretmenin önüne giderek dersini okur, sonra da yerine dönerek dersini tekrar ederdi. Yeni dersin nereye kadar olduğunu belirtmek için öğretmen kitaba balmumu parçası yapıştırırdı ki bu nedenle o dönemde buna “balmumu yöntemi” de denmektedir (Akyüz,1994:501-513).

Günümüzde bu usul, kısmen de olsa; medreselerin devamı olarak algılanan mahalle yaz Kur'an kurslarında varlığını devam ettirmektedir. Balmumu yerine daha farklı yöntemler mevcut olsa da öğretim sistemi olarak her öğrenci hocanın önünde dersini vererek yeni dersini alır ve yerine dönüp yeni dersinin okumasını yapmaya başlar. Bu da, içerik ve usul olarak medreselerin günümüz yansımalarına bir örnek teşkil etmektedir. Hatta Anadolu'da 1990'ların sonuna kadar halk dilinde bu dini eğitim verilen yerler, medrese olarak anılmaktaydı.

Eğitimde yaşanan yenilikler, beraberinde yenilikçi eğitimciler doğurmuş ve bu eğitimciler yeni görüş ve yöntemler için çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu bağlamda 1869 Nizamnâmesi'nde ele alınmış olan, okula kabul-kayıt, öğretim ortamına ilişkin yeni düzenlemeler ve beraber sınıf ve şube sistemi oluştu (Akyüz,1994:509).

Tanzimat döneminde geleneksel "Ezbere dayanan öğretim" yöntemi devam ederken, bunun yanında "Kitabi ve takriri öğretim" yöntemi de uygulanmaya başlamıştır. Nitekim Selim Sabit Efendi, konunun öğretmen tarafından anlatılması ve öğrencinin yazarak not tutmasının yararına işaret etmekteydi. Böylelikle, günümüzde geçerliliği olan ve faydası her zeminde kabul görmüş olan not tutma yöntemi eğitimde yer almaya başlamıştır (Akyüz,1994:509).

1869'dan sonra Tarih, Coğrafya, Hesap gibi dersler okutulmaya başlandıktan sonra kara tahta gereklilik arz eden bir eğitim materyali halini aldı. 1870'lerde usûl-i cedit hareketine paralel olarak sıbyan okullarında yeni eğitim araçları kullanılmaya başlanmış, ancak yine medrese usulünce diz çökerek minderde Kur'an okumak yerine, sırada bacak sallayarak okunacakmış şeklinde sert eleştiriler almıştır. Aynı yıllarda Selanik'te de usûl-i cedit'i yaymaya çalışan Şemsi Efendi, okuluna sıralar, kürsü ve kara tahta yaptırmış, bunları ortada öğretmen için boşluk bırakacak şekilde iki taraflı yerleştirmiştir. 1847 Talimatıyla da "Taş tahta" resmen okullara girmiş ve kara tahta ise daha ziyade rüştiyeler de kullanılsa da 1870 sonrasında sivil okullar da da yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Akyüz,1994:509).

Tanzimat dönemi eğitimcileri, “usûl-i savtiye” denen ve harflerin doğrudan okutan yöntemin benimsenmesini istemişlerdir. Örneğin “ce” şeklinde okunacak harf doğrudan okunmalı, hemen kelime tamamlanmalıdır. Usûl-i Savtiye Yöntemi usûl-i cedit denilen, Tanzimat eğitiminin kolaylaştırılıp modernleşmesi çabalarının temel ilkelerindedir. Maârif Nezâreti bu yeni sistemin yaygınlaşması için gezici öğretmenlerle Vilayet Maârif Müdürlerinin çalışmalarını emretmiştir (Sakaoğlu,2003:91-92).

Selim Sabit Efendi'nin 1870'de ilkokul öğretmenlerine yol gösterici olarak yazdığı “Rehnûmâ-yı Muallimin” adlı eseri, sıbyan mektebi öğretmenlerini o zaman için eğitim-öğretim yöntemleri konusunda aydınlatma amacı gütmektedir ve alanında yazılan ilk kitaplardandır. Buna göre öğrenciler, önce kelimeleri ve atasözleri gibi cümleleri öğrenmeli, daha sonra Kur'an-ı Kerim'e başlamalıdır (Akyüz,1994:187).

Rehnûma-yı Muallimin'de ilk okuma yazmadan sonra, tek taraflı bir öğretim değil de iki taraflı; öğretmenden sonra öğrencilerin de konuyu anlatması ve soru-cevap yönteminin uygulanması gerekliliğinin ve faydasının üzerinde durulmaktadır. Gerek Tarih gerekse diğer derslerde Türkçe eğitiminin üzerinde özenle durulması da gerekliliği ifade edilen bir diğer husustur (Akyüz,1994:187).

3.5.3. Disiplin Anlayışı ve Ödüllendirmedeki Değişmeler

Türk eğitim tarihinde dayanın yalnız ceza maksatlı olmayıp, çalışmaya teşvik kabilinden korkutma amaçlı kullanıldığı da görülmektedir. Öğretmenlerimiz ve halkımız, dayakta, sadece cezalandırıp sindirici değil, akıllandırıcı terbiye edici başarılı kılıcı bir özellik görmüşlerdir. Nitekim, okula kaydettirilen bir öğrenci için velisinin “eti senin kemiği benim” ifadesini kullanması, hem öğretmene olan itibarı hem de toplumsal olarak bu noktadaki dayağa bakış açısını ifade edebilmektedir. Kaldı ki, 1990'ların sonuna kadar velinin öğrencisi için öğretmen dayasının kötü olmadığını düşünmesi yine toplumda yer alan “öğretmenin/hocanın vurduğu yerde gül biter” tabiriyle de çıkarsanabilecektir.

Dönem itibariyle dayağın en yaygın ve uygun biçimi falaka idi. Bir öğretim yöntemi olarak önümüze çıkan falaka, öğrenci yere yatırılıp, ayakları sicim ile sopaya sabitlendikten çıplak tabanına, öğretmen tarafından uygun görüldüğü miktarda vurulmak suretiyle uygulanırdı. Olaya iyi tarafından bakmak istenirse, kötü söz, rencide ve öğrencide hasar oluşturabilecek bir uygulamadansa, acı hissettirecek mahiyette kalıcı zararı olmayan bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Günümüz öğrenci profili ve öğrenci-öğretmen ilişkileri göz önüne alındığında, dönemin uygulamalarının fayda ya da zararının kat'i surette tartışılması gerektiği kanaatindeyiz.

Ancak, bu yöntemin de dönem ve içerik itibariyle elbette ki insani olmaktan uzak olması düşüncesiyle, 1847 Talimatnamesinde falaka yasaklanmış hocalara şöyle talimat verilmiştir. “

Hoca tembel ve suçlu öğrenciye somurtacak, gerekirse azarlayacak, ayakta durma cezası verebilecek, bedeni hizmetlerde kullanabilecektir. Ancak çok gerekli durumlarda velinin izni ile ‘yasemin çubuğu veya yaban asması’ gibi yumuşak değneklerle çocuğun nazik olmayan yerlerine vurulabilecektir. Çalışkan, başarılı iyi ahlaklı çocuklar ise yerlerinden kaldırılıp, daha yüksekte olan kendi minderinin yanında oturtacaktır. Onu yüksek sesle övecektir”. (Koçer,1991:60-62).

Yine talimatnamede ceza konusunda; tembih, nasihat ve uygun dille takdir dışında ayakta tutma, teneffüse çıkarmama gibi cezalar öğütlenir. Selim Sabit Efendi dayağa kesinlikle karşı olup, “*öğretmen cezaya layık öğrenciye hemen değil hiddeti geçince cezalandırılmalıdır. Kimin yaptığı bilinmeyen bir suçtan tüm sınıfa ceza verilemez.*” (Akyüz,2000:189). İfadesiyle de uygun yönetime işaret etmektedir.

3.6. II. Meşrutiyet Dönemi Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler

Osmanlı Devleti parlamenter yapıyla ilk kez 1876’da tanışmış, yaşanan bu tanışma Genç Osmanlılar’ın açık bir zaferi olsa da çok uzun süreli olamamıştır. Kanun-i Esasi’nin 113. Maddesine göre Sultan II. Abdülhamid meclisi tatil etmiş ve anayasayı rafa kaldırmış, muhalif kanada karşı önlemler almıştır. Kısa bir süre

yeraltına inen muhalefet “İkinci Jöntürk Hareketi” olarak yeryüzüne yeniden çıkmış ve meşruti yönetimi tekrar kurmak adına faaliyetlere başlamışlardır.

3.6.1. II. Meşrutiyet’in İlanı (23 Temmuz 1908)

1889 yılında Askeri Tıbbiye öğrencilerinden Abdullah Cevdet, İshak Sukuti, Mehmed Reşid ve İbrahim Temo tarafından kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti, aynı yıl Paris’teki Jöntürklerin lideri Ahmet Rıza Bey’in teklifi ile “Osmanlı İttihad ve Terakki” Cemiyeti adını almıştır (Birinci, 1988:403). 1902 yılında Paris’te toplanan Jöntürk Kongresinde Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin tarafları fikri olarak ayrılık göstermişler ve çoğunluk milliyetçi/pozitivist Ahmet Rıza’nın tarafında görüş belirtmişlerdir. Bununla birlikte 1906 yılında Selanik’teki 3. Ordu mensubu subaylar hemen hemen aynı amaçlar doğrultusunda “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” adı altında faaliyete başlamışlardır. (Akşin, 1980:57).

Paris grubunun bu cemiyetle ilişki kurması ve birleşme teklif etmesiyle 1907’de birleşme gerçekleşmiştir. II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinde önemli etkisi olan İttihad ve Terakki Cemiyeti hem Rumeli’de, hem de Anadolu’da sivil ve askeri bürokrasiyi örgütleyerek mevcut rejime karşı mücadele etmek ve bu rejimi değiştirmek için çalışmalar başlatmışlardır (Çavdar, 1991:28).

Şüphesiz ki 1908 Devrimi tek bir nedene bağlanamayacak kadar karmaşık bir olaydır. II. Abdülhamid döneminde başlayan ve ustaca yürütülen uluslararası denge siyaseti yüzyılın sonlarına doğru ciddi sıkıntılarla karşılaşmış ve devlet büyük güçlerin etki alanına girmiştir (Kansu, 2001:33).

Bu süreçte sıkıntılarla boğuşan Osmanlı Devleti’nin karşılaştığı ilk ciddi sorun Makedonya meselesidir. Büyük güçlerin baskısıyla imzalanan 1878 Ayastefanos ve Berlin Anlaşmalarıyla Vilayet-i Selâse adı verilen ve Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden oluşan Makedonya’da sözüm ona reforma gidilmiş ve reform bölgenin huzuru bir yana, etnik milliyetçiliğin fitilini ateşlemiş ve Bulgar, Rum, Sırp ve Ulah çeteleri Makedonya’yı kaos bölgesi haline getirmişlerdir. Özellikle Bulgarların çıkarmış oldukları isyanlar ile bölge uluslararası kamuoyunun

gündemine girmiştir (Adanır,2001:208-215).Hâlihazırda Avrupalı devletler burada bulunan komitaları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmakla kalmamış, para, silah ve cephane yardımı yaparak yandaş olabilecek çetelere koruma sağlamışlardır (Shaw,2004:259).

Bölge üzerinde emelleri olan Rusya ve Avusturya, Mürzsteg Sarayında bir araya gelmişler ve Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Franz Josef ile Rus Çarı II. Nikola Makedonya’da 9 Ekim 1903 tarihinde Osmanlı Devleti’ne tebliğ edilen ve “Mürzsteg Programı” olarak tarihe kaydedilmiş olan kendi kontrollerindeki bazı ıslahatların yapılmasını kararlaştırmışlardır. Buna göre Osmanlı kolluk güçlerine danışmanlık yapmak üzere, büyük devletler bölgeye jandarma subayları göndereceklerdi ve bu durum açık bir şekilde Osmanlı hâkimiyet haklarına tecavüz demekti. Söz konusu program barışı sağlamak bir yana ihtilal sürecine büyük bir katkı yapmıştır (Alkan,2009:139).

II. Meşrutiyet’in ilanını hızlandıran bir diğer olay da Reval Görüşmesi’dir. Makedonya’daki durumun giderek içinden çıkılmaz bir hal alması üzerine Rus Çarı II. Nikola ile İngiltere Kralı VII. Edward, 9-12 Haziran 1908 tarihinde bu sorunu görüşmek üzere Reval’de bir araya gelmişler ve bu buluşma Jöntürkler arasında bomba tesiri yapmıştır. “Reval’de Osmanlı’nın parçalanmasına karar verildi” şeklinde haberler yayılmış ve akabinde devletin parçalanma ihtimalinin kendini göstermesi üzerine İttihad ve Terakki Partisi bu duruma engel olma düşüncesiyle ihtilal sürecini hızlandırmışlardır (Kara1,1999:26).

Haziran ayında meydana gelen ve Meşrutiyet hareketinin dönüm noktalarından birisi olan; Avusturya- Macaristan İmparatorluğu Manastır vilayeti dâhilinde bir demiryolu hattı döşemek için 1908’ baharında harekete geçmiş olmasıdır. Yine ihtilal yanlılarınca yayılan dedikodularla II. Abdülhamid köylülerin elinde bulunan bu toprakları Avusturya-Macaristan hükümetine peşkeş çekeceği yönünde kamuoyu oluşturulmuş, halkın ihtilale tepkisinin ihtilal yönüne çekilmesi sağlanmıştır. Reval görüşmelerinin de böyle bir ortamda vuku bulması gerilimi tırmandırmıştır. Yaşanan benzer olaylar ve kışkırtmalar ardından Arnavutlar

silahlanmışlar ve çıkan olayları bastırmak için Kosova Valisi olan Mahmut Şevket Paşa, Üsküp'te bulunan jandarma birliğinin başına Galip Bey'i atamıştır. Ancak, Galip Bey, İttihad ve Terakki üyesi olduğundan olayları ihtilal lehinde kullanma girişimlerine yönelmiştir. Rumeli'deki Arnavutları ikna için "*yabancı müdahalelerinin son bulması için meşrutiyetin yeniden tesis edilmesi gerektiğini*" söylemiş ve kısa sürede Arnavutlar, meşrutiyet taraftarı olmuşlardır. İttihad ve Terakki üyeleri bu olaylardan hemen sonra harekete geçerek meşrutiyetin ilanının bir an evvel yapılması için karar almışlardır (Artunç,2008:73-74), (Karal,1999:35-37).

Bunların yanı sıra, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın getirdiği masraflar neticesinde devletin iktisadi dengelerinin bozulması ve etkileri, Kastamonu'da belediye seçimleri sırasında ilki yaşanan isyan hareketleri, Kastamonu'daki olaylardan sonra çıkan ve en etkililerinden olan 1906-1907 tarihlerinde Erzurum'da İktidarın mali bir temini için koyduğu "Hayvânât-ı Ehliye" ve "Vergi-i Şahsiye" vergilerinin sebep gösterildiği halk isyanı, (Kansu,2001:44-50), (Alkan,2009:162-165). Trabzon'da halk tarafından yapılan gösteriler neticesinde Vali Reşad Bey'in görevden alınması ve takip eden Haziran ayı sonlarında Bitlis'te başlayan ve bir polis komiserinin öldürüldüğü ayaklanma ve İttihat Terakki'nin bu olayları yurtdışında ihtilal için malzeme etmeleri ve benzer bir çok nedenden ötürü sıkıntılar ayyuka çıkmıştır. Tüm bunları ihtilal ile sonuçlandıran olay ise Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkması olayıdır (Karal,1999:27-28).

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi başta İstanbul olmak üzere tüm imparatorluk coğrafyasında büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Sanki devletin üzerindeki tüm kara bulutlar dağılmış, Müslim-Gayrimüslim herkes bir araya gelmiş, Rum, Bulgar, Ermeni, Ulah, Türk, Arap ve benzeri tüm etnik gruplar "hürriyet, adalet ve eşitlik" nidalarıyla sokakları doldurmuşlardır. Balkanlarda komitacılık faaliyetlerinde bulunan Bulgar ve Rum çeteciler akın akın şehirlere inmişler, silahlarını bırakarak zafer nidaları atmışlardır.

3.6.2. II. Meşrutiyet'in Getirdikleri

1908 Devrimi, modern Türkiye tarihinde ilk defa olarak meşrutî monarşinin kurulduğu, hükümetin yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumlu olduğu ve dolayısıyla mutlakîyetçi monarşinin ve mutlakîyetçi monarşiye hizmet eden sivil ve askeri bürokrasinin gücünün siyasal süreçten dışlanmaya çalışıldığı bir dönemdir (Kansu,2001:1).

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin lokomotif vazifesi gördüğü bu olaylar neticesinde hayata geçirilen meşrutî yönetim beraberinde bir dizi sorunları da getirmişti. Özellikle sevinç havası dağılmaya başlayınca İttihad ve Terakki üyeleri gerçeklerle yüzleşmeye başladılar. Şurası bir gerçektir ki cemiyet üyeleri amaçlarına ulaşmış ve meşrutî yönetimi ilan ettirmeyi başarmışlardı ama ne önlerinde uygulayacakları bir program ne de kullanabilecekleri sivil bürokrasi vardı. Kadroları küçük rütbeli subaylardan ve kıdemsiz memurlardan oluşmakta ve devlet adamlığı vasfını taşıyan, akil bir üyeleri bile bulunmamaktaydı. Yönetimi bu nedenlerle tam olarak eline alamayan İttihatçılar, perde arkasından merkezi iktidar üzerinde baskı kurup, istediklerini yaptırıyorlar, ancak olumsuz bir durum yaşandığında da sorumluluğu direkt merkezi iktidara atıyorlardı (Mardin,2007:24).

Bu sebeplerle meşrutî yönetimin ilan edildiği ilk dönemlerde tutarsız ve amaçsız bir politika izlemeye başlamışlar ve bu süreçte dış politikada yaşanan bazı gelişmeler de arka planda kalmayı isteyen cemiyeti sıkıntıya sokmuştur.

Meşrutiyet idaresi altında devletin büyük bir itibar kazanacağını ve bu şekilde var olmaya devam edeceği yolunda propaganda yürütülmüş; 1908'in sonrasında yaşanan olaylarla bu beklentiler doğrulanır gibi olmuştu. Büyük devletlerin Makedonya programından geri adım atmaları ve bölgeye konuşlandırılan jandarmaların geri çekilmesi iyimser havayı perçinlemiştir. Ancak, çok geçmeden Bulgarlar'ın 5 Ekim'de bağımsızlıklarını ilan etmeleri, ertesi gün Avusturya-Macaristan, yönetimi kendisinde olan ancak Berlin Anlaşmasıyla hukuken Osmanlıya bağlı olan Bosna-Hersek'i ilhak etmeleri ve 6 Ekim'de Girit'in

Yunanistan'a bağlandığının açıklanması bu iyimser havayı bir anda karartmıştır (Mardin,2007:26).

Dış politikaların oluşturduğu bu etkileri fırsat bilen meşrutiyet karşıtları da bu durumu fırsat bilerek meşrutiyet bir propaganda hareketi başlatmışlardır (Akşin,1980:91,92).

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin vaat ettiği hürriyet ortamı bir çok toplumsal adalet unsurunun yanı sıra eğitim hakkını öngörmekteydi. Programları olarak lanse ettikleri sosyal adalet ve bileşenlerini hayata geçirmek isteyen cemiyet ileri gelenleri, eğitim konusuna daha ehemmiyetle vurgu yapıyorlardı. Bunun üç nedeni vardı: Birincisi, Devr-i Sabık olarak nitelendirdikleri istibdat döneminde eğitimin örgütlenişi, öğretmenleri, bütçesi, amacı, felsefesi, mekteplerin niceliksel ve niteliksel özellikleri kısacası tüm eğitim yapısını kapsayan bir hoşnutsuzluk ve eleştiri politikası yürütülmüştü. İkinci neden ise cemiyet için daha hayati bir önem arz ediyordu. İttihat kadrolarının zayıflığının gündeme getirdiği; kendilerini ayakta tutacak kadrolara ihtiyaç duydukları için süratle bu ihtiyacı giderecek insan yetiştirmek zorundaydılar. Bunun yanı sıra II. Meşrutiyet'in ilanında halk desteği de tam anlamıyla sağlanamamıştı; İttihad ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet'i ilan ettiren güç olarak görülüyor olsa da, İmparatorluğun Anadolu ve Arap coğrafyasındaki tebaası II. Meşrutiyet'i padişahın bir lütfu olarak değerlendirmekteydiler. Bu sıkıntının izahını sağlayacak olan ve halka ulaşabilecek en kolay yol mekteple dolayısıyla eğitimdi (Madin,2007:26-27).

Bunlar haricinde üçüncü bir neden daha vardır ki o da, meşrutiyeti ilan ettiren kadronun Fransız İhtilali'nin getirdiği evrensel değerlerden derinden etkilenen kimselerden oluşmasıdır. Bu aydın ve sivil bürokrasi mensubu kimseler, devletin yıkılmaktan kurtulması için gerekli materyalin eğitilmiş insan gücü olduğu görüşünde birleşmişlerdir (Akşin,1980:93).

3.6.2.1. II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler

Gelişme, bir durumdan bir başka durma doğru dönüşümü ifade eder ve bu anlamıyla olumlu bir çağrışımı içinde barındırır. II. Meşrutiyet dönemi eğitim sistemi elbette ki birçok açıdan önceki dönemlerden farklılıklar taşımaktadır. Genel olarak bu dönem eğitimi, tam bir sistem oluşturulmadığı ve öne sürülen düşüncelerin o dönemde tam anlamıyla hayata geçirilemediği ve en önemlisi de devletin sürekli savaşlarla uğraşmış olmasından dolayı “bocalama ve duraklama” seneleri olarak adlandırılır (Ergin,1977).

Aytekin (1991), 10 Temmuz 1908 tarihinden Nisan 1909 tarihleri arasında kapsayan bir değerlendirme yapmış ve bu 10 aylık döneme “Eğitimde Kararsızlık” devri adını vermiştir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra basın yayın organlarında eğitimin ilerleme ve ahlak açısından önemi, Devr-i Sabık’ın bu konuda duyarsızlığı ve baskıcı rolü ile eski devrin eğitim sistemi, mektepleri, muallimleri büyük bir eleştiriye tâbi tutulmuştur. Biz bu bölümde öncelikle 1908 İnkılâbını izleyen günlerde eğitimin önemi ve gerekliliği konusu ile eski devrin eğitim sistemine karşı yapılan eleştirileri konu edinmek istedik. Çünkü bu dönem kararsızlık devri olarak adlandırılırken aslında sadece eskinin eleştirisi yapılmakta, bunun yerine yeni bir sistem getirilmediği görülmektedir.

Bu dönemde devleti çöküşten maarifin ve öğretmenlerin kurtaracağı konusunda herkes hemfikirdi. Buna paralel olarak basında eğitim konusunda yazılar çoğalmaya başlamış ve maariften “memleketin ruhu” diye bahsedilmeye başlanmıştır (Aytekin,1991:142).

Eğitim neredeyse ülkenin birinci gündemi haline gelmiş ve eğitimin ilerlemedeki en önemli araç olduğuna dair görüşler ortaya atılmaya başlanmıştır. Gerçekleştirilen inkılâbın asıl amacına, yani devleti yıkılıştan kurtarmaya ulaşması için topyekûn bir eğitim seferberliğinin başlaması dile getirilmiştir. Bu sebeple meşrutiyeti destekleyen basın organlarında Devr-i Sabık’ın eğitim sistemi ve okulları

eleştirilmeye başlanmış ve böylelikle yeni dönem -ve dolayısıyla eğitimi- halk nezdinde meşrulaştırmaya çalışılmıştır.

Osmanlı coğrafyasındaki mekteplerin durumunu en iyi gösteren örnek Tanin Gazetesi yazarı Ahmed Şerif'in 1910-1912 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezerken tuttuğu notlardır. Bu notlar Tanin Gazetesi'nde yayınlanmış ve büyük ilgi uyandırmıştır. Ahmed Şerif, gittiği yerlerde bulunan mektepleri özellikle ziyaret etmiştir. Gezi notlarından anlaşıldığı kadarıyla mekteplerin hali içler acısıdır. Bu acı durumu Hüseyin Cahid şu sözleriyle ifade etmektedir (Şerif,1999):

“Anadolu’da Tanin” muhabirimiz hangi şehre, kasabaya uğradıysa behemehâl oradaki mektebi de gezmiş, meşhudatını bize yazmıştır. Anadolu’da Tanin mektuplarını takip eden karilerimiz taşra mektepleri denilince artık gözlerinin önüne dar, müteaffin bir odaya üst üste doldurulmuş birçok biçare çocuktan, cahil bir hâceden, usulsüz, mantıksız, maksatsız bir tedristen başka bir şey getiremezler

Yine üzerinde durulan önemli bir nokta da eski okullarda ki dayak konusudur. Anılardan ve gazete haberlerinden anlaşıldığı kadarıyla muallimler, eski mekteplerde olur olmaz her şey için çocukları dövmekte ve cezalar vermektedir. Ahmed Şerif, 1910 tarihli Erzin gezi notlarında gizlice izlediği bir dershanede hocanın sopayı nasıl kullandığı şöyle anlatmaktadır:

“Epeyce kalabalık olan çocuklar, iki dershaneye bölünmüşlerdir. Kapılar kapalı, hatta birisi, kilitli olduğundan, sessizce pencerelerden içeri göz gezdirdim. Hocanın elindeki sopa, rahlelere, çocukların bazı organlarına rastlıyor, ateş saçıyordu.” (Şerif,1999:44).

İkinci dönem Nisan 1909’dan Balkan Savaşlarına kadar geçen devredir ki bu dönem “Arayış Dönemidir”. Artık bu dönemde İttihad ve Terakki iktidarın gerçek sahibi olarak siyaset sahnesine çıkmış ve maarif ile ilgili sorunlara çözümler aranmaya başlanılmıştır. Meşrutiyetin ilan edildiği dönemde 1869 Maarif Nizamnamesi halen yürürlükte bulunmaktaydı. Bu durumda hükümetin önünde iki yol vardı: Ya 1869 Nizamnamesindeki hükümler aynen uygulamaya devam edilecek

ya da bu nizamname yürürlükten kaldırarak yeni bir Maarif Nizamnamesi yapılacaktı (Koçer,1960:169).

Hükümetin bu yollardan birincisini seçmesi demek meşrutiyet felsefesine aykırı davranmak demektir. Bu nedenle ikinci yol tercih edilmiştir. Buna göre tüm teşkilâtı düzenlemek üzere “Maarif-i Umumiye Kanun Lâyihası” hazırlanarak meclise sevk edilmiş fakat bu tasarı bir türlü kanunlaştırılmamıştır. Bu kanunun çıkarılmayacağı anlaşılınca ve maarif işlerinin yürütülmesinde aksaklıklar yaşanmaya başlanınca Tedrisât-ı İptidaiye Kanunu Lâyihası hazırlanarak meclise gönderilmiş ama üç yıl gibi bir süre beklemesine rağmen bu kanun da bir türlü yürürlüğe geçirilememiştir (Aytekin,1991:142-143).

Üçüncü devre Balkan Savaşlarından 30 Ekim 1918 Mondros mütarekesine kadar geçen devredir. Balkan Savaşlarını kaybedilmesi maarif alanında bir kırılmayı beraberinde getirmiştir. Bu hezimet, 1908’den itibaren uygulanmaya başlayan maarif politikasının yanlışlığını kesin olarak ortaya çıkarmıştır. Balkan uluslarının bu savaştan galibiyetle çıkmalarının nedeni Türk aydınları tarafından araştırılmaya başlanmış ve gelişmede maarifin ve öğretmenlerin büyük rolü olduğu anlaşılmıştır. Özellikle bu ulusların milliyetçi bir eğitim politikası uygulamaları, eğitimcileri etkilemiş ve eğitimde milli politikalara yönelme başlamıştır.

3.6.2.2. II. Meşrutiyet Döneminde Maarif Teşkilatı

Meşrutiyet’ten sonra Maarif Nezâreti’nde ilk örgüt değişimi Hakkı Bey’in yaptığı tensikat sırasında olmuştur. Tensikat çalışmaları tüm 1909 yılı boyunca devam etmiş ve önemli gelişmeler olmuştur. Bu dönemde işe, maarif teşkilatındaki eski rejim taraftarı memurların ve bürokratların işlerden el çektilmeleri ve fazlalık olan memurların işten çıkarılmasıyla başlanmıştır. Bu amaçla 1909 Ağustos’unda bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon önce mevcut kadroları gözden geçirmiş ve düzenlemeler yapmıştır. Önce Nazırlık teşkilâtında, ardında da okullarla ilgili düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Maarif Nazırlığı 1910 yılında merkez ve taşra örgütüne bir çeki düzen vermeye başlamıştır. Yılın hemen başında vilayetlerdeki

maarif idarelerine birer yazı göndererek Şu hususları belirtmiŐtir: Memurlar genel hizmetler için atanmış olup, iŐini yapmayan memur istifa etmiş sayılır. Memurlar sorumluluklarını bilmeli ve birbirlerini uyarmalıdır. YazıŐmalar hızlı ve anlaşılır olmalı, baŐvuran vatandaşın işleri kanuna uygunsa zaman geçirmeden yapılmalıdır (Ergün1996:157).

Meşrutiyeti takip eden günlerde hükümetin maarif işlerini düzenlemek için bir nizamname hazırlama gayreti içerisinde olduğunu görmekteyiz. Bu nizamnamenin hazırlanması için Hariciye Nezareti vasıtasıyla İngiltere, Almanya ve Fransa'dan maarif nizamnameleri istenmesi düşünülmektedir. Dönemin önemli eğitimcilerinden Sâti' Bey, iyi bir maarif teşkilâtı yapılabilmesi için Avrupa devletlerinin maarif teŐkilâtlarının tariheleriyle birlikte tetkik edilerek incelenmesi gerektiğini belirtir. Ama bu durumun yeterince anlaşılamadığından yakınır (Ergün,1996:158-159):

“Maa-t-teessüf, bu mecburiyet ve ihtiyacımızın derecesi, henüz kâfi derecede takdir olunmuş görünmüyor: Avrupa maarifinden en sık bahsedenler,”Avrupa Şöyledir, Avrupa'da böyledir” diye en çok söyleyenler bile bu babda ciddi bir tetebbuda bulunmak külfetine katlanamıyor; onların Avrupa maarifi namına ileriye sürdükleri numuneler, hemen umumiyetle yalnız bir milletin -ekseriyetle Fransa'nın- maarifine ait bulunuyor ve fazla olarak o millet maarifi hakkında bile pek sathi bir nazarın mahsulünden ibaret kalıyor...”.

Bu dönemde Nezaret bazı daireleri Őubelere ayrılmak suretiyle iŐlerlik kazandırılmak istemiştir. Yapılan alıŐmalar sonucunda Maarif Nezaretinin yenileŐen yapısı Şu unsurlardan oluşmakta ve yeni bir takım Şubeler vücuda getirilmektedir. 1912 yılında Maarif Nezareti merkez kuruluşu bir yönetmelikle yeni baŐtan tespit edilmiş, yeleri Darülfünun ve Nezaret ileri gelenlerinden oluşan 28 kiŐilik bir Meclis-i Maarif kurulmuştur. Bundan başka her yıl Maarif Nezareti tarafından seçilecek 10 vilayet maarif müdürü, 5 sultâni ve idadi müdür ve ya Ğretmeni, 5 Darülmuallimin müdür veya Ğretmeni, 5 özel okul müdür veya Ğretmeni ile sayısı 12'yi geçmemek üzere bakanın dıŐarıdan bulacağı kişilerin katılımı ile bir ay süreli

Meclis-i Kebir-i Maarifin yıllık toplantılar yapması esası kabul edilmişti (Aytekin,1991:142-143).

Taşrada ise Emrullah Efendi'nin 1912'deki ikinci Maarif Nazırlığı esnasında sıbyan ve iptidai mekteplerinin ıslahı ve ihtiyaç görülen yerlerde yeniden iptidai mektepleri açılması ile meşgul olmak üzere vilâyet, liva ve kaza merkezlerinde birer Daimi Maarif Encümeni ve İstanbul'un mahallelerinde de birer Maarif Encümeni şubesi açılmıştır.

Bu dönem eğitim teşkilatlanmasında üzerinde durulan konulardan birisi de teftiş konusudur. Maarif Nezareti, ülkenin eğitim durumunda bir başıboşluk olduğunu, nerede ne yapıldığını bilmediklerini, hatta kendilerine bağlı ne kadar okulun olduğunu bile bilmediklerini ileri sürerek, ülkede ki eğitimi değerlendirmek için teftişin şart ve elzem olduğunu belirterek bu işe önemli bir bütçe ayırmışlardır(Ergün,1996:162).Meclis içerisinde ve basında bu işe muhalefet edenler ise ana eleştirilerini nezaretin bu işi çok geniş tuttuğu, okul sayısının az olduğu, ayrılan bu para ile okullar açılması gerektiği, okul sayısının çoğalmasından sonra bu yola başvurulması üzerinde yoğunlaştırmışlardır.

1912 yılında yeniden şekillendirilen nezaretin merkez örgütlenmesi sırasında "müfettiş-i umûmi"lik kurulmuş ve bu müfettişlerin görevleriyle ilgili 8 maddelik de bir kararname yayınlanmıştır. Bu kararnameden anlaşıldığı kadarıyla Nezaret, öğretmenleri sıkı bir denetim altına almak istiyordu. Buna göre, müfettişler öğretmenleri "usûl-i tedris" yönünden denetleyecek, denilmekteydi. Oysa nezaretin hâlihazırda hangi derslerin nasıl ve neye göre okutulacağına dair bir talimatnamesi yoktu. Denetim, müfettişlerin keyfine kalıyordu ki, bu da yasal değildi(Ergün,1996:164).

Yeni teşkilâta teftiş işleri başta Meclis-i Maarif olmak üzere, Mekteb-i Hususiye Müfettişleri, Ecnebi Mektebi Müfettişleri, Rum Mektepleri Müfettişleri, Bulgar Mektebi Müfettişleri ve Kütüphane Müfettişleri olmak üzere kısımlara ayrılmıştır. Hükümetlerin önündeki en büyük sorun gayrimüslimlere ait okulların

teftişi meselesiydi. Başta Patrikhane olmak üzere, konsoloslar ve büyük devletler Osmanlı maarif idaresinin bu okulların teftiş etmesini istemiyorlardı. Patrikhaneler bu işi kendileri yapmak istiyor ve bu müfettişlerin devlet tarafından resmen tanınmasını istiyorlardı. Azınlık okullarının devlet müfettişlerinden asıl saklamaya çalıştıkları şey bu okullarda ders veren yabancı öğretmenler ve zararlı derslerdi. Özellikle bu okullarda pek çok Rum ve Bulgar öğretmen görev yapıyor ve öğrencilere Osmanlı toprak bütünlüğünü bozucu dersler veriyorlardı (Aytekin,1991:10).

Maarif teşkilâtı konusunda çalışan hükümet, eğitimin maddi kaynakları konusunda da bir takım çalışmalar yapmaktaydı. Osmanlı eğitim geleneğinde modernleşme dönemine kadar okullar halktan alınan yardımlarla ayakta duruyordu. 1838 yılından itibaren eğitime artık devlet bütçesinden belirli oranda bir pay ayrılmaya başlanmıştır. Fakat bu pay, devletin genel bütçesi dar olduğu için cüzi bir miktar olarak kalıyordu. 1883 tarihinden sonra yalnız idadiler için "hisse-i maarif" adı altında aşardan %15, emlak vergisinden de % 5 oranında alınıyordu. (Aytekin,1991:43). Maarif nezaretinin bir başka gelir toplama yeri "Maarif Sandıklarıydı". Bu sandıklar ahalinin daha çok dini duygularla mekteplere yaptıkları nakit yardımları, belirli bir noktada toplayarak ilgili yerlere sarf edilmesini sağlamak üzere kurulmuştu. Bu sandıkların idaresi vilayetlerde maarif müdürlerinin taht-ı nezaretine bırakılmıştı (Ergün,1996:165).

1910 yılında Emrullah Efendi'nin Bakanlığı sırasında Maarife biraz para kazandırmak için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Ergün bu girişimleri şu şekilde ifade etmektedir:

"Bir yandan okul ücretleri arttırılıp, okula alınacak yatılı öğrencilerin oranı belirlenirken, 1910 Mart'ında Bakanlığa bağlı yerlerdeki harcamaları sınırlandıran oldukça uzun bir buyruldu yayınlanmıştır. Bakan, gereksiz okul arsalarını sattırıyordu."Müsekkifat "yasasının 1. maddesine,"bu vergiye eğitim için zam konulabilir" şeklinde bir kayıt koyduruyordu. Aşardan alınan maarif hissesi ile Emlâk Vergisinden maarif için alınan zam da birleştiriliyordu. Ancak bu arada halktan çeşitli vergilere ek olarak alınan eğitim gelirlerinin vilâyetlere dağıtılması ve halka ulaştırılması sorunu ortaya çıktı. 1909 yılında Devlet gelirlerinin hepsi, bu arada eğitim gelirleri de doğrudan doğruya Hazineye

alındı. Hazineden de eğitim harcamaları için daha fazla para ayrılmaya başlandı” (Ergün,1996:165).

Tanzimat’tan itibaren başlanılan eğitimi modernleştirme girişimleri, devlet bütçesinden eğitime ayrılan payın azlığı nedeniyle tam manasıyla başarılı olamıyordu. Özellikle Osmanlı Devletinin mali iflasını ilan etmesiyle birlikte, Duyûn-u Umumiye İdaresi kurulmuş ve devletin mali politikaları üzerinde denetleyici bir konum almıştır. Maarif bütçesinin eğitimin hangi kısımlarına ne derecede dağıtıldığı da incelenmesi gereken bir durumdur” (Ergün,1996:168-170).

II. Meşrutiyet dönemi boyunca hükümetler her ne kadar eğitim konusuna eğilmişler ve maarifin geliştirilmesi konusunda adımlar atmışlarsa da bütçeden maarife ayrılan pay bu gelişmeyi sağlayabilecek oranda olmamıştır. Bu durumu Van Mebûsu Vahan Papazyan Efendi Meclis-i Mebusan görüşmeleri sırasında bazı devletlerin bütçelerinden örnekler vererek şu şekilde ifade ediyordu:

“7 milyon nüfusu ile Romanya genel bütçeden maarife %11,5; 4 milyon 350 bin nüfusu ile Bulgaristan genel bütçeden maarife %14; 2,5 milyon nüfusu ile Sırbistan genel bütçeden maarife %5,50; 2 milyon 600 bin nüfus ile Yunanistan maarife %8,50 pay ayırırken, 32 milyon nüfusu ile Osmanlı Devleti genel bütçeden maarife ancak %2,6 pay ayırmaktadır.” (Bakır,2007:297)

Dönemin bütçe kanunlarında eğitime ayrılan pay ise şu şekilde gösterilmektedir (Bakır,2007:62):II. Meşrutiyetin ilanından sonra Maarif Nezareti tarafından;

“umumi mekâtib-i ibtidaiye ve rüşdiyelerin ve darümuallimin-i ibtidaiyeler ile beş senelik mekâtib-i idadiyenin idare ve nezareti vilayetlere tevdi’ olunmuş ve bu mekâtibin masarif-i tesis ve talimiyelerine tedrisat-ı ibtidaiye müfettişleri maaş ve masarifine karşılık olmak üzere aşar ve meskufat vergilerine zımmimeten istifa edile gelmekte olan hisse-i maarif varidatı kâmilan mahallerine terk edilmiştir. Yine bu kanunun doksanıncı maddesinin üçüncü fıkrası hükmünce maarife ait zecye resm-i manzımı ve üçüncü fıkrası mucibince vilayetçe tesis ve idare edilecek her nevi mekâtibin her nevi varidatı kezalik mahallerine bırakılmıştır.”

Şeklinde ifade edilmiştir. Buradan 328 senesi için mekteb-i iptidaiye ve rüşdiye ile Darümuallimin-i iptidaiye ve beş senelik idadilerin her türlü giderlerinin vilayeti darelerine bırakıldığını görmekteyiz (Aytekin,1991:45).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Altı asır boyunca dünyaya hükmetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, bu hükümlerinin temelini değerli Padişahlara ve iyi yetişmiş devlet adamlarına borçludur. Yetişen her devlet adamı iyi bir eğitimin ve eğitim sisteminin eseri olmuştur. Kuruluşundan itibaren medrese temelli eğitim sistemini uygulamış ve faydalarını görmüş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda medrese sisteminin yıpranmasıyla birlikte çöküş sürecinin başladığı görülmektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne kadarki süreç yapılan eğitim çalışmalarını üç dönemde ele almak mümkün olmaktadır. Bu dönemler, Tanzimat öncesi, Tanzimat sonrası ve II. Meşrutiyet sonrası dönemler olarak ifade edilmektedir.

Her üç dönemin de, çağın gereksinimlerine göre farklı eğitim yapısı ve buna bağlı olarak da eğitim sistemi, denetimi ve yönetimi söz konusu olmuştur.

Tanzimat öncesi dönemde eğitim medreseler, Enderun mektepleri ve Sıbyan mektepleri altında verilmektedir. Medreseler, eğitim içeriği olarak Arapça ve Farsça derslerin yanı sıra ağırlıklı olarak Kur'an öğretilen yerlerdi. Merkezi olarak bu kurumlar Şeyhülislam güdümünde olup, eğiticiler de yine din ağırlıklı eğitim almış kimselerden teşkil edilmiştir. Medreseler bugünkü üniversitelerin karşılığı olmakla birlikte disiplin ve liyakat unsurlarına sadık bir yapı içerisinde birçok değerli devlet, din ve sanat adamı yetiştirmiştir. Yönetimsel olarak vakfiyelere bağlı olan medreselerin giderleri de yine bu vakıflar tarafından karşılanmaktaydı.

Eğitim sisteminin temelinde sınıf geçme mantığı değil ders geçme mantığı söz konusuydu. Ezbere dayalı bir eğitim vardı. Eğitim öğretim faaliyetleri, devlet tarafından sınırları ve muhtevası net olarak belirlenmemiştir ve vakıf kurucusunun kısmen tespit ettiği ama daha çok geleneğin yönlendirdiği bir biçimde yürütülmüştür. Devlet, medreseleri sadece yakından takip etmeye çalışıyor fakat çoğunlukla müdahale etmiyordu.

Dersler, her biri için esas olarak alınmış bir veya birkaç ana kitap üzerinden yapılırdı ve dersler de bu kitapların adı ile anılırdı. Öğrencilerin bir üst düzeye çıkabilmesi için okutulan kitabı bitirmesi gerekirdi. Ancak Fatih Sultan Mehmet döneminde kanunname ile hangi medresenin ne tür dersleri okutacağı belirlenmiş böylece devlet eğitim sistemi yönetimine direkt katılmıştır. Ancak, devlet bu kurumların iaşesi için her hangi bir fon ayırmamış ve bu giderler bağlı bulunulan vakıfça karşılanmıştır.

Tanzimat sonrası dönemde ise medreselerin geçmişteki zengin yapısının bozulmaya uğradığını ve bir sorun yumağı haline geldiğini görmekteyiz. Bu durumun vehameti; her ne kadar Tanzimat'la gelen yeniliklerde eğitim konularına değinilmemiş olursa da eğitim müessesinde yenilik yapılmasını bir anlamda mecbur kılmıştır.

Tanzimat ile birlikte medreselerin yapı ve muhtevası değişmiş, bağlı oldukları vakıf mekanizmasının bozulmalara uğramasından ötürü de bu vakıflara bağlı olan eğitim kurumlarının hem yönetsel hem de içerik açısından iyileştirilmesi kaçınılmaz hal almıştır.

Tanzimat sonrasında 1874 yılında Maarif Meclisi'nin temelleri atılmış ve eğitim sistemi bugünkü anlamıyla bir bakanlığa bağlanmıştır. Böylelikle, ilmi ve idari yönetim olarak ikiye ayrılan eğitim sistemi, yönetim ve denetim olarak tek merkezli yapıya kavuşmuştur. Böylelikle, kişilerin keyfi uygulamalarıyla şekillenmekten kurtulmuş olan eğitim kurumları, artık içerik ve işleyiş olarak çağın gereksinimlerini karşılayabilecek ve eğitim kalitesinin yükselmesi sağlanabilecektir.

Tanzimat döneminde, öğretim yöntemindeki gelişme ve değişmeler için usul-1 cedide (yeni usul) kavramı kullanılmış, uygulanacak yeni usul ile eğitimde niteliğin artırılması hedeflenmiştir.

Usul-1 cedide üzere eğitim verecek ibtidâie mekteplerinin açılması sonrasında bu mekteplerin öğretmen ihtiyacının karşılanması gerekli görüldü. Yeni

usulü öğretecek, yayacak ve geliştirecek muallimleri yetiştirmek için dar'ü-l mualliminler ve dar'ül muallimatların hizmet vermesi planlandı.

Osmanlı devrinin bir diğer önemli eğitim kurumu da Enderun Mektebi'dir. Bu mektep eğitim sistemi ve taşıdığı amaç bakımından oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Doğrudan saraya bağlı olan bu kurumlar, gerek öğrenci seçerken gerekse verdiği eğitim bakımından oldukça üst düzey bir yapıya haizdir. Nitekim yetiştirdiği mezunlar devlet kademelerinde istihdam edilir, öğrenci alınırken bu amaç doğrultusunda hareket edilirdi. Giderleri hazineden karşılanan bu okulda verilen dersleri muhteva olarak; bedeni eğitimler yaptırılır, fiilen saray işleri öğretilir, yetenekli olanlar yetenekleri olan alanda uzmanlaştırılır ve teorik eğitim ile İslami bilgiler pekiştirilirdi.

Enderun'da, Türkçe, Arapça, Farsça, Kur'ân, Tefsir, İslâm Hukuku gibi bilgilerin yanı sıra ve onlarla eşit oranda “beden eğitimi ve askerlik becerileri ile meslek öğrenimi ve el becerilerine” yer verilirdi. Bunlardan başka “mûsiki, tezhip, güzel yazı” gibi güzel sanatlarında önemi büyüktü.

Okulun baş yöneticisi Silahdar Ağa olmakla beraber fiilin yönetimin sorumlusu Seferli Odası'nın ağasıydı. Her odanın kendi içersinde liyakate mertebesine göre atanmış olan sorumluları vardır. Hasoda içerisinde Hasodabaşı, Silahdarağa, Çuhadarağa, Rikabdar ağa, Dölbend ağası ve Anahtar ağası denilen ağalar görev yapmaktadır. Bu anlamda Hasoda'nın yöneticileri de sayılan bu ağalar, padişahın maiyetinde olup önemli vazifeleri yerine getirmekle görevliydi. Bunlar dışında her odanın kâtibi, kütüphanecisi, kalfa ve lalalarından hariç imam ve müezzinleri de vardı.

Dönemin Padişahları Enderun'un her yönüyle yakından ilgilenirlerdi. Öğrencilerin seçiminden başlayarak okulun günlük yönetim ve denetimi, öğrencilerin ve personelin çalışma başarı ve disiplin sorunlarının her yönü padişahın kişisel ilgisi ve denetimi altındaydı.

XVII. yüzyılda mevcut nizamını yitiren ve gerek öğrenci alımında gerekse mezuniyette kayırmalar baş gösteren Enderun Mektebi 1 Temmuz 1909 tarihinde kararname doğrultusunda bir talimatname yayınlanarak Enderun mektebi lağvedilmiştir. Aynı zamanda Mektebin önemli bölümlerinden olan Has oda, Hazine odası, Seferli Koğuşları da adları ve vazifeleriyle birlikte kaldırılmıştır.

Bu günkü ilköğretime karşılık gelen diğer bir müessese de sıbyan mektepleriydi. Bu mekteplerde dini bilgisi mevcut ve geçerli olan kimseler eğitim verir ve mektebin yönetimiyle bizzat ilgilenirlerdi. Ağırlıklı olarak Kur'an ve Arapça dersler verilen bu mektepler, öğrencilerini bir üst düzey eğitime donanımlı bir şekilde hazırlarlardı.

Diğer eğitim kurumları gibi bu mektepler de gerek yönetsel açıdan gerekse içerik açısından bozulmaları ve yetersiz duruma düşmeleri neticesinde Tanzimat Fermanı ile yeniden tanzim edilmiş ve yerlerini çağdaş eğitim kurumları olan rüşdiyeler almıştır.

Araştırmanın genel örgüsüne baktığımızda Osmanlı Devleti 17. Yüzyıldan itibaren eğitim alanında çeşitli düzenlemeler yoluna gitmişse de bunlar daima eski bir temelin üstüne inşa edilmeye çalışıldığı için çok da verimli sonuçlar elde edilememiştir.

Yine de tüm bu yenileşme çabaları günümüz Cumhuriyet Dönemi eğitim sistemi ve yönetimine son derece önemli birer kaynak mahiyetindedir. Önerimiz bu tarihi bilgilerin günümüzde öğretmenlik formasyonu eğitimleri sırasında genel hatlarıyla geleceğin öğretmen ve yönetici adaylarına verilmesidir. Eğitim tarihimizi bilmenin, gerek doğrularıyla gerekse yanlışlarıyla bulunduğu devrin şartları içinde değerlendirebilmenin bugünün ve geleceğin eğitimcilerine ve yöneticilerine hatta denetimcilerine tarihi hataların tekerrür edilmemesi adına kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada vardığımız sonuçlardan biri de kız çocuklarının eğitimiyle ilgilidir. Tanzimat'a kadarki dönemde kız çocukları sadece sıbyan mekteplerine

gidebiliyorlardı. Aileleri istese dahi kız çocuklarının gönderileceği hiçbir eğitim kurumu mevcut değildi.Tanzimat'la birlikte kız çocuklarının eğitimine önem verilmeye başlandı. Darü'l Muallimin açıldı.Ancak hiçbir zaman yeterli bir seviyeye ulaşamadı.Günümüzde ise bu tur aksaklıkların yaşanmaması ve kız çocuklarının isteği doğrultusunda her türlü eğitim ve öğretim faaliyetlerinin içinde bulunabilmesi de son derece sevindirici bir gelişmedir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemi,Yönetim ve Denetimini incelediğim bu tez çalışmasını Mustafa Kemal Atatürk'ün şu özdeyişleriyle tamamlamak yerinde olacaktır:

Tarihini bilmeyen milletler yok olmaya mahkumdur.

Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şümüllü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.”

En önemli ve verimli vazifelerimiz milli eğitim işleridir. Milli eğitim işlerinde kesinlikle zafere ulaşmak lazımdır. Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak bu şekilde olur.

KAYNAKLAR

- ADANIR Fikret(2001), “**Makedonya Sorunu**”,İstanbul,(Çev. İhsan C. Atay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
- AKKUTAY Ülker(1984),“**Enderûn Mektebi**”,Ankara, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.
- AKŞİN Sina(1980),“**Jöntürkler ve İttihad ve Terakki**”,İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- AYTEKİN Halil(1991), “İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi”, Ankara,Gazi Üniversitesi.
- AKYÜZ Yahya(2000), “**Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi**”,Tarih ve Toplum,C. XXXIII, S.195.
- AKYÜZ Yahya(1994), “**Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yönteminde Gelişmeler**”,Ankara, Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AKYÜZ Yahya(2000), “**Türk Eğitim Tarihi**”, İstanbul,Alfa Yayınları.
- Ali Seydi Bey(1972), “**Teşrifat ve Teşkilatımız**”,İstanbul, Kervan Kitapçılık.
- ALKAN Necmettin(2009), “**II. Abdülhamid ve Jöntürkler**”,İstanbul,Selis Kitaplar.
- ARIKAN Gülay(1994), “**Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlara ile İlgili Gelişmeler**”, Tanzimatın150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu,Ankara, TTK Basımevi.
- ARTUÇ Nevzat, (2008)“II. Meşrutiyet'in İlanı” Ankara,**Doğu-Batı**, C.1, S.45.
- AYAŞ Nevzat(1948),“ **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler**”,Ankara, Milli Eğitim Basımevi.

- AYTEKİN Halil(1991),“**İttihâd ve Terakkî Dönemi Eğitim Yönetimi**”,Ankara, Gazi Üniversitesi.
- BAKIR Betül(2007), “**İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de İlköğretim**”, İstanbul, İ.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- BALTACI Cahit(2005), “**XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**”,İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- BAŞARAN İbrahim Ethem(1999),“**Türkiye'de Eğitim Sisteminin Evrimi**”,**75 Yılda Eğitim**, İstanbul,Tarih Vakfı Yayınları.
- BAYKAL İsmail Hakkı(1953), “**Enderun Mektebi Tarihi**”,İstanbul, Belediye Müzeleri Müdürlüğü Halk Basım.
- BERKES Niyazi(1973),“**Türkiye'de Çağdaşlaşma**”, İstanbul, Bilgi Yayınları, s. 172.
- BİLGE Nalan(1989), “**Türkiye'de Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi**”, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BİLİM Cahit Yalçın(1984), “**Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma**”,Eskişehir, Anadolu Yayınevi.
- BİLİM Cahit Yalçın(2002),“**Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi**”,Eskişehir,Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- BİRİNCİ Ali(1988), “**Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895)**” Ankara”, Tarih ve Toplum Dergisi, S.52.
- CEVAD Mahmud(2002), “**Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı**,”Ankara, (Haz. Mustafa Ergün vd.).
- CİHAN Ahmet(2007), “**Osmanlı'da Eğitim**”,İstanbul,3F Yayınevi.

- ÇAĞATAY Neşet(1987), **“Tanzimat Ve Türk Eğitimi”**, Ankara, Mustafa Reşit Pasa ve Dönemi Semineri, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÇAVDAR Tevfik(1991) ,**“İttihad ve Terakki”**, İstanbul, İletişim Yay.
- DÖLEN Emre(2009), **“Osmanlı Döneminde Darülfünun”**,İstanbul,Türkiye Üniversite Tarihi 1, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ENGELHARDT Edouard-Philippe(1999),**“Tanzimat ve Türkiye”**, (Çev. Ali Reşad), İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- ERDOĞDU Tayfur(1996),**“Maarif-i Umûmiyye Nezareti Teşkilatı-I”**,Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 51(1).
- ERDOĞDU Tayfur(1997), **“Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-II”**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 51(1).
- ERGİN Osman(1977),**“Türk Maârif Tarihi”**,İstanbul, C. 2, Eser Matbaası.
- ERGÜN Mustafa(1996), **“II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ankara,Ocak Yayınları.
- ERK Nihal(1959), **“Türkiye’de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar”**, Ankara, Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi, C.4, S.1-2.
- GELİŞLİ Yücel 3/(2005),**“The Development of Teacher Training in the Ottoman Empire from 1848 to 1918”**, South-East Europe Review.
- GENCER Ali İhsan(1994), **“Encümen-i Dâniş ve Mustafa Reşit Paşa”**Ankara, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri-Bildiriler(Ankara 13-14 Mart 1985)**, TTK Yayınları, s. 31-37.
- HAYDAROĞLU İlknur Polat,(1993),**“Osmanlı Devleti’nde Yabancı Okullar”**,Ankara,Ocak Yayınları.

İLGAR Lütfü(2005), “**Eğitim Yönetimi, Okul Yönetimi, Sınıf Yönetimi**”,İstanbul, Beta Yayınları.

İHSANOĞLU Ekmeleddin(1999), “**Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları**”,İstanbul,Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C.1, Feza Yayınları.

İHSANOĞLU Ekmeleddin(1992),“**Tanzimat Döneminde İstanbul'da Dar'ü-l funûn Kurma Teşebbüsleri**”,Ankara, 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İHSANOĞLU Ekmeleddin(1992), “**Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı**”,Ankara,Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

İNALCIK Halil ve RENDA Günsel(2003), “**Osmanlı Uygarlığı II**”,Ankara,Kültür Bakanlığı Yayınları.

İslam Ansiklopedisi, “**Enderun Maddesi**”, Türkiye Diyanet Vakfı, Cild:11.6

KANSU Aykut(2001), “**1908 Devrimi**”, İstanbul, İletişim Yayınları.

KARADAĞ Çağfer(2006),“**Davud-ı Kayseri ve Genel Hatlarıyla Düşüncesi**”,Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15(2).

KARAL Enver Ziya(1999), “**Osmanlı Tarihi**”, Ankara, C. IX.

KARAMUK Ziya, “**Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz**”, MEB, İstanbul, 1973.

KILIÇ Remzi(14.06.2013)“**Osmanlı Türkiye'sinde Azınlık Okulları**”,
<http://host.nigde.edu.tr/%7Eremzikilic>.

KINA Mehmet(2006), “**Tanzimat Döneminde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi Ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi**”,Eskişehir, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- KOCABAŞOĞLU Uygur(1985), “**Amerikan Okulları**”, İstanbul, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.
- KOÇAK Cemil(1985), “**Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar**”,İstanbul, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C: 2.
- KOÇER Hasan Ali(1991), “**Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi” (1773-1923)**İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s.10.
- KOÇER Hasan Ali(1960), “**Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)**”,Ankara, Yargıçoğlu Matbaası, s.9.
- KODAMAN Bayram(1991),“**Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi**”,Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KURAN Ercüment(1997), “**Türk Çağdaşlaşması**”,İstanbul, Akçağ Yayınları.
- LEVENT Etem(2015) “**Tanzimat Döneminde Eğitimin Hukukî ve Kurumsal Yapısı**”,<http://mimoza.marmara.edu.tr/~etemlevent/makaleler/01/20.htm>).
- LEWIS Bernard,(2000) “**Modern Türkiye'nin Doğusu**”,Ankara,(Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MARDİN Şerif,(2007), “**Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**”,İstanbul,İletişim Yayınları.
- MEMİOĞLU A. Zeki, “**İmparatorluktan Günümüze İlk Öğretimimiz**”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.21, 2003.
- MUTLU Latif(1997), “**Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitimin Modernleşmesi**” İTÜ Vakıf Dergisi.
- OKUMUŞ Ejder (1999), “**Türkiye'nin Laikleşme Süresinde Tanzimat**”, İstanbul İnsan Yayınları, s.336.

ORTAYLI İlber,(1983)**“İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı”**, İstanbul, Hil Yayın,
s.134

ÖZCAN Abdülkadir(1992), **“Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”**,Ankara,150. Yılında Tanzimat,(Haz. Hakkı Dursun Yıldız).

ÖZDEMİR Orhan,(2003) **“Tanzimat’tan Günümüze Aydınlanma ve Okulun İşlevi”**,Erzurum, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi Eğitim Bilimleri Özel Sayısı,S.7.

ÖZKAN Selim Hilmi(2014),**“Türk Eğitim Tarihi Ders Notları”**İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Enformatik Bölümü.

ÖZTUNA Yılmaz(2008), **“II. Abdülhamit Zamanı ve Şahsiyeti”**, Kubbealtı Yayınları, s.207-208.

ÖZTUNA Yılmaz(1994), **“Tanzimat Eğitimi”**,İstanbul,C.8, Ötüken Yayınları, s. 172.

ÖZTÜRK Cemil(2005), **“Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar”**,İstanbul,MEB.

PAKALIN Mehmet Zeki(1993), **“Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü”**,Ankara,C.2, MEB Yayınları,s.436.

SAATÇIOĞLU Fikret(1951), **“İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi (Tarihçe-Öğretim-Organizasyon)”**,İstanbul,İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, C.1, s.1.

SAKAOĞLU Necdet(2003), **“Osmanlı Eğitim Tarihi”**, İstanbul,Bilgi Üniversitesi Yayınları.

SAYDAM Abdullah, KODAMAN Bayram(1992), **“Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”**, Ankara, 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- SHAW Stanford J.(2004),“**Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**”,İstanbul, (Çev. Mehmet Harmancı), C. II, E Yayınları.
- SU Kamil(1974), “**TürkEğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi**”, MEB Basımevi.
- ŞERİF Ahmed(1999), “**Anadolu'da Tanin**”Ankara, (Haz. Mehmet Çetin Börekçi), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TAŞDEMİRCİ Ersoy(2001), “**Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar**”Kayseri, Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi,Sayı: 10.
- TAŞER Seyit(2010), “**Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi**” Konya,Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- TAYMAZ Haydar(1986), “**Okul Yönetimi ve Yönetici Yetiştirme**”,Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C:19, S:1, ss.123-135.
- TEKELİ İlhan ve İlkin Selim(1993), “**Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**”,Ankara, TTK.
- TOPÇU Filiz(2007),“**Türk Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi İle Yabancı Okulların Bu Sistem Üzerindeki Etkileri**”,İstanbul, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- UNAT Faik Reşit(1964), “**Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**”, Ankara,Milli Eğitim Basımevi.
- WILSON Howard ve BAŞGÖZ İlhan(1968), “**Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk**”, Ankara, Dost Yayınları.
- YALTKAYA M. Şerafettin(1940), “**Tanzimat’tan Evvel ve Sonra Medreseler**”, İstanbul, Maarif Matbaası.

YAZICI Nesimi(1994), “**Tanzimat ve Abdülhamit Döneminde Din Görevlilerinin Yetişme Ortamı**”,İstanbul,Diyanet İlmî Dergi,C.30, S: Nisan-Mayıs-Haziran.

ZENGİN Zeki Salih(2004), “**Tanzimat Dönemi’nde Osmanlılarda Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi**”İstanbul, MEB.

